Slovenská reč — časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka. Vychodí šesťkrát za rok. — Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. — Rediguje redakčná rada. Hlavný redaktor a zodpovedný zástupca univ. doc. dr. Eugen Jóna. — Predplatné na XXI. ročník Kčs 18.—, jednotlivé čísla po Kčs 3.—. Predplácanie časopisu možno zastaviť len koncom kalendárneho roku. — Účet Štátnej banky československej č. 39-161-0582. — Príspevky a recenzné výtlačky pre redakciu posielajte na adresu: Redakcia časopisu Slovenská reč v Bratislave, Klemensova 27. — Tlačia Severoslovenské tlačiarne, n. p., Martin. Novinové výplatné povolené Poštovým úradom Bratislava 2 pod číslom 231 — prepr. 1955. Dohliadací poštový úrad Bratislava 2 a Martin 1.

OBSAH

Ružička J., Sporné otázky slovenskej morfológie — — — — — — — 3
Ružička J., Zhrnutie diskusie o morfológii — — — — — — — — 19
Dvonč L., Z problematiky podstatných mien — — — — — — — 21
Horák G., K významovému roztriedeniu prídavných mien — — — — — 30
Štolc J., Náčrt kongruentného skloňovania v slovenčine — — — — — 34
Oravec J., Sporné otázky pri zámenách — — — — — — — — 44
Peciar Š., Poznámky o niektorých druhoch číslovie k — — — — — 48
Marsinová M., Sémantický rozbor sponových slovies — — — — — 51
Krajčovič R., Z problematiky slovenskej príslovky — — — — — — 54
Ondrus P., K otázke častíc v slovenskom jazyku — — — — — — — 58
Štolc J., Častice ako slovný druh v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953 60
Horecký J., Členenie slovnej zásoby — — — — — — — — — — 64
Horecký J., Záver diskusie o členení slovnej zásoby — — — — — — 71
Schnek R., K otázke expresívnych slov — — — — — — — — — 72
Hayeková M., Deminutíva v slovníku, ich štylistické označenie a využitie — 76
Smiešková E., Augmentatíva a ich miesto v slovníku spisovného jazyka — 79
Oravec J., Podstata záporového genitívu v súčasnej slovenčine — — — — 81
Hayeková M., Lexikálno-štylistický rozbor básní Jána Brezinu — — — 91
Mišković A., Staroslovienske glosy v latinskej zbierke kánonov z IX. storočia 103

Diskusie

Habovštiak A., Vydávať či nevydávať nárečové monografie — — — — 107

Zprávy a posudky

Pracovná konferencia o otázkach slovenskej gramatiky a slovníka, J. Oravec 109
Medzinárodný slavistický sjazd v Belehrade, V. Blanár — — — — — — 113
Štúdium slovenčiny na moskovskej univerzite, N. Kondrašov — — — — 118
Univ. prof. Vladimír Šmilauer šesťdesiatročný, Š. Peciar — — — — — 121
Antonín Dostál, Vývoj duálu v slovanských jazycích zvl. v polštině, K. Habovštiaková — — — — — — — — — — — — — 122

Rozličnosti

Chýbať — chybovať — chybieť — chybiť, M. Urbančok — — — — — 124
Uverejniť — zverejniť, M. Hayeková — — — — — — — — — 125
Dvere, inštr. pl. dverami/dvermi,. L. Dvonč — — — — — — — 126
Tvorenie zdrobneniny od slova dar, K. Habovštiaková — — — — — 128
Tvary slovies hrať sa a znieť v prítomnom čase, G. Horák — — — — — 128

Slovenská akadémia vied
Sekcia spoločenských vied — Ústav Slovenského jazyka

SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum a kultúru
slovenského jazyka

XXI

Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Bratislava 1956

SLOVENSKÁ REČ

časopis Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka
Hlavný redaktor univ. doc. dr. Eugen Jóna
Výkonná redaktorka Marta Marsinová
Redakčná rada: univ. doc. dr. V. Blanár, univ. doc. dr. E. Jóna, M. Marsinová,
univ. prof. dr. E. Pauliny, dr. Š. Peciar, univ. doc. dr. J. Ružička,
univ. prof. dr. J. Stanislav

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK XXI ČÍSLO 1—2

SPORNÉ OTÁZKY SLOVENSKEJ MORFOLÓGIE*

Jozef Ružička

V ostatnom desaťročí prekonala jazykovedná teória prudký vývin. V podstate ide o to, že sa v rámci vedeckého svetonáhľadu našlo správne miesto pre jazyk ako spoločenský jav a že sa správnym použitím dialektickej metódy odkryli zákonitosti vývinu i stavby jazyka ako základného dorozumievacieho prostriedku ľudskej spoločnosti. Historicky dôležitá diskusia v moskovskej Pravde, najmä svojím vyvrcholením v úvahách J. V. Stalina o jazyku, odstránila vulgarizátorské omyly marrovcov a poukázala na správne cesty, ako nadväzovať na cenné poznatky jazykovednej tradície a ako postupovať pri budovaní skutočne marxistickej jazykovedy.

Pre štúdium spisovnej slovenčiny znamená ostatné desaťročie veľký prínos aj v tom, že sa u nás v oveľa väčšej miere než kedykoľvek predtým začal uplatňovať zúrodňujúci vplyv ruskej gramatickej teórie, reprezentovaný jednotlivými i kolektívnymi dielami vynikajúcich sovietskych jazykovedcov.

Tretím faktorom je sústredenie záujmu väčšieho počtu slovenských jazykovedcov na otázky gramatickej stavby spisovnej slovenčiny, v dôsledku čoho mohol ísť výskum jednotlivých otázok značne hlbšie než predtým.

Uvedené skutočnosti nemohli nechať bez vplyvu ani našu gramatickú tradíciu. Ak porovnávame výsledky novšieho alebo súčasného výskumu v oblasti spisovnej slovenčiny s poučkami starších gramatík, vidíme, že sú tu rozdiely aj v celkovej koncepcii gramatiky, aj vo formulácii jednotlivostí. Pravda, ani novší výskum nedonáša vždy výsledky, ktoré by neboli aspoň v niektorých bodoch sporné.

Ústav slovenského jazyka SAV chystá veľkú gramatiku spisovnej slovenčiny. Ako prvý zväzok má vyjsť morfológia. Niektoré kapitoly z nej sú už hotové v koncepte, ostatné sa spracúvajú. Pri tejto práci sa ukázalo, že celý rad otázok dnes ešte nemožno formulovať a predložiť ako nesporné. Táto naša pracovná porada môže v značnej miere odstrániť sporné body a tým aj urýchliť prácu na spomenutom kolektívnom diele.

Aby sa cieľ našej porady dosiahol v plnej miere, bolo potrebné rozdeliť sporné otázky slovenskej morfológie na tri skupiny a venovať každej z nich osobitnú časť referátu.

* Ústav slovenského jazyka SAV v spolupráci s katedrami slovenského jazyka FFUK a VŠP v Bratislave usporiadal v dňoch 15.—16. decembra 1955 pracovnú konferenciu o sporných otázkach slovenskej gramatiky a o niektorých problémoch lexikológie. V tomto dvojčísle uverejňujeme materiál z konferencie: hlavné referáty a pripravené diskusné príspevky i podrobnú správu o celej konferencii, kde sú zachytené ostatné diskusné príspevky. — *Redakcia.*

V prvej časti svojho referátu sa budem zaoberať základnou otázkou — ohraničením morfológie a jej náplňou. Tu je sporná hranica medzi morfológiou a lexikológiou na jednej strane a medzi morfológiou a syntaxou na strane druhej.

V druhej časti svojho referátu uvediem z teórie slovných druhov tie úseky, ktorými sa súčasná teória zásadne odlišuje od tradičnej. Ide tu o sporné slovné druhy: častice, predikatíva čiže kategóriu stavu, spony a modálne slová.

V tretej časti prehovorím o niektorých sporných otázkach v ostatných, tradičných slovných druhoch.

A. Hranice morfológie

V našej gramatickej literatúre sa doteraz uplatnili tri hľadiská na vymedzenie morfológie ako oddielu gramatiky.

Tradičné hľadisko, u nás napr. hľadisko Bela Letza, pokladá morfológiu za „náuku o ohýbaní mien a slovies". Pravda, takéto úzke hľadisko — zahrnujúce v sebe iba tvorenie gramatických tvarov a ich systematiku — prakticky neuplatňuje ani sám Letz, pretože na str. 233 svojej Gramatiky slovenského jazyka (Bratislava 1950) výslovne píše: „Okrem týchto ohybných tvarov skúma tvaroslovie aj neohybné druhy slov: príslovky, predložky, spojky a citoslovcia. Podľa týchto úloh rozdeľuje sa tvaroslovie na tri hlavné časti: a) skloňovanie, b) časovanie a c) neohybné slová."

Takéto vymedzenie úloh morfológie predpokladá, že v sústavnom opise gramatickej stavby jazyka sa vydeľuje ako osobitný oddiel kmeňoslovie čiže náuka o tvorení slov ako pomenovaní, a ďalej, že sa vydieľa ako osobitný oddiel využívanie gramatických tvarov v rámci syntaxe. Pre tento postup je charakteristické aj to, že sa do gramatickej sústavy nedá vhodne začleniť výklad o slovných druhoch. Poznamenávam, že napr. v celej Letzovej gramatike niet osobitnej kapitolky o slovných druhoch. Pritom je nesporné, že práve výklad o slovných druhoch patrí do opisu gramatickej stavby jazyka, i keď jedným z kritérií na vyčlenenie slovných druhov je vecný význam slov.

Iným variantom tohto hľadiska v našej gramatickej literatúre je hľadisko Jána Damborského, ktorý pokladá tvaroslovie za oddiel náuky o slove. Táto náuka o slove sa rozčleňuje na tri časti, a to na kmeňoslovie, tvaroslovie a nesklonné (neohybné) slová, pričom výklad o slovných druhoch (čiastkach reči) sa preberá ako úvodná kapitola celej náuky o slove.[1]

Z českej gramatickej literatúry tu treba uviesť gramatiku akad. Františka Trávníčka. V treťom diele prvého zväzku nachádzame tvaroslovie, chápané ako „náuku o tvorení tvarov (o flexii) mien v širokom zmysle a slovies, nazývaných súborne ohybné slová".[2] V druhom diele tohože zväzku sa hovorí o tvorení slov odvodzovaním, skladaním, skracovaním a hybridizáciou. To znamená, že akademik Trávníček vylučuje z morfológie mien nielen náuku o slovných druhoch, ale aj výklady o gramatických kategóriách i celkový výklad o neohybných slovných druhoch, a zaraďuje ich do skladby.

---

[1] Pozri *Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy*. 5. vydanie, Nitra 1930, str. 104 n.

[2] Pozri *Mluvnice spisovné češtiny*. Část I. Hláskosloví — tvoření slov — tvarosloví. Praha 1951, str. 452.

Z uvedeného krátkeho náčrtu vi líme, že ani v tradičnej našej gramatickej literatúre nebolo jednoty v chápaní morfológie ako samostatného oddielu gramatiky, resp. náuky o jazyku.

Na tieto nezrovnalosti v členení gramatickej látky poukázal viac ráz Alexander Isačenko. Isačenko sa usiloval dokázať, že v rámci morfológie nemožno podávať výklad o tvorení slov, pretože táto otázka nepatrí do gramatiky, ale do výkladu o slovnej zásobe jazyka. Svoj náhľad sústavne vyložil a realizoval v svojej gramatike ruského jazyka.[3] V tomto diele nachádzame na str. 21—32 kapitolu „Predmet morfológie ako osobitného oddielu gramatiky". V tejto kapitole čítame, že tvorenie slov (kmeňoslovie) patrí do lexikológie, pretože sa v ňom hovorí o tvorení nových lexikálnych jednotiek. Odmieta sa tým aj chápanie morfológie v širšom zmysle (ako sa ono uplatnilo napr. v akademickej gramatike i v univerzitnej morfológii ruštiny), ktoré sa zakladá na tom, že pri tvorení tvarov i pri tvorení slov sa uplatňujú tie isté morfologické postupy.

Isačenko sa však neprikláňa k chápaniu morfológie iba ako výkladu gramatických tvarov a ich systematiky. Na str. 32 svojej gramatiky hovorí, že morfológia má obsahovať „náuku o slovných druhoch, náuku o morfologických kategóriách a paradigmatiku čiže náuku o klasifikácii tvarov slova".

V Isačenkovom chápaní morfológie je nesporne správne to, že sa do morfológie okrem paradigmatiky zaraďuje výklad o slovných druhoch i výklad o gramatických kategóriách. Sporným sa zdá celkové vylúčenie náuky o tvorení slov.

Tretí náhľad na vymedzenie morfológie ako samostatného oddielu gramatiky sa uplatnil v prácach tých jazykovedcov, ktorí morfológiu chápu v širšom zmysle. Na prvom mieste možno tu uviesť akademickú gramatiku ruštiny ako aj univerzitnú morfológiu ruštiny.[4]

V obidvoch spomenutých dielach sa v rámci morfológie preberá celá náuka o tvorení slov pomocou afixov. Takýto postup sa v akademickej gramatike ruštiny odôvodňuje tým (pozri § 11), že s náukou o slovných druhoch sa tesne viaže aj tvorenie nových slov.

Možno poznamenať, že sa pritom uvádzajú nielen výklady o tvorení slov pomocou afixov, ale aj iných prostriedkov. Tak napr. na str. 385—6 univerzitnej morfológie sa preberajú príslovky (príslovkové výrazy) typu *zo dňa na deň* a pod., na str. 214—8 sa preberajú rozličné typy zložených prídavných mien. Atď.

Za jadro morfológie sa však v uvedených prácach pokladá morfológia v užšom zmysle slova, t. j. gramatické kategórie a systematika tvarov jednotlivých slovných druhov.

Samotný výklad o slovných druhoch sa v obidvoch gramatikách preberá v úvodných kapitolách celkom oddelene od samotnej morfológie.

---

[3] *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavleniji s slovackim.* Morfologija I. Bratislava 1954.

[4] *Grammatika russkogo jazyka.* I. Fonetika i morfologija. Izdateľstvo Akademiji nauk SSSR, Moskva 1953.

Sovremennyj russkij jazyk. Morfologija. (Kurs lekcij.) Izdateľstvo Moskovskogo universiteta, Moskva 1952.

Treba poznamenať, že sú to kolektívne diela, ktorých vedeckým redaktorom je akademik V. V. Vinogradov. Tým si možno vysvetliť, že v teoretickom chápaní jazyka nie sú v uvedených dielach veľké rozdiely.

V Slovenskej gramatike Paulinyho—Ružičku—Štolca[5] sa morfológia ako osobitný oddiel gramatiky neuvádza. V rámci náuky o slove sa preberá vecný význam slova, gramatický význam slova, slovné druhy a v rámci jednotlivých slovných druhov tvorenie, gramatické kategórie a paradigmatika. Takéto členenie látky je odôvodnené tým, že Slovenská gramatika nepodáva poučenia len o gramatickej stavbe spisovnej slovenčiny, ale základné poznatky o celom slovenskom jazyku.

Podobnú koncepciu má aj Česká mluvnice Bohuslava Havránka — Aloisa Jedličku.[6]

Tí istí autori v Stručnej mluvnici českej[7] pozmenili svoju koncepciu v tom zmysle, že výklady o slovnej zásobe a o význame slov umiestnili vo forme dodatku na koniec knihy a utvorili samostatný oddiel gramatiky s nadpisom Tvaroslovie. V tvarosloví sa preberá tvorenie slov, gramatické významy slov, slovné druhy a v rámci jednotlivých slovných druhov okrem uvedeného paradigmatika.

Prehľad, ktorý som tu podal, bol potrebný na to, aby sa jasne ukázal vývin v chápaní morfológie a pritom aby sa ukázali sporné otázky. V súvislosti s tým možno načrtnúť aj riešenie sporných otázok.

V systematickom opise gramatickej stavby jazyka treba vydeliť osobitný oddiel gramatiky — morfológiu, tvaroslovie.

Tvaroslovie ako samostatný oddiel gramatiky musí podávať výklad o tvorení slov z hľadiska ich tvaru, ďalej výklad o tvorení a význame gramatických tvarov na základe gramatických kategórií a napokon systematiku gramatických tvarov. Sústava morfológie si vyžaduje, aby sa otázka slovných druhov prebrala na čele celého výkladu.

Takto poňatá morfológia má styčné body na jednej strane s náukou o slovnej zásobe jazyka čiže s lexikológiou a na druhej strane so skladbou, ale nikdy sa s nimi neprekrýva.

Lexikológia má za úlohu opísať a vyložiť slovnú zásobu jazyka ako sústavu pomenovaní s najrozličnejšou tvárnosťou významovou, zatiaľ čo morfológia — podľa toho, čo som uviedol — vo svojom výklade o tvorení slov má na zreteli iba jeden druh pomenovaní — slovo — z hľadiska jeho morfematického členenia. Preto sa tu lexikológia a morfológia neprekrývajú, ale iba v potrebnej miere dopĺňajú tým, že osvetľujú tie isté hotové jazykové útvary z rozličných aspektov.

Pravda, treba naďalej rozmýšľať o tom, ako by sa malo v rámci tvaroslovia najvhodnejšie postupovať pri výklade morfematického členenia rozboru gramatických tvarov a slov. Bolo by azda primerané vychádzať tu od tvarotvorných a slovotvorných prípon, takže celá otázka by sa zoskupila podľa jednotlivých prípon, rozumie sa, vždy v rámci jednotlivých slovných druhov.

Podobne sa dopĺňa morfológia so syntaxou. Ak sa v morfológii vyloží význam jednotlivých gramatických tvarov na základe obsiahnutých gramatických kategórií, osvetlí sa tým iba jedna stránka veci. Druhá stránka tej istej veci spočíva v realizácii syntaktických vzťahov a vo viazanosti syntaktických konštrukcií

---

[5] Eugen Pauliny — Jozef Ružička — Jozef Štolc, *Slovenská gramatika.* Martin 1954; 2. vydanie Martin 1955.

[6] Bohuslav Havránek — Alois Jedlička, *Česká mluvnice.* Základní jazyková příručka. Praha 1951.

[7] Bohuslav Havránek — Alois Jedlička, *Stručná mluvnice česká.* Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1955.

s týmito tvarmi na lexikálny význam použitých pomenovaní. Takéto chápanie, pravda, znamená aj nové rozčlenenie syntaktického výkladu na náuku o vetných členoch na základe syntagmatických vzťahov a na náuku o vete a súvetí.

Uvedené styčné body morfológie s lexikológiou a so syntaxou musia sa riešiť vhodným spôsobom v rámci výkladu jednotlivých slovných druhov. Treba rozličným spôsobom postupovať napr. pri výklade podstatného mena, zámena a pod.

Nakoniec treba ešte poznamenať, že morfológia musí podávať v rámci jednotlivých slovných druhov aj vyčerpávajúce poučenie o prechode pomenovaní z jedného druhu do iného. Tento odsek je dôležitý nielen preto, že sa ním dokresľuje rozsah jednotlivých slovných druhov, ale najmä preto, že na pomenovaniach, ktoré prechádzajú z jedného slovného druhu do iného, výrazne sa prejavujú ž i v é kategórie obohacovaného slovného druhu.

B. Sporné slovné druhy

V ostatnom desaťročí pomerne veľké zmeny nastali aj v teórii slovných druhov (čiastok reči). Avšak kritika tradičného chápania tejto otázky, ako aj postupné a nejednotné riešenie čiastkových otázok vyvolali nielen spory a polemiky, ale ani nevyústili v definitívne výsledky, a to najmä preto, že sa u nás doteraz nikto nepokúsil o riešenie týchto otázok na primerane bohatom jazykovom materiáli.

Tradičné chápanie slovných druhov je každému dobre známe zo starších školských gramatík. Rozdelenie slovnej zásoby jazyka na deväť slovných druhov (čiastok reči) sa zakladá na troch vlastnostiach slov: na lexikálnom význame, na gramatickom tvare a na syntaktickej úlohe. Je síce pravda, že za základné kritérium triedenia sa pokladal význam slov,[8] ale ani ostatné dve kritériá sa neobchádzali. Tu možno poukázať napr. na definíciu Slovenskej gramatiky: „Slová sa delia podľa svojho lexikálneho a gramatického významu na deväť slovných druhov, ktoré sú ohybné a neohybné." (2. vydanie, str. 120) — Podobne sa kladie na prvé miesto pri členení slovnej zásoby na slovné druhy kritérium významu aj v akademickej gramatike ruštiny.[9] Tak isto aj v univerzitnej morfológii ruštiny uvádza sa na prvom mieste kritérium vecného významu.[10]

Bolo potrebné uviesť definície z niekoľkých gramatík, aby sa ukázalo, že je sporné východisko, z ktorého posudzuje našu otázku Ľubomír Ď u r o v i č.[11] Ďu-

---

[8] Porov. napr. Damborského výrok: „Slová podľa významu triedime na deväťoro druhov slovných (čili čiastok reči)." C. d. str. 104.

[9] Porov. *Grammatika russkogo jazyka.* I. Fonetika i morfologija. Izdateľstvo Akademiji nauk SSSR, Moskva 1953, str. 20, § 27: „V ruskom jazyku slová sa rozdeľujú na skupiny čiže triedy, ktoré sa odlišujú svojím základným významom, charakterom gramatických kategórií, ktoré sú spojené s každou z týchto skupín čiže tried, ako aj spôsobmi tvorenia slov a tvarov. Tieto skupiny sa nazývajú čiastky reči. Čiastky reči sa rozlišujú aj funkciami, ktoré majú vo vete." Ako autori Úvodu, z ktorého je tento citát, sa uvádzajú akademici L. V. Ščerba a V. V. Vinogradov.

[10] Pozri prvé dve vety v § 1 kapitoly Časti reči na str. 36 *Sovremennyj russkij jazyk. Morfologija.* (Kurs lekcij.) Izdateľstvo Moskovskogo universiteta, Moskva 1952. Autorom tejto kapitoly je N. S. Pospelov.

[11] *K otázke neohybných čiastok reči v slovenčine.* Jazykovedný sborník SAVU IV, Bratislava 1955, str. 113—140.

rovič hovorí v súlade s Meščaninovou teóriou o vzniku vetných členov a slovných druhov, že pri vydieľaní slovných druhov treba „za nevyhnutné východisko" pokladať vetu. Je sporné, či funkcia vo vete je hlavným kritériom na vydelenie predikatív, modálnych slov a častíc. Napr. aj Alexander Isačenko argumentuje tak, že slovné druhy sa určujú komplexnou analýzou, pozostávajúcou z hľadiska sémantického a formálneho, pričom syntaktická funkcia zaváži iba pri tzv. služobných slovách. A ani predikatíva, ani modálne slová predsa nie sú v skupine služobných slov, ku ktorým patria v prvom rade predložky a spojky.

Triedenie slov na slovné druhy sa musí zakladať na všetkých vlastnostiach slova ako základnej jednotky jazyka. Z toho vyplýva, že sa tu nemôže uplatniť jediný princíp triedenia: pri vydelovaní jednotlivých slovných druhov treba vziať do úvahy lexikálne, gramatické i syntaktické vlastnosti. Osobitne treba vyzdvihnúť, že neslobodno obísť ani derivačné vlastnosti slov a že v rámci syntaktických kritérií okrem vetnočlenskej platnosti slov má nájsť svoje miesto schopnosť slov vstupovať do rozličných skladov. Iba takýmto postupom možno dospieť k slovným druhom ako skupinám slov s istými pozitívnymi lexikálno-gramatickými vlastnosťami.[12]

S teóriou slovných druhov sa najviac zaoberali i dnes sa zaoberajú najmä sovietski jazykovedci. Ich zásluhou zostane, že sa pri svojom skúmaní usilujú zaradiť do slovných druhov všetky slová jazyka, resp. vybudovať systém, v ktorom by našli svoje miesto všetky slová. Oprávnená je ich kritika tradičného triedenia na deväť slovných druhov, že celé rady slov nemožno do neho zaradiť. No nemožno zamlčať, že toto úsilie sovietskych jazykovedcov doteraz nie je korunované úplným úspechom, pretože „otázka slovných druhov, ich zloženia a počtu, nie je rozriešená s konečnou platnosťou".[13] Dokazuje to napr. aj diskusia o kategórii stavu čiže o predikatívach, ktorá prebieha na stránkach jazykovedného orgánu Akadémie vied SSSR.[14]

Doterajšie predbežné výsledky výskumu našej otázky podávajú nezávisle od

---

Ďurovičovo preceňovanie syntaktického hľadiska je ešte pochopiteľné, keďže sa zameriava iba na výskum tzv. neohybných slovných druhov. Ale je priam škodlivé vyhlásiť syntaktickú funkciu za hlavné delidlo slovnej zásoby na slovné druhy vôbec, pretože sa tým zamietajú zámená a číslovky ako osobitné slovné druhy. Takto ďaleko zachádza Miroslav Komárek v štúdii *K otázce predikativa (kategorie stavu) v češtině*, Sborník vysoké školy pedagogické v Olomouci 1954, Jazyk a literatura, str. 7—25.

Podobnej chyby sa dopúšťa A. B. Šapiro vo svojej kritike predikatív ako osobitného slovného druhu, pretože za jediné kritérium na vydelenie slovných druhov pokladá morfologické vlastnosti slov. Takéto stanovisko neobstojí v plnej miere ani v rámci plnovýznamových, autosémantických slov, na ktoré obmedzuje svoje výklady Šapiro v poznámke pod čiarou. Pozri Voprosy jazykoznanija 1955, 2, str. 43.

[12] Takéto chápanie slovných druhov sa uplatňuje až v súčasných prácach. Pozri napr. N. S. Pospelov, Voprosy jazykoznanija 1955, 2, str. 146, alebo A. V. Isačenko, *cit. d.* str. 34.

[13] Pozri A. V. Isačenko, *cit. d.* str. 34.

[14] Pozri A. B. Šapiro, *Jesť li v russkom jazyke kategorija sostojanija kak časť reči?* Voprosy jazykoznanija 1955, 2, str. 42—54.

N. S. Pospelov, *V zaščitu kategoriji sostojanija.* Tamže, str. 55—65.

A. V. Isačenko, *O vozniknoveniji i razvitiji „kategoriji sostojanija" v slavjanskich jazykach.* Voprosy jazykoznanija 1955, 6, str. 48—65.

seba dvaja jazykovedci, N. S. Pospelov v univerzitnej morfológii a A. V. Isačenko vo svojej gramatike. Obaja vychádzajú najmä z výkladov akademika V. V. Vinogradova.[15]

Obaja spomenutí jazykovedci členia slovnú zásobu na 13 slovných druhov. K tradičným slovným druhom pridávajú štyri nové: modálne slová, kategóriu stavu čiže predikatíva, častice a spony. Isačenkovo triedenie je — podľa mojej mienky — správnejšie, pretože slovný druh častice nezaraďuje medzi služobné (synsémantické) slová spolu s predložkami, spojkami a sponou, ale kladie ich spolu so slovným druhom modálne slová do skupiny modálnych slov v širšom zmysle, ktorými sa vyjadrujú „subjektívno-objektívne vzťahy" k obsahu vety alebo ku skutočnosti.

V slovenistike sa doteraz urobili iba čiastočné, nesmelé pokusy aplikovať sovietsku teóriu slovných druhov na slovenský materiál. Okrem spomenutej Ďurovičovej štúdie o neohybných slovných druhoch v slovenčine možno tu uviesť iba článok Eugena J ó n u o časticiach.[16]

Pravda, aj Isačenkova gramatika prichádza do úvahy, pretože aspoň čiastočne prihliada k slovenskému materiálu.

Eugen Jóna prijíma osobitný slovný druh častice a hovorí, že ho treba uviesť aj do školských gramatík. Navrhuje definíciu: „Č a s t i c e sú neohybné slová, ktoré dodávajú vete alebo slovám vo vete rozličné významové odtienky. Rozdeľujú sa na častice a) samostatné a b) nesamostatné" (str. 236). V rámci samostatných častíc rozlišuje opytovacie *(či, čože)*, želacie *(bár, bárs, kiež, kiežby, keby, aby, bodaj, bohdaj)*, rozkazovacie *(nech, nechže)*, vydeľajúce čiže obmedzujúce *(alebo, aspoň, práve, priam, len, iba, temer, ešte, najmä)*, spôsobové čiže modálne *(reku, vraj, azda, hádam, pravda)* a prisviedčacie i záporové *(áno, hej, ba, nie, aba)*. Medzi nesamostatnými časticami uvádza časticu *by* podmieňovacieho spôsobu, ďalej *-si, -koľvek; voľa-, da-, nie-, ni-, hoci-*.

V takomto výmere častíc sú dva sporné body. Po prvé, modálne slová *(reku, vraj, azda, hádam, pravda* a pod.) nemožno priradiť k časticiam ani z hľadiska významu, ani z hľadiska syntaktickej funkcie. Sú to modálne slová, u nás hodnotené obyčajne ako príslovky, ktoré vo vete vystupujú ako vložky. Po druhé, je sporné, či nesamostatné častice možno pokladať za slová; sú to morfémy. Okrem toho možno pripomenúť, že Jóna nespomína zdôrazňovacie častice typu *že, ho*.[17]

Myslím, že častice m o ž n o p o k l a d a ť za osobitný slovný druh. Treba sa

---

[15] V. V. V i n o g r a d o v, *Russkij jazyk*. Grammatičeskoje učenije o slove. Učpedgiz, Moskva—Leningrad 1947. — Pospelov sa odlišuje od Vinogradova iba v tom, že Vinogradovov slovný druh „častica — spona" rozdeľuje na dva slovné druhy.

[16] Zo školskej gramatiky. *Častice ako osobitný slovný druh*. Slovenská reč XVII, 1951—1952, str. 233—6.

[17] Zdôrazňovacia častica *že* sa tradične spomína v našich gramatikách ako nesamostatná v prípadoch typu: *Nože sa ponáhľaj! — Poďže sem!* — Používa sa však aj ako samostatné slovo, ak sa ním zdôrazňuje substantívum alebo adjektívum. Napr.: *Knihu že mi podaj! — Širšiu, širšiu že založ tú kopu!* (Tajovský)

Etymologicky aj funkčne súvisí s časticou *že* aj častica *ho*. Je to enklitické slovko, používané najmä v rozkazovacích vetách, ktorých predikát je v indikatíve. Napr.: *Čo tu robíš? Pakuješ sa ho hneď!* (Čajak) — *„Ideš ho!" zaháňa sa Jerguš.* (Ondrejov)

však pousilovať o vyčerpávajúcu definíciu aj z hľadiska významu, pretože doteraz použité syntaktické kritérium umožňuje zväčša iba negatívne vymedzenie.[18]

Nie je správne, keď sa častice hodnotia ako „uvádzacie spojky", pretože sa tým zužuje rozsah pojmu. Takisto nie je správne, keď sa častice preberajú v rámci spojok, pretože sa tým zastiera, že častice sú samostatným slovným druhom.[19]

Oveľa zložitejšia i spornejšia je otázka kategórie stavu čiže predikatív. Tento slovný druh sa vydieľa obyčajne na základe syntaktickej funkcie. To však nie je správne, pretože ide o slová s výrazným lexikálnym významom. Syntaktické hľadisko sa tu dá použiť iba v tom zmysle, že slová typu *treba, dobre, zima, vidno, koniec,* tradične hodnotené zväčša ako príslovky, sa najvýraznejšie odlišujú od pravých prísloviek svojou syntaktickou funkciou, totiž tým, že ich nemožno použiť ako verbálne atribúty, ale iba ako predikáty.

Ak sa má vydeliť autosémantický slovný druh predikatívum, treba ho charakterizovať z hľadiska lexikálneho a gramatického významu.

Z hľadiska lexikálneho významu pokladajú sa za predikatíva najmä dve skupiny slov: slová s modálnym významom (napr. *treba, načim, hodno, možno, slobodno, netreba, nenačim, nehodno, nemožno, neslobodno* a pod.) a slová vyjadrujúce stav (napr. *dobre, zle, lepšie, horšie, smutno, veselo; dusno, hmlisto, teplo, zima* a pod.).

Uvedené dve lexikálne skupiny slov sa rozlišujú aj gramatickými vlastnosťami. Slová s modálnym významom majú pri sebe tzv. sponu len v budúcom a minulom čase indikatívu ako aj v kondicionáli *(bude treba, bolo treba, bolo by treba* a pod.). Slová vyjadrujúce stav majú pri sebe sponu vždy, teda aj v indikatíve prézenta *(je mi dobre, je teplo* a pod.).

K týmto známym veciam treba pripojiť ešte ďalšie, na ktoré sa doteraz nepoukázalo.

Podobne ako v slovesných spojeniach spravidla sa modálne sloveso nepoužíva v infinitíve (čiže nebýva druhým členom slovesného spojenia), ani modálne slová typu *treba* sa na takomto mieste v spojeniach s modálnymi alebo inými pomocnými slovesami nevyskytujú. Ale slovesá vyjadrujúce stav — podobne ako činnostné slovesá — veľmi často sú druhým členom slovesných spojení, napr.: *chcem zosilnieť, ide zošedivieť* a pod. Tak isto aj slová typu *dobre* sa spájajú s pomocnými slovesami ako druhý člen spojenia, a vtedy majú pri sebe tzv. sponu v infinitíve. Napr.: *začína byť dusno, musí ti byť lepšie* a pod. Z toho vyplýva, že spona *byť* býva pri slovách, ktoré sa hodnotia ako predikatíva, v pozíciách závislého infinitívu v rámci jednočlenných viet.[20]

K spomenutým lexikálnym a gramatickým príznakom slov typu *treba, dobre*

---

[18] Nedostačujúce vymedzenie častíc malo za následok, že *Pravidlá slovenského pravopisu* z roku 1953 hodnotia v svojej slovníkovej časti celkom zle celý rad slov ako častice.

[19] Tak postupujú autori všetkých novších gramatík slovenských i českých. Tak napr. v Havránkovej—Jedličkovej *Stručnej mluvnici českej,* Praha 1955, na str. 30 uvádza sa 10 slovných druhov, medzi nimi ako 9. druh častice, ale na str. 126 je kapitola s nadpisom „Spojky a částice".

[20] Prechodník a činné príčastia sa od týchto výrazov nepoužívajú, pretože konštrukcie s týmito tvarmi nie sú možné ani so slovesami vyslovene neosobnými; niet napr. tvarov *snežiac, snežiaci, zasneživší* a pod.

pristupuje ich syntaktická charakteristika; v slovenčine sa používajú iba v rámci jednočlenných viet v úlohe vetného základu (resp. predikátu).

Všetky tri charakteristiky — lexikálnu, morfologickú i syntaktickú — majú slová typu *treba* i typu *dobre* spoločné so slovesami. To spozoroval už A. V o s t o k o v, ktorý po prvý raz poukázal na väčšinu z uvedených vlastností týchto slov, ale nenavrhol utvoriť z nich osobitný slovný druh, lež priradil ich k slovesám.

Slová uvedených typov začal pokladať za osobitný slovný druh L. V. Š č e r b a[21] a po ňom iní sovietski jazykovedci, najmä V. V. V i n o g r a d o v. Obaja poukazovali na to, že slová uvedeného typu nemožno zaraďovať medzi slovesá z dôvodov sémantických a morfologických. Sémantický dôvod videli v tom, že „slová, patriace do kategórie stavu, vyjadrujú „nedejový" stav, ktorý sa môže chápať neosobne (rus. *dosadno, stydno)* alebo pripisovať nejakej osobe ako subjektu, pociťujúcemu tento stav *(ja rad, ty dolžen* atď.)."[22] „Nedejový" stav pritom chápali ako nemeniacu sa kvalitu, trvajúcu v čase. K tomuto sa pridáva, že sa pritom neuplatňuje kategória vidu a slovesného rodu (rus. *zalog*).

Uvedený významový dôvod je diskutabilný.

Ak totiž chceme porovnávať charakter stavu vyjadreného slovesom a kategóriou stavu, musíme si najprv ujasniť pojem stavové sloveso. Ukazuje sa, že okrem skupiny slovies, označujúcich vlastne činnosť na mieste a majúcich osobitnú gramatickú črtu v spojení typu *ostal ležať (visieť, trčať, stáť* a pod.),[23] sú v slovenčine okrem plnovýznamového slovesa *byť* iba tri produktívne typy stavových slovies: a) *belieť (žltnúť),* b) *belieť sa (žltnúť sa)* a c) *brieždiť sa.* Z týchto troch typov slovies dva, a to typ *belieť* a *brieždiť sa,* majú spoločné významové črty v tom, že sa nimi označuje n a d o b ú d a n i e, získavanie vlastnosti, stavu. Slovesá typu *belieť* používame spravidla v prísudku dvojčlenných viet (napr. *vlasy belejú*), kým slovesá typu *brieždiť sa* spravidla zasa vo vetnom základe jednočlenných viet (napr. *z m r á k a s a, s t m i e v a s a, k noci sa chýli).* Typ *belieť sa* je odvodený od typu *belieť* a má význam „zdať sa nejaký; presvitať, prebleskovať nejako" a používa sa v prísudku dvojčlenných viet (napr. *v diaľke sa belie veža).*

Stavové slovesá nemôžu mať kategóriu slovesného rodu ani v takom zmysle, ako sa táto kategória chápe v ruskej lingvistike (kategorija zaloga), respektíve majú túto kategóriu v takom rozsahu, ako ju majú výrazy pokladané za kategóriu stavu vo vetách typu *je dusno, je mi dobre.*

Pre slovenčinu neobstojí tvrdenie, že nemodálne výrazy, ktoré sa hodnotia ako kategória stavu, nepoznajú kategóriu vidu, pretože sú bežné vety: *býva teplo, bývalo veľmi teplo, býva mu horšie, bývalo mi dobre* a pod. Máme dokonca aj vety s konštrukciami: *začalo byť teplo, ostalo mi zle* a pod.

Z uvedeného vyplýva, že v slovenčine niet zásadného rozdielu ani v kategóriách, ani vo význame medzi stavovými slovesami ako celkom a výrazmi, ktoré sa pokladajú za kategóriu stavu. Vo výrazoch typu *je dusno, je mi dobre* nepremenný, kvalitný stav sa chápe rovnako, ako sa chápe existencia v plnovýznamovom slovese *byť,* a podobne, ako sa chápe stav v type slovies *belieť sa.* Rozdiel

---

[21] *O častiach reči v russkom jazyke.* Russkaja reč, novaja serija II, 1928, str. 8 n.

[22] V. V. V i n o g r a d o v, *Russkij jazyk,* str. 401/2.

[23] Pozri moju štúdiu *Činnostné a stavové slovesá.* Jazykovedný časopis SAV VIII, 1954, str. 5 n., najmä str. 11.

tu nie je v chápaní obsahu pomenovaní, ale v tom, že sloveso *byť* a slovesá typu *belieť sa* používame ako predikáty dvojčlenných viet, zatiaľ čo výrazy typu *je dusno, je mi dobre* vo vetnom základe jednočlenných viet.

Načrtnutý výklad však obstojí iba vtedy, ak výrazy typu *je dusno, je dobre niekomu* možno pokladať za morfologické jednotky. Ide tu teda o výklad tzv. spony *je (bolo, bude, bolo by)*. Ak výraz *je teplo (niekomu)* chápeme ako morfologickú jednotku, tvar *je* musíme hodnotiť ako m o r f é m u, teda ako súčasť zloženého tvaru.

V úvahách o kategórii stavu sa takéto chápanie nielenže pripúšťa, ale v istých prípadoch sa pokladá za jedine správne.

Tak napr. v univerzitnej morfológii sa v poznámke na str. 469 hovorí, že spojenia rus. *bylo žaľ, bylo stydno* sa stali „analytickými tvarmi minulého času", vtedy, keď sloveso *byť* sa zmenilo „v pomocnú časticu".

N. S. Pospelov píše:[24] „V konštrukcii s datívom subjektu v slovách kategórie stavu zreteľne vystupuje vlastná pomocná úloha spony ako morfémy času a spôsobu..." Ale na tej istej strane píše aj toto: „Spona, ktorá vchádza do stavby analytického tvaru kategórie stavu, zachováva si existenciálny význam, ak slovo kategórie stavu nevstupuje do konštrukcie s datívom subjektu."

Ak teda možno pokladať tvary slovesa *byť* vo výrazoch typu *je mi dobre, bolo dusno, bude teplejšie, bolo by ti zima* za m o r f é m u v rámci analytického tvaru, možno tieto výrazy zaradiť medzi s l o v e s á, resp. hodnotiť ich ako ekvivalenty slovies, pretože niet nijakých sémantických ani syntaktických dôvodov, ktoré by takémuto hodnoteniu protirečili.

Podobne ako uvedené výrazy, vyjadrujúce stav, treba posudzovať aj modálne výrazy, ktoré sa pokladajú za kategóriu stavu (predikatíva). Zvláštnosti pomenovaní typu *treba,* napr. nulová morféma času v indikatíve prézenta a vstupovanie do istých syntagiem, vysvetľujú sa modálnym významom. Treba poznamenať, že do tejto skupiny výrazov sa zaraďuje aj slovo *vidno,* ktorého význam obsahuje aj modálnu zložku (možnosť).

Zaradením výrazov obidvoch uvedených významových skupín medzi slovesá doplnil by sa systém typov stavových slovies o taký typ, ktorý nie je zastúpený derivačným typom a ktorý by bol v skupine neosobných stavových slovies na tej istej rovine, ako je plnovýznamové sloveso *byť* v skupine osobných slovies. Okrem toho by sa doplnili neosobné modálne slovesá (napr.: *žiadať sa, chcieť sa* a pod.) o nové jednotky, čím by sa skupina týchto neosobných slovies významovou pestrosťou priblížila osobným modálnym slovesám (napr.: *chcieť, môcť* a pod.).

V prácach, ktoré sa zaoberajú s otázkou predikatíva v slovenčine, uvádza sa širší okruh slov, než sme to doteraz uviedli. Konkrétne ide o podstatné mená *škoda, hanba, bieda, hriech, radosť, žiaľ* ap. a o slovesá *počuť, čuť, cítiť, znať, poznať, vidieť, zazrieť, pozorovať, badať, rozumieť* a pod.

Podstatné mená typu *škoda* nemožno zo žiadneho hľadiska zaraďovať medzi predikatíva, ani ako „prechodné typy, ktoré pred našimi očami prechádzajú od substantív k predikatívom..."[25]

Tvary uvedených slovies, vyjadrujúcich zmyslové vnímanie a pociťovanie,

---

[24] Voprosy jazykoznanija 1955, 2, str. 64.

[25] Ďurovič, *cit. m.*, str. 126.

možno vykladať ako štylistické prehodnotenie infinitívu, ktoré sa viaže na osobitnú syntaktickú konštrukciu s modálnym významom možnosti.[26]

Pravda, ak vo výrazoch typu a) *je dusno,* b) *je mi dobre,* c) *bolo treba* tvary slovesa *byť* nemožno z akýchkoľvek dôvodov sémantických alebo syntaktických pokladať za morfému, treba tieto výrazy hodnotiť ako spojenia slovesa *byť* s neohybnými plnovýznamovými slovami — príslovkami. V takomto prípade uvedené spojenia by sa museli hodnotiť práve tak, ako spojenia slovesa *byť* s plnovýznamovými slovami v prísudku dvojčlenných viet.

Ukazuje sa teda, že slovný druh kategórie stavu čiže predikatívum je v systéme slovenského jazyka sporný. To, čo som uviedol o tomto probléme slovenskej morfológie, treba pokladať za úvod do širšej diskusie.

Otázka spony (kopuly) je dôležitá nielen v rámci rozčlenenia slovnej zásoby jazyka na slovné druhy, ale má veľký význam aj pre teóriu skladby, pretože s ňou súvisí výklad celej predikácie ako základného vetotvorného vzťahu.

V skladbe sa narába s pojmom spona (kopula) už veľmi dávno. Vykryštalizoval sa náhľad, že sponou sa vyjadruje logický vzťah medzi podmetom a prísudkom, ak významovým jadrom prísudku je slovo, ktoré svojím tvarom nemôže vyjadriť kategórie času a spôsobu, ani zhodu s podmetom v osobe. Z takéhoto chápania spony vyplýva, že sa o spone hovorí iba v rámci dvojčlennej vety s menným prísudkom.[27]

Takýto náhľad na syntaktickú úlohu spony má aj V. V. Vinogradov.[28] Podobne sa vec formuluje v našich gramatikách.

Oveľa zriedkavejšie sa presadzuje myšlienka, že o spone treba hovoriť aj v jednočlenných vetách typu *je teplo.*[29]

Tým sme vyčerpali bežnú charakteristiku spony z hľadiska syntaktického. V skratke by sme mohli povedať, že spona má „predikatizačnú" úlohu.

Z hľadiska gramatických kategórií možno povedať, že spona *byť* — podobne aj iné tzv. sponové slovesá — je plnohodnotným slovesom. V slovenčine treba zdôrazniť, že je tu aj vidová dvojica *byť* — *bývať.*

Komplikovaná je otázka významu sponových slovies. O spone *byť* sa obyčajne tvrdí, že nemá nijaký vecný význam. To však je sporné, ako to ukazuje napr. aj Kopečný, ktorý pri spone rozlišuje napr. kvalifikačný, charakterizačný, re-

---

[26] K tomu pozri môj článok ***Príspevok ku skladbe slovesa byť*** *— som.* Slovenská reč XVIII, 1952—1953, str. 398—405.

Porov. aj výklad o modálnych konštrukciách s infinitívom v knihe K. Horálka, *Úvod do studia slovanských jazyků.* Praha 1955, str. 224.

[27] Takto chápal sponu napr. aj Karl Brugmann v diele *Die Syntax des einfachen Satzes im Indogermanischen.* Berlin—Leipzig 1925, str. 73, 77.

[28] Porov. napr. Vinogradovove výroky v knihe *Russkij jazyk.* (Grammatičeskoje učenije o slove.) Moskva—Leningrad 1947. a) „Na tomto základe sa zakladá používanie slovesa *byť* v akosti spony (ktorá slúži iba na prisúdenie nejakej vlastnosti alebo nejakého stavu predmetu)" (str. 402). — b) „Ako osobitnú kategóriu častíc treba vydeliť spony, ktoré vyjadrujú logický vzťah medzi podmetom a prísudkom" (str. 675).

[29] Jednoznačne sa takto hovorí napr. v univerzitnej morfológii ruštiny: „Spona sa teda používa tak v zostavených prísudkoch osobných viet, ako aj v prísudkoch neosobných viet, ktoré sa tvoria pomocou kategórie stavu." (str. 468)

zultatívny, konkluzívny, ekvivalentný a dispozičný význam.[30] Kopečný hovorí aj o zámennom charaktere spony.

Pri riešení otázky, či spona je osobitný slovný druh, rozhoduje práve význam slov, ktoré sa používajú v úlohe syntaktickej spony čiže v úlohe predikatizačnej. Nejde tu totiž iba o sloveso *byť/bývať*, ale aj o tri skupiny slovies, ktoré sa z rozličných strán dotýkajú významu slovesa *byť*. Sú to tieto rady slovies: a) *stať sa, stávať sa — ostať, ostávať, zostať, zostávať;* b) *zdať sa, javiť sa, vyzerať — cítiť sa, čuť sa — tváriť sa, tvárievať sa, robiť sa, robievať sa, urobiť sa;* c) *znamenať, značiť.*

Tieto slová a konštrukcie s nimi možno klásť na jednu rovinu so slovesom *byť* len v dvojčlenných vetách. Ide o vety typu *Janko zostal veselý, Janko sa cíti zdravý, Janko sa zdá zdravý*. O problematike jednočlenných viet sme hovorili pri výklade kategórie stavu.

V rámci uvedených radov slovies možno slovesu *byť* nielen ako plnovýznamovému vo vetách typu *Vzduch je všade, Niet vody, Janko nie je doma,* ale aj ako sponovému slovesu vo vetách typu *Železo je kov, Janko je malý* pripísať význam existencie, i keď je tento význam oslabený.[31]

Pretože lexikálny význam spony v dvojčlenných vetách je oslabený, totiž obsahuje len najvšeobecnejšie významové prvky (stavových) slovies, napĺňa sa jej význam rozmanite vyslovenými kvalitami. Tak vznikajú osobitné syntagmy, napr. *byť letcom, byť malý*. Tieto spojenia sú zo syntagmatického hľadiska také isté ako spojenia *stať sa letcom, zostať dobrý, cítiť sa zdravý, zdať sa zdravý* atď.

O tom, že v uvedených spojeniach možno hovoriť o dvoch jednotkách spojených do celku na základe istého vzťahu, svedčí predovšetkým tá skutočnosť, že obidve jednotky spojenia sa môžu osobitne bližšie určovať (rozvíjať). Napr. vo vetách *Janko vtedy bol veľmi chorý, Ďurica sa rýchle stal riaditeľom závodu* sa osobitne rozvíjajú obidve časti spojení v prísudku *(vtedy bol, veľmi chorý, rýchle sa stal, riaditeľom závodu)*.[32]

Pravda, treba naďalej skúmať podstatu vzťahu v týchto spojeniach. Pripomínam, že o ten istý, alebo aspoň podobný vzťah ide aj v spojeniach pomocných slovies modálnych a fázových s iným slovesom v infinitíve (napr. *chcem hovoriť, začínam pracovať),* ako aj v spojeniach typu *treba písať, žiada sa spať*. Tento vzťah je teda základom tzv. zloženého vetného člena.

Ako vidíme, otázka sponových slovies je veľmi zložitá a ťažká. Sporné je najmä doterajšie riešenie významu sponových slovies. Mne sa nezdá presvedčujúce bežné tvrdenie, že pona *byť/bývať* nemá v slovenčine nijaký lexikálny význam.

Sú isté dôvody na to, že sa tzv. spona *byť/bývať* začleňuje aspoň do dvoch

---

[30] František Kopečný, *Základy české skladby,* Praha 1952, str. 115—6. — Pravda, uvedené významové odtienky sú viac-menej dané aj významom pomenovaní vstupujúcich do vetnej dvojice.

[31] Existenciálny význam pripisuje sponovému slovesu *byť* napr. Vladimír Šmilauer, *Novočeská skladba.* Praha 1947, str. 143. Podobne hovorí aj František Kopečný, *Základy české skladby.* Praha 1952, str. 112: „Názvom spona sa vhodne vystihuje jednak jeho sémantická chudobnosť, resp. až nulovosť oproti slovesám významovým, jednak i jeho funkcia gramatická..."

[32] Porovn. Šmilauerovu argumentáciu v *Učebnici vetného rozboru.* Praha 1955, str. 28/9.

sémantických skupín slovies *(byť — stať sa — ostať; byť — zdať sa — cítiť sa — robiť sa)* a tým aj do slovesa vôbec.

O modálnych slovách ako osobitnom slovnom druhu v slovenčine hovorí v našej jazykovednej literatúre obšírnejšie iba Ľubomír Ďurovič.[33] Zaraďuje sem napr. slová *pravdepodobne, údajne, vraj, reku, teda, samozrejme, ozaj, azda, zaiste, skutočne, žiaľbohu, pravda, pravdaže* a iné.

Ak modálne slová chceme pokladať za osobitný slovný druh, musíme uviesť ich pozitívne vlastnosti významové i gramatické, pretože to nie sú služobné, ale plnovýznamové jazykové jednotky. Ďurovič — podobne ako aj Isačenko — postupuje však ináč pri vymedzení modálnych slov. Jeho základným kritériom je to, že modálne slová nie sú príslovkami, pretože „nevstupujú do syntaktických vzťahov s členmi vety a ani samy členmi vety byť nemôžu" (str. 132). Ďurovič dokonca vyhlasuje, že modálne slová nepatria medzi tzv. autosémantické slová, pretože „ostáva im len platnosť lexikálna" (str. 130). Formálne sa tieto slová neurčujú bližšie, hovorí sa o nich iba to, že sú to slová „napr. podľa fonologických hľadísk" (str. 131).

E. M. Galkinová-Fedoruková charakterizuje významovú stránku modálnych slov tak, že sa nimi vyjadrujú „subjektívno-objektívne vzťahy hovoriacich k hodnovernosti javov a vzťahov v prírode i spoločnosti so zreteľom na ich pravdepodobnosť, možnosť, nevyhnutnosť, potrebnosť s ich rozličnými odtienkami".[34] Túto významovú črtu pokladá za hlavný zjednocovací faktor modálnych slov. Z formálnej charakteristiky vyzdvihuje ich neohybnosť. Ich syntaktická úloha je rozličná. (str. 410).

Syntaktickú úlohu slov, ktoré sa hodnotia ako modálne slová, jednotne a pozitívne vykladá napr. Vladimír Šmilauer.[35] Sú to lexikalizované vložky, ktoré vstupujú do vety z inej roviny po prvé ako dodatočné pripojenie detailu, po druhé ako poznámka, vyjadrujúca mieru istoty alebo hodnotenie obsahu alebo oprávnenosť obsahu, po tretie ako poznámka k použitému výrazu. Vložkou čiže parentézou sa línia vety rozbíja, prerušuje, ale nevzniká pritom nijaký osobitný syntaktický vzťah medzi vložkou a okolitými časťami vety.

Šmilauer i Pauliny[36] kladú slovnú vložku na tú istú rovinu ako vložené vety a celú otázku parentézy riešia v oblasti skladby bez dôsledkov pre teóriu slovných druhov. Vo väčšine prípadov hovoria tu o príslovkách.[37] Pravda, treba tu potom hovoriť o osobitnej skupine prísloviek. Kopečný používa termín „modalitné príslovky" na rozdiel od modálnych prísloviek typu *treba,* ktorými sa vyslovuje modálnosť predikácie (vety).[38]

Vcelku je sporné, a to nielen v slovenistike, či modálne slová, využívané iba ako vložky, možno podľa kritérií, ktoré používame pri triedení na slovné druhy, vy-

---

[33] *C. m.* str. 129—132.

[34] *Sovremennyj russkij jazyk. Morfologija.* (Kurs lekcij.) Izdateľstvo Moskovskogo universiteta 1952, str. 405.

[35] *Novočeská skladba.* Praha 1947, str. 43—44 a 397—405.

[36] Eugen Pauliny, *Systém slovenského spisovného jazyka.* II. časť. Rozmnožené ako rukopis. Letný semester 1946/47. — Pozri najmä kapitolu: Subjektívny postoj podávateľa. Str. 107—110.

[37] Porov. Šmilauer, c. d. str. 397: „Sem patria aj tzv. vetné príslovky (snad, jistě, možná a pod.)" — Pauliny, c. d. str. 109: „Niektoré z týchto adverbií sa ani nevyskytujú ako samostatné vety."

[38] František Kopečný, *Základy české skladby.* Praha 1952, str. 67 a 231—3.

deliť ako samostatný slovný druh. Je nesporné, že tieto slová tvoria isté významové skupiny. Ďalej je zrejmé, že je plynulá hranica medzi týmito slovami a istým druhom častíc, najmä čo sa týka ich funkcie vo vete. To všetko by bolo možné pokladať za isté náznaky osobitnosti modálnych slov. Chýba však akékoľvek pozitívne kritérium tvarové (morfologické), ktoré je koniec-koncov rozhodujúce pre určenie slovného druhu s pevným lexikálnym významom.

C. Niekoľko sporných otázok z tradičných slovných druhov

Tradičné slovné druhy sa podávajú v našich gramatikách a iných jazykovedných prácach v základe rovnakým spôsobom. Predsa však, a to najmä v dôsledku hlbšieho výskumu gramatickej stavby slovenčiny ako aj v dôsledku porovnávania nášho výskumu s výsledkami bádania o iných slovanských jazykoch, ukazujú sa sporné otázky. Niektoré z nich sú dôležitejšie, iné, a tých je väčšina, majú menší dosah teoretický i praktický.

Pretože na celý rad otázok z tohto okruhu sú prihlásené diskusné príspevky, poukážem iba na niektoré nové okolnosti, ktoré sa vynorili pri doterajšom spracúvaní jednotlivých kapitol gramatiky pripravovanej v ÚSJ.

V rámci podstatných mien je niekoľko sporných otázok morfologických. Tak napr. prípona 2. pádu jedn. čísla vzoru *dub,* 2. pádu množ. čísla vzoru *žena* i vzoru *ulica,* tvorenie a používanie tvarov vzoru *dievča.* Tieto a podobné otázky bude možno rozriešiť iba podrobným výskumom dokladového materiálu, ktorý sčasti už máme pripravený na výskum.

Okrem toho treba rozhodnúť, ako zaradiť do gramatiky výklad substantivizovaných adjektív. Zdá sa, že túto skupinu pomenovaní treba prebrať v rámci substantív ako osobitnú skupinu. Pri týchto slovách jednoznačne sa uplatňujú živé kategórie slovenského substantíva. Pri pomenúvaní osôb sa uplatňuje pohlavie ako rod, napr. *predstavený/predstavená, vedúci/vedúca, slúžny, domáca* a pod., zatiaľ čo pomenovania vecí sú vždy stredného rodu, napr. *výchovné, nájomné, jarmočné, pálené* a pod.

Pri prídavných menách sa doteraz pomerne veľa diskutovalo o významovom členení. Okrem tejto otázky upozorňujem na to, že sa nerovnako podávajú deverbálne adjektíva. Je nesporné, že treba v rámci prídavného mena hovoriť nielen o typoch *padací, došlý,* ale aj o type *pečený.* Je však sporné, či máme činné príčastia typu *píšúci/hovoriaci* a typu *vyskočivší* hodnotiť ako slovesné prídavné mená.[39] Tieto tvary patria k slovesu, i keď majú kongruentné skloňovanie, pretože nestrácajú slovesný význam. Pravda, aj vtedy, ak by sme ich skloňovanie preberali pri jednotlivých paradigmách adjektív, treba ich vydeliť ako osobitné skupiny vzhľadom na ich prozodické vlastnosti (kvantita prípon, rytmický zákon).

Pri zámenách je diskutabilné členenie zámen podľa významu i niektoré drobnosti tvarové. O tom sú však pripravené osobitné diskusné príspevky, v ktorých sa poukáže na sporné otázky v celej šírke.

---

[39] Všetky príčastia hodnotí ako prídavné mená napr. Ján Mihál, *Slovenská gramatika s cvičeniami.* Bratislava 1943, str. 94—97. — Podobný náhľad sa uplatňuje aj v mnohých gramatikách češtiny.

Z číslovie k okrem jednotlivostí pravopisných treba prediskutovať predovšetkým problém tzv. podielových číslovie k. O týchto sa obyčajne hovorí, že majú opačný význam ako násobné číslovky. „Vyjadrujú počet dielov, na ktoré sa delí väčší celok."[40]

Ak sa hovorí, že sa bez udania počítaného predmetu tvoria tvary podielových číslovie k pomocou predložky *po* s lokálom, tak to platí len vtedy, ak pritom ide o osoby. Napr. *po dvoch, troch, štyroch, piatich* ... t. j. *po dvaja chlapci, dve a dve ženy, deti* a pod. Osobitne stojí číslovka *jeden: po jednom; vchádzať po jednom, dostať po jednom jablčku* alebo *po jablčku.*

Vo všetkých ostatných prípadoch je sporné, či možno hovoriť o predložkovom páde s predložkou *po.* Myslím, že by bolo vhodnejšie hovoriť tu o základnej číslovke v základnom tvare s časticou *po;* napr.: *po dve hrušky, po päť orechov, po sto korún* ... Nie je správne Letzovo tvrdenie, že sa používa „od číslovky *päť* i lokál po nesklonnom tvare základnej číslovky, napr.: *po päť orechoch, po sedem korunách, po desať policiach* ...", a ani tvrdenie, že pri podielových číslovkách ide o predložkový výraz „*po* + lokál základnej číslovky a počítaného predmetu, napr.: *po dvoch korunách, po troch orechoch, po piatich hruškách* ..."[41]

V týchto prípadoch vôbec ťažko hovoriť o predložke *po,* pretože by sme museli predpokladať, že táto predložka sa spája v tomže význame s dvoma pádmi (t. j. raz s lokálom, raz s akuzatívom). Ak však chceme hovoriť o zmeravenom tvare, slovko *po* treba pokladať za časticu, podobne ako slovko *z/zo* vo výrazoch *z osem, zo tri metre, zo päť litrov, zo dvadsať kusov* a pod., kde tak isto je nesprávne hovoriť o predložkovej väzbe s akuzatívom.

Aj pri výklade rozčleňovacích číslovie k sa rozchádzajú naše novšie gramatiky. Rozdiel je tu v chápaní významu číslovie k typu *dvoje, pätoro,* ako aj v chápaní tvarov a väzby týchto číslovie k.

Tak napr. Belo Letz[42] — podobne ako aj Ján Damborský[43] — píše, že rozčleňovacie číslovky majú význam počtu i druhu vecí (napr.: *pätoro ruží* — každá iná), ako aj význam hromadný (napr.: *pätorí vojaci*). O tvaroch týchto číslovie k Letz píše, že sú to číslovky „1. nesklonné, a to s povahou podstatného mena a ich počítaný predmet je v genitíve, napr.: *pätoro vojakov, štvoro ruží, sedmoro detí* ...; 2. sklonné, a to podľa vzorov *dvoji, dvoje — pätorí, pätoro*".

Naproti tomu Jozef Štolc[44] hovorí, že rozčleňovacie číslovky označujú počet jednotlivých osôb alebo vecí v jednom uzavretom celku", a ďalej, že „rozčleňovacie číslovky sú nesklonné a počítaný predmet je pri nich v genitíve množ. čísla".

Je nesporné, že Štolcova charakteristika významu rozčleňovacích číslovie k je správna, ale tvary a väzby týchto číslovie k bude potrebné sledovať ešte ďalšou excerpciou.[45]

---

[40] Porov. Pauliny — Ružička — Štolc, *Slovenská gramatika.* 2. vyd. Martin 1955, str. 217.

[41] Porov. Belo Letz, *Gramatika slovenského jazyka.* Bratislava 1950, str. 318.

[42] Pozri *c. d.* str. 315—7.

[43] Pozri *Slovenská mluvnica* ... 5. vyd. Nitra 1930, str. 249—51.

[44] Pozri *Slovenská gramatika.* 2. vyd. Martin 1955, str. 214—5.

[45] V ruštine sa číslovky typu *troje, štvoro* volajú sobirateľnyje čisliteľnyje a ich význam sa definuje, že sa blízko pridružujú k základným číslovkám, ale odlišujú sa od nich tým, že „označujú počet predmetov ako jeden celok, v súhrne". Porov. *Sovremennyj russkij jazyk. Morfologija.* Izdateľstvo Moskovskogo universiteta, Moskva 1952, str. 221 a 228/9.

V morfológii slovesa sú sporné dve dôležitejšie otázky: prechodník a triedenie slovies podľa tvarov.

Donedávna sa uplatňoval náhľad, že v spisovnej slovenčine je prechodník minulý typu *zavolavši, zanesši* na vyslovenie deja, ktorý sa uskutočnil skôr ako iný minulý dej. Prítomný prechodník nedokonavých slovies typu *volajúc, nesúc* sa označoval ako prechodník pre súčasnosť (v prítomnosti, minulosti i budúcnosti), ale prítomný prechodník dokonavých slovies typu *zavolajúc, zanesúc* sa hodnotil ako prechodník pre budúcnosť čiže ako tvar na vyjadrenie deja, ktorý sa stane skôr ako iný budúci dej.[46]

Pretože sa tvary typu *zavolavši, zanesši* dnes už nepoužívajú, navrhovalo sa pomenovať živé prechodníky typu *volajúc, nesúc* prechodníkmi súčasnosti a tvary typu *zavolajúc, zanesúc* prechodníkmi predčasnosti.[47]

Je sporné, či treba hovoriť o dvoch prechodníkoch. Z hľadiska gramatického tvaru máme v slovenčine iba jeden prechodník, ktorý sa na základe vidového stupňa rozlične používa. Vid sa pri prechodníku využíva rovnako ako pri trpnom príčastí. Treba ešte poznamenať, že prechodníky momentánnych dokonavých slovies môžu vysloviť aj súčasnosť.[48]

Triedenie slovesných tvarov má síce malý teoretický význam, ale súčasne má veľký dosah pre školskú prax. Preto nie je správne, že tu niet zhody aspoň v školských učebniciach.

Tradičné triedenie slovies na pätnásť vzorov a šesť tried podľa podoby neurčitkovej kmeňotvornej prípony sa viac ráz nielen kritizovalo, ale aj nahrádzalo rozličným iným triedením.

Myslím, že prvým krokom pri riešení dnešného stavu malo by byť ustálenie počtu vzorov pravidelných slovies — 14 — a ustálenie počtu nepravidelných slovies.

Druhým krokom by malo byť ustálenie pojmu osobná prípona. Podľa toho, ako sa vyčlení osobná prípona v prézentných tvaroch, ukáže sa aj cesta, ako chápať

---

[46] Tento výklad nájdeme napr. u Jána Mihála, *Slovenská gramatika,* II. diel. Bratislava 1947, str. 76.

[47] Porov. Ján Žigo, *Slovenské priechodníky na -vši.* Slovenský jazyk 1940, str. 121—132, 187—203. — Žigove náhľady prevzal aj A. V. Isačenko, *O prechodníkoch v slovenčine.* Slovenská reč XVII, 1951—1952, str. 4—14.

[48] Uveďme si niekoľko príkladov!

Doložil i on, povediac mu: „Dajte ju za štyridsaťdva, i koniec veci." (Kukučín) — *Obyčajne až k ránu počal tichnuť, len ma ešte tu i tu osloviac a potuľkajúc po tvári.* (Šoltésová) — *Prižmúrenými očami hľadí do začadenej povaly, ani sa nepohnúc.* (Timrava) — *Bežanka stála pred ňou zahanbená, neopovážiac sa ani oka pozdvihnúť.* (Kukučín) — *Pódi však vyfukuje na tráve a pari sa v pote, neobzrúc sa viac už na kosenie.* (Timrava) — *„Eh," striasol sa, nakriviac tvár.* (Kukučín) — *Jeho šepot počul Ondrej i kapitán, ktorí pozreli jeden na druhého, mrknúc očami.* (Jégé) — *„Zbaví," dosvedčí i sused, kývnuc hlavou, už dobre ochmelený.* (Timrava)

Pravda, prechodníkom dokonavých slovies sa môže vysloviť aj následný dej. Napr.: *„A vy sa nepliesť, do čoho vás nič," odsekol majster, vydýchnuc po takej dlhej, nepreštiknutej výpovedi.* (Kukučín) — *Sadá na podstenu na skalu, hlavu zložiac do dlaní.* (Timrava) — *Riekol, obrátil sa a odišiel, buchnúc za sebou dvermi.* (Jégé) — *„Nie..." odvetí ona, doplniac v duchu: „Aspoň za tebou nie."* (Timrava)

kmeňotvorné prípony. Tu, pravda, prichodí riešiť aj otázku spojovacej morfémy *-j-* v tvaroch *pada-j-ú, rozume-j-ú.*

Pretože sa jednotlivé vzory pravidelných slovies vyčleňujú na základe podoby prítomníkovej a neurčitkovej kmeňotvornej prípony, aj tzv. slovesné triedy musíme ustáliť na základe toho istého princípu. O takéto triedenie som sa pokúsil v štúdii *Ešte raz o triedení slovenských slovies*[49] a uplatnil som ho v *Slovenskej gramatike* i v niektorých školských učebniciach.

Som presvedčený o tom, že oveľa dôležitejšie je aj pre školskú prax rozdelenie pravidelných slovies do vzorov než členenie vzorov na triedy. Bolo by užitočné, keby sa týmto smerom preorientovala aj naša škola.

Na koniec ešte poznámka o príslovkách. Celý výklad o príslovkách treba usporiadať podľa toho, či sa slová typu *treba, dusno, zima, pravdaže, ozaj* budú pokladať za príslovky, alebo sa vyčlenia ako osobitné slovné druhy (predikatíva, modálne slová, častice).

Okrem toho treba uvážiť, či v rámci príslovieok ostane skupina tzv. zámenných prísloviek (napr.: *kade, tade, kam, sem, tam* a pod.) a či by sa nemali preradiť k zámenám — podobne ako číselné výrazy adverbiálnej povahy (napr. *dvakrát, pätoro, mnoho* a pod.) sa zaraďujú do číslovieok.

Na vyčlenenie prísloviek možno použiť rozličné kritériá, no príslovky zostanú vždy zložitým, nejednoliatym slovným druhom.

*

Úlohou tohto referátu bolo poukázať na sporné otázky slovenského tvaroslovia. Videli sme, že takýchto otázok je pomerne veľa. Dúfam, že sa mi podarilo v dostačujúcej miere upozorniť aspoň na dôležitejšie z nich. Pravda, nebolo možno ani spomenúť drobnejšie problémy a problémiky, ktoré azda v diskusii nájdu svoje miesto.

Vo väčšine prípadov pokúsil som sa podať nielen podstatu sporných bodov, ale aj formulovať primerané riešenie. V každom jednotlivom prípade som úmyselne postupoval tak, aby som svojimi formuláciami vyvolal čo najživšiu diskusiu, ktorá dozaista pomôže osvetliť nadhodené otázky aj z iných hľadísk a tým poskytne účinnú pomoc aj autorom jednotlivých kapitol akademickej gramatiky spisovnej slovenčiny.

ZHRNUTIE DISKUSIE O MORFOLÓGII

Jozef Ružička

Bolo užitočné, že sa diskusia postupne zamerala na tri hlavné body úvodného referátu. Pravda, výsledky, ku ktorým sme dospeli, nie sú rovnaké vo všetkých troch bodoch.

Myslím, že sa nám pomerne pevne podarilo určiť hranice morfológie v rámci sústavného výkladu jazykovej stavby. Ukázalo sa, že sporná hranica medzi morfológiou a syntaxou sa dá teoreticky i prakticky jednoznačne riešiť tak,

[49] Jazykovedný časopis SAV VII, 1953, str. 135—68.

že výklady o využívaní gramatických kategórií a o používaní jednotlivých gramatických tvarov sa umiestnia do morfológie, a to rozložene v rámci jednotlivých slovných druhov. Pri každom gramatickom tvare, ktorý je nositeľom jednej alebo niekoľkých gramatických kategórií, uvedie sa výpočet syntaktických funkcií tvaru, a to v takom poradí, aby sa odlíšili základné a podružné funkcie tvarov. Takéto riešenie vylučuje prekrývanie morfológie a syntaxe, pretože morfológia vedie svoje výklady od jednej gramatickej formy k rozličným funkciám vo vete a syntax zas od jednej funkcie vo vete k rozličným gramatickým tvarom. Napr. o infinitíve treba povedať v morfológii, že má vo vete úlohu podmetu, predmetu, prívlastku, príslovkového určenia, doplnku, vetného základu a prísudku (s uvedením výstižných príkladov), ale v syntaxi pri preberaní spomenutých vetných členov treba ukázať, čím sa určuje, od čoho závisí použitie infinitívu v danej funkcii.

Nie celkom jednoznačne sa v diskusii ukázala hranica medzi morfológiou a lexikológiou. Pripomenulo sa, že tvorenie pomenovaní (slov, združených pomenovaní atď.) má sa v lexikológii prebrať z hľadiska slovného významu. V morfológii však treba vyložiť morfematické zloženie slov. Hoci sa v diskusii neukázalo na konkrétnych prípadoch, ako by sa mala táto otázka riešiť v rámci jednotlivých slovných druhov, treba mať na zreteli napr. aj takú skutočnosť, že derivačné vlastnosti sú pri jednotlivých slovných druhoch rozličné a sú dôležité aj pre slovný druh ako sémantickú a gramatickú kategóriu. Okrem skutočnosti, že tvorenie slov a tvorenie tvarov sa uskutočňuje v zásade tými istými postupmi, sú časté aj také prípady, že nemožno oddeliť morfémy slovotvorné a tvarotvorné (napr. *páví, bezruký).* Z toho potom vyplýva jediné východisko, azda ovplyvnené do veľkej miery ohľadmi na prax, zahrnúť tvorenie slov — usporiadané z hľadiska slovotvorných morfém — do morfológie.

V otázke sporných slovných druhov sa v diskusii nedospelo k žiadúcim výsledkom. Najlepšie sa osvetlila otázka č a s t í c. Podarilo sa zistiť niektoré pozitívne prvky častíc, v dôsledku čoho sa tento sporný slovný druh načrtáva výraznejšie než predtým. Ostáva už iba prepracovať tento slovný druh na úplnom materiáli zo spisovného jazyka.

Škoda, že sa v diskusii nepodarilo dostatočne osvetliť otázku m o d á l n y c h s l o v. Otázka k a t e g ó r i e s t a v u (predikatív), a najmä otázka s p o n y bola by si zaslúžila väčšiu pozornosť; v diskusii sa obišli základné veci — kritériá na vymedzenie týchto slovných druhov. Je totiž pravda, že sémantické kritériá nie sú jediné pri určovaní slovných druhov, pretože by sa tak dostali triedy sémantické, a nie gramatické. Aj to je pravda, že nemožno každý slovný druh posudzovať z toho istého hľadiska. Ak chýbajú kritériá tvarotvorné, treba hľadať za ne náhradu v oblasti gramatiky, no samotné syntagmatické kritérium, najmä formulované negatívne, nestačí. Aj v našej diskusii sa ukázalo, že otázku kategórie stavu a otázku spony treba riešiť spoločne.

V tretej časti diskusie sa dosiahol cieľ rokovania najlepšie, v plnej miere. Diskusné príspevky k jednotlivým sporným otázkam z tradičných slovných druhov (podstatné meno, prídavné meno, zámeno, číslovka, príslovka) sú výsledkom súčasného výskumu, vedeného do hĺbky.

Z PROBLEMATIKY PODSTATNÝCH MIEN

Ladislav Dvonč

I. O nepravidelnom skloňovaní niektorých podstatných mien

Podstatné mená z hľadiska ohýbania (flexie) delia sa na niekoľko skupín, ktoré tvoria vzory (paradigmy). Ako vzor sa ustaľuje substantívum, ktoré je reprezentantom slov s rovnakým skloňovaním.[1] Roztriedenie substantív do tvarovo rovnakých skloňovacích skupín, vzorov, je v jazykoch flektívnych technického rázu.[2]

Ideálne by sa podľa určitého vzoru mali ohýbať slová s úplne rovnakým skloňovaním vo všetkých pádoch. Býva to však — v slovenskom skloňovaní — pomerne zriedkavo (napr. úplne pravidelné je skloňovanie slov vzoru *vysvedčenie).* Do určitého vzoru, čo je najčastejší prípad, zaraďujeme aj také slová, ktoré sa odchyľujú svojím skloňovaním v niektorých pádoch. Tak napr. do vzoru *mesto* zaraďujeme aj slová ako *mlieko, publikum,* ktoré v lok. sing. namiesto pádovej prípony *-e* majú pádovú príponu *-u.* Podobne do vzoru *žena* zaraďujeme slová na *-ea* (napr. *idea, Kórea),* ktoré majú v dat. a lok. sing. pádové prípony *-i,* a nie *-e,* ako je to pri ostatných podstatných menách tohto vzoru. Slovo *cirkev* zaraďujeme do vzoru *kosť,* hoci v dat. a lok. plur. má prípony *-ám, -ách (cirkvám, cirkvách),* a nie *-iam, -iach (kostiam, kostiach).* Pokiaľ je to teda možné, snažíme sa zaradiť všetky slová do zreteľne sa vydeľujúcich vzorov. Odchýlky od príslušného vzoru preberáme v poznámkach o jednotlivých pádoch.

Pri skloňovaní podstatných mien máme však aj také slová s úplne odlišným skloňovaním, ktoré nie je možné alebo aspoň nie je nijako výhodné zaraďovať do niektorého z prijatých vzorov podstatných mien. Takéto slová sa nezaraďujú do pravidelného skloňovania, preberajú sa osobitne v rámci tzv. nepravidelného skloňovania. (Podobný stav je aj pri časovaní slovies, kde sa rozoznáva pravidelné a nepravidelné časovanie slovies.) V gramatických príručkách sa po výkladoch o pravidelnom skloňovaní podstatných mien preberajú v osobitnej skupine nepravidelného skloňovania.

V tomto článku chceme preskúmať, či je správne doterajšie zaraďovanie niektorých slov do skupiny slov s nepravidelným skloňovaním, ako aj preskúmať, či by nebolo azda výhodné zaradiť do tejto skupiny niektoré ďalšie podstatné mená. Inými slovami možno tiež povedať, že tu ide o prieskum, či správne zaraďujeme niektoré slová do pravidelného skloňovania.

Pri ženských podstatných menách sa do skupiny slov s nepravidelným skloňovaním zaraďujú obvykle slová *pani* a *mať,* niekedy však aj slová typu *gazdiná.*[3]

Preskúmame správnosť zaradenia týchto slov do nepravidelného skloňovania.

Podľa môjho názoru nie je správne zaraďovať slová typu *gazdiná* do skupiny slov s nepravidelným skloňovaním. Ponajprv všetky slová, ktoré majú takéto

---

[1] Eugen Jóna, *Úvod do jazykovedy,* Bratislava 1955, druhé, doplnené vydanie, 66.

[2] František Kopečný, *Základy české skladby,* Praha 1952, 64.

[3] Pozri Štefan Peciar — Ján Horecký — Eugen Jóna — Eugen Pauliny — Jozef Ružička — Jozef Štolc, *Učebnica jazyka slovenského pre 9.—11. ročník všeobecnovzdelávacích škôl,* Bratislava 1954, 73.

skloňovanie, dajú sa pomerne jednoducho určiť výpočtom odvodzovacích prípon. Ide o slová na *-iná, -ná, -ovná, -ezná (gazdiná, stryná, ujčiná, švagriná, testiná, cárovná, cisárovná, kňažná, kráľovná, šľachtičná, princezná)*. Všetky tieto slová majú jednotné skloňovanie (ak nehľadíme na rozdiel medzi tvorením gen. plur. slov typu *gazdiná* a slov typu *cárovná: gazdín, cárovien;* takýto rozdiel je však aj pri iných ženských a stredných podstatných menách v rámci tohože vzoru). Preto za správnejšie pokladáme, aj keď ide o typ skutočne chudobný[4a] a neproduktívny, bežné riešenie, podľa ktorého sa vydeľuje samostatný vzor *gazdiná* v rámci pravidelného skloňovania ženských podstatných mien.

Slovo *pani* sa do skupiny slov s nepravidelným skloňovaním zaraďuje celkom oprávnene. Má také skloňovanie, ktoré je vlastné len tomuto substantívu. Preto sa nedá zaradiť ani do jedného z existujúcich vzorov podstatných mien ženského rodu.

Rovnako správne sa zaraďuje do skupiny slov s nepravidelným skloňovaním aj substatívum *mať, mati, mater*. Pôvod pestrého skloňovania je nám známy. Keby sme dnes mali iba skloňovanie *mater, matere, materi* atď., išlo by o pravidelné skloňovanie podľa vzoru *dlaň*. Pretože tu však máme aj skloňovanie *mať, matere* atď. (s rozšírením kmeňa), musíme tu hovoriť o nepravidelnom skloňovaní; nemáme totiž väčšiu skupinu slov, ktorá by sa vyznačovala pravidelnosťou takéhoto skloňovania. Bol by tu však možný aj iný výklad. Ako normálne skloňovanie chápalo by sa skloňovanie *mater, matere, materi* atď. O tvaroch *mať, mati* by sa uvádzalo, že sa vyskytujú v nom., akuz., vok. sing. popri tvare *mater*. Pre podobné riešenie máme oporu v spôsobe výkladu slov typu *temä, plemä* atď. v príručkách Eugena Paulinyho—Jozefa Ružičku—Jozefa Štolca[4b]. V týchto príručkách sa uvádza, že podstatné mená *temeno, plemeno, vemeno, semeno, slemeno, bremeno* majú v nom. a akuz. sing. aj starobylé tvary, dnes už zriedkavé: *temä, plemä, vemä, semä, bremä, slemä*. Ako základné tvary ponímajú sa teda tvary typu *temeno,* ktoré vznikli vyrovnaním podľa nepriamych pádov. Pôvodné tvary *temä* atď. sa už neponímajú ako súčasť paradigmy, ale len ako tvary obmedzené na určité pády. Podobné riešenie bolo by možné uplatniť aj pri slove *mater*. Znamenalo by to vlastne odpútanie sa od skloňovania *mať, matere,* ktoré je historické. V takomto prípade bolo by možné zaraďovať skloňovanie slova *mater* do vzoru *dlaň*.

Oproti doterajšiemu stavu, keď sa do nepravidelného skloňovania zaraďovali iba slová *pani* a *mať,* navrhujeme, aby sa do neho zaradilo aj skloňovanie substantíva *dvere*.

[4a] Pozri Jozef Štolc, *Z diskusie,* SR XX, 1955, 256.

[4b] *Učebnica a cvičebnica slovenského jazyka pre dvojročné odborné školy,* Bratislava 1953, 101; *Učebnica slovenského jazyka pre štvorročné odborné školy,* Bratislava 1954, 98—99; II. nezmenené vydanie, Bratislava 1955, tamže; *Slovenská gramatika,* Martin 1953, str. 107, § 152; *Slovenská gramatika,* druhé, prepracované a rozšírené vydanie, Martin 1955, str. 168, § 230; tretie, prepracované a rozšírené vydanie, Martin 1955, tamže; *Slovenská gramatika pre jedenásťročné stredné a odborné školy s maďarským vyučovacím jazykom,* Bratislava 1953, 77; Jozef Ružička—Jozef Štolc—Eugen Pauliny—Kovács István, *Systematická gramatika slovenská pre 9.—11. ročník všeobecnovzdelávacích škôl s maďarským vyučovacím jazykom,* Bratislava 1955, 91. Tiež Štefan Peciar—Ján Horecký—Eugen Jóna—Eugen Pauliny—Jozef Ružička—Jozef Štolc, *Učebnica jazyka slovenského pre 9.—11. ročník všeobecnovzdelávacích škôl,* Bratislava 1954, 73.

Pri podstatnom mene *dvere* je v gen. plur. dvojtvar *dverí/dvier*. V dat. a lok. plur. sú vlastne pádové prípony podľa vzoru *žena: dverám, dverách* (takéto prípony sú ešte pri slovách *kadere* a *cirkev* pri vzoroch *dlaň* a *kosť*). V inštr. plur. je jednak pravidelný tvar *dverami,* jednak tvar s pádovou príponou *-mi,* ktorý sa úplne vymyká zo skloňovania podstatných mien ženského rodu. Pri ženských podstatných menách je totiž v inštr. plur. pádová prípona *-ami.*[5] Dvojtvary v genitíve, nepravidelnosť skloňovania (jednak podľa vzoru *ulica,* jednak podľa vzoru *žena*), ako aj výnimočnosť inštr. plur. v skloňovaní ženských podstatných mien dovoľuje zaradiť toto slovo do skupiny slov s nepravidelným skloňovaním. Týmto preradením zmenší sa tiež počet slov s tvrdou spoluhláskou, ktoré sa skloňujú podľa vzoru *ulica* (podľa tohto vzoru sa skloňujú ženské podstatné mená, ktoré sú zakončené v nom. sing. na *-a* a ktorých kmeň sa končí na mäkkú spoluhlásku). Zaradenie slova *dvere* do vzoru *ulica* je nevhodné už aj preto, že sa ono skloňuje iba v množnom čísle, takže nemá dostatočnú oporu v prípadných pravidelných tvaroch jednotného čísla podľa vzoru *ulica.* Všetky tieto okolnosti hovoria podľa môjho názoru v prospech preradenia slova *dvere* z pravidelného skloňovania podľa vzoru *ulica* do nepravidelného skloňovania.

Pri podstatných menách stredného rodu sa o nepravidelnom skloňovaní vôbec nehovorí. Do nepravidelného skloňovania pokladal by som za účelné preradiť skloňovanie slova *nebo.*

Slovo *nebo* má v nom. sing. pádovú príponu *-o,* teda rovnakú pádovú príponu ako podstatné mená stredného rodu vzoru *mesto.* Pri podstatných menách vzoru *mesto* je v lok. sing. pádová prípona *-e* (po *k, g, ch, h* prípona *-u*). Naproti tomu slovo *nebo* má v lok. sing. príponu *-i,* ktorá je typická pre skloňovanie podstatných mien stredného rodu vzoru *srdce* (tie sú však v nom. sing. zakončené na *-e*). V množnom čísle má slovo *nebo* rozšírený kmeň a v niektorých pádoch sú tu dvojtvary: nom. *nebesia/nebesá,* gen. *nebies,* dat. *nebesiam/nebesám,* akuz. *nebesia/nebesá,* lok. *nebesiach/nebesách,* inštr. *nebesami.* Skloňovanie s rozšíreným kmeňom (hoci je tu iba v množnom čísle) robí toto slovo podobným slovu *mať,* ktoré sme už spomínali. Nepravidelnosť skloňovania slova *nebo* vidíme v týchto okolnostiach: 1. podľa zakončenia v nom. sing. slovo *nebo* patrí do vzoru *mesto,* v lok. sing. má však pádovú príponu podľa vzoru *srdce,* 2. v množnom čísle sa rozširuje kmeň, čo nebýva pri pravidelnom skloňovaní slov v dnešnej spisovnej slovenčine, 3. v množnom čísle kolísanie medzi tvarmi podľa vzoru *srdce* a podľa vzoru *mesto.* Preto je celkove ťažko povedať, do ktorého vzoru toto slovo patrí. Pri jeho zaraďovaní do príslušného vzoru sú v našich gramatických príručkách určité rozpaky, ktoré vyplývajú práve zo spomínaných vlastností jeho skloňovania. Ľudovít Štúr[6] uvádza tvar *nebe,* v zátvorke *nebo,* o ktorom hovorí, že nemá množného čísla. Slovo *nebe* preberá pri vzore *pole* (dnešné *srdce*). Ján Dambor ský[7] tiež uvádza nom. sing. *nebe* a ako starší tvar *nebo.* V množnom čísle tvorí tvary od kmeňa *nebes-* a skloňuje sa podľa Dam-

---

[5] Pozri Eugen Pauliny — Jozef Ružička — Jozef Štolc, *Slovenská gramatika,* str. 106, § 151. Ako jediná výnimka sa tu uvádza tvar *paniami.* Tvar *dvermi* sa nespomína. Na str. 104 sa uvádza len tvar *dverami* (podľa Pravidiel slovenského pravopisu z roku 1940).

[6] *Nauka reči slovenskej.* V Prešporku 1846, str. 148.

[7] *Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy,* I. Hláskoslovie — Náuka o slove. V. vydanie, opravené a značne doplnené, Nitra 1930, str. 201, § 212.

borského podľa vzoru *mesto (nebesá, nebies, nebesám, nebesách, nebesami)*. Damborský ho zaraďuje do vzoru *srdce*. Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1931 uvádzajú už len tvar *nebo (na nebi, nebesá, nebies, nebesám, nebesách, nebesami)*.[8]

Pravidlá z roku 1940 poznajú už v množnom čísle aj tvar podľa vzoru *srdce: na nebesiach*.[9] Popri tvare *nebo* pripúšťajú aj tvar *nebe;* skloňovanie oboch slov preberajú pri vzore *srdce*.[10] Návrh Pravidiel z roku 1952 a Pravidlá z roku 1953 uvádzajú už v množnom čísle dvojtvary *(nebesia/nebesá, nebesiam/nebesám, nebesiach/nebesách);* skloňovanie slova *nebo* preberajú pri vzore *srdce*.[11] Slovo *nebo* pri vzore *srdce* preberá ešte väčšina gramatických príručiek od Eugena Paulinyho — Jozefa Ružičku — Jozefa Štolca.[12]

Naproti tomu Jozef Orlovský — Ladislav Arany,[13] Belo Letz[14] a druhé vydanie *Slovenskej gramatiky*[15] preberajú skloňovanie slova *nebo* v rámci skloňovania slov vzoru *mesto*. Pozoruhodné je to najmä pri druhom a treťom vydaní Slovenskej gramatiky pretože, ako sme uviedli, prvé vydanie tejto príručky uvádzalo slovo *nebo* pri vzore *srdce*. Ako kritérium pre zaradenie slova *nebo* do určitého vzoru volili teda autori v ďalšom vydaní zakončenie v nom. sing., a nie podobu v jednotlivých pádoch.

Pravidlá z roku 1940 poznajú už v množnom čísle aj tvar podľa vzoru *srdce:* (Pravidlá z roku 1953 uvádzajú, že tvary s pádovými príponami *-ia, -iam, -iach* sú dnes bežnejšie, než tvary na *-á, -ám, -ách*), pokladám za správnejšie preradiť toto slovo do nepravidelného skloňovania. Dôvody pre takéto riešenie sme už uviedli vyššie.

Výsledkom tohto nášho rozboru je preradenie niektorých slov z pravidelného skloňovania do nepravidelného skloňovania. Tým sa rozmnožuje počet slov s nepravidelným skloňovaním. Pre tento postup máme oporu v postupe Jozefa Ružičku, ktorý pri slovesách rozmnožil počet nepravidelných slovies.[16] Autor zaraďuje medzi nepravidelné slovesá tie slovesá, ktoré nemožno zaradiť ani do

---

[8] ***Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom.*** Vydala Matica slovenská (ako prácu svojej pravopisnej komisie). Nákladom Štátneho nakladateľstva v Prahe 1931, str. 192.

[9] *Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom,* Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin 1940, str. 201.

[10] C. m. 88.

[11] *Návrh Pravidiel slovenského pravopisu,* Bratislava 1952, novinové vydanie, str. XV, § 92; *Pravidlá slovenského pravopisu* s pravopisným a gramatickým slovníkom. Vydala Slovenská akadémia vied, Bratislava 1953, str. 75—76, § 99.

[12] *Učebnica a cvičebnica slovenského jazyka pre dvojročné odborné školy,* 104; *Slovenská gramatika,* str. 110, § 156; *Učebnica slovenského jazyka pre štvorročné odborné školy,* 100; II., nezmenené vydanie, tamže; *Slovenská gramatika pre jedenásťročné stredné a odborné školy s maďarským vyučovacím jazykom,* 78; *Systematická gramatika slovenská pre 9.—11. ročník všeobecnovzdelávacích škôl s maďarským vyučovacím jazykom,* 93.

[13] *Gramatika jazyka slovenského,* Bratislava 1946, str. 157.

[14] *Gramatika slovenského jazyka,* Bratislava 1950, str. 269, 271.

[15] *Slovenská gramatika,* druhé, prepracované a rozšírené vydanie, str. 169, § 230. Podobne *Slovenská gramatika,* tretie, prepracované a rozšírené vydanie, tamže.

[16] ***Ešte raz o triedení slovenských slovies,*** Jazykovedný časopis VII, 1953, str. 163—167.

jedného vzoru pravidelných slovies. Okrem slovies *byť, jesť, vedieť, ísť, chcieť* zaraďuje Ružička medzi nepravidelné slovesá aj slovesá *stať sa, klať, môcť, stáť a báť sa.* Pre zaradenie každého z týchto slovies medzi nepravidelné slovesá uvádza dôvody.[17]

Podobnú prácu vykonali sme pri skloňovaní podstatných mien. Samozrejme, že toto svoje triedenie nepokladáme za definitívne, ale len za návrh, ktorý bude možno uplatniť v gramatických príručkách po jeho prediskutovaní.

Na druhej strane pokúsili sme sa ukázať, že skloňovanie slova *mater, mať, mati* bolo by možné vyňať z nepravidelného skloňovania a preradiť ho do pravidelného skloňovania podstatných mien vzoru *dlaň.* Pri vzore *dlaň* preberalo by sa podobným spôsobom, ako sa preberajú slová typu *temä, slemä* atď. pri vzore *mesto.*

O slovenskom skloňovaní sa často hovorí, že jedným z jeho najnápadnejších znakov je utvorenie, resp. existencia jednoduchého a pravidelného skloňovania.[18] Pravda, toto tvrdenie nemožno brať doslovne; nesporne je však slovenské skloňovanie jednoduchšie a pravidelnejšie ako skloňovanie české, ktoré sa vyznačuje nielen bohatosťou tvarov, ale aj ich rozdielnym štylistickým využívaním. Nazdávam sa, že obraz pravidelného skloňovania podstatných mien sa prehĺbi a zvýrazní presnejším oddelením takých slov, ktoré vykazujú vo svojom skloňovaní pomerne mnoho odchýlok od bežných skloňovacích vzorov. Pravda, vzhľadom na pohyb, ktorý možno sledovať v skloňovaní podstatných mien,[19] nijaké triedenie podstatných mien, ani triedenie na pravidelné a nepravidelné skloňovanie, nemožno pokladať za definitívne.

II. K otázke množného čísla podstatných mien vzoru dievča

Všetky slovenské gramatiky od Ľudovíta Štúra počínajúc uvádzajú, že podstatné mená stredného rodu vzoru *dievča* (u Štúra *káča,* u Czambla *jahňa,* u Mihála *kurča*[1]) majú v množnom čísle tvary na *-atá* alebo na *-ence,* napr. *dievča — dievčatá, dievčence; jahňa — jahňatá, jahnence* atď. Pri slovách *prasa, teľa, šteňa* sú tvary na *-atá* a na *-ce: prasatá, teľatá, šteňatá; prasce, teľce, štence.*

---

[17] V praktických a gramatických príručkách Ružička zatiaľ toto riešenie ešte naplno neuplatnil. Tak v najnovšom vydaní *Slovenskej gramatiky* (3. vyd., str. 262—264, § 356—360) sa v skupine nepravidelných slovies uvádzajú iba slovesá *byť, jesť, vedieť, chcieť a ísť.* Ostatné slovesá sa zaraďujú do príslušných slovesných vzorov (napr. *báť sa, stáť* do vzoru *držať,* porov. str. 252, § 342). Príručka Eugena Paulinyho — Jozefa Ružičku—Jozefa Štolca, *Slovenská gramatika a sloh pre 2. ročník pedagogických škôl,* Bratislava 1955, 36 uvádza medzi nepravidelnými slovesami okrem slovies *byť, jesť, vedieť, chcieť* a *ísť* tieto ďalšie slovesá: *stáť* (a odvodené *postáť;* dodávame *vystáť, prestáť), báť sa* a *stať sa* (a odvodené *zastať, vystať, ostať, zostať, stať si;* dodávame *prestať, pristať, zastať si).*

[18] Porov. napr. Eugen Pauliny, *Rod pomnožných miestnych mien v spisovnej slovenčine,* Studie a práce linguistické I, 1954, 154.

[19] Pozri Eugen Pauliny—Jozef Ružička—Jozef Štolc, *Slovenská gramatika a sloh pre 4. ročník pedagogických škôl,* Bratislava 1955, 28.

[1] Pozri Ľudovít Štúr, *Nauka reči slovenskej.* V Prešporku 1846, 149—150; Samo Czambel, *Rukoväť spisovnej reči slovenskej,* Turčiansky Svätý Martin 1902, str. 61, § 88; Ján Mihál, *Slovenská gramatika s cvičeniami pre I. a II. triedu slovenských gymnázií,* Bratislava 1943, 144.

Z poučiek o tvorení množného čísla, ktoré sú v našich gramatických príručkách, sa zdá, ako by sa tieto tvary tvorili úplne pravidelne pri všetkých podstatných menách a mali rovnakú platnosť. Niekedy sa to aj výslovne konštatuje.[2] Niektorí autori však hovoria o nerovnakom výskyte týchto tvarov.

Jozef Orlovský a Ladislav Arany[3] uvádzajú, že mnohé podstatné mená tohto vzoru sa klonia v množnom čísle viac k typu *dievčence: kurence, dojčence, vnúčence, vtáčence, jahnence, pastorčence* ... V tomto výpočte sotva je však správne napr. zaradenie slova *dojčence.* Pri slove *dojča* skôr prevažuje používanie tvaru *dojčatá.* O tom viac ďalej.

Výskyt tvarov na *-atá* a na *-ence* najviac si všíma Belo Letz[4]. Uvádza:

„Podľa terajšieho stavu vidno pri tomto vzore náklonnosť podstatných mien mať množné číslo:

a) na *(-t-)á: mláďatá, žieňatá, kurčatá, kniežatá* ...

b) na *-ence* a *-ce: mačence, kozlence, kurence, chúdence, húsence, vtáčence, holúbence* ...

No časté sú dvojtvary: *dievčatá — dievčence, dojčatá — dojčence, háďatá — hádence, vlčatá — vlčence, dvojčatá — dvojčence* ..."

Letz si povšimol, že množné číslo na *-atá* a na *-ence* sa netvorí mechanicky úplne rovnako od akéhokoľvek podstatného mena vzoru *dievča.* Správne si povšimol, že sú tu vlastne viaceré skupiny slov. Pri jedných slovách sa používajú len tvary na *-atá,* pri iných len tvary na *-ence,* v ďalšej skupine slov je bežné používanie množného čísla na *-atá* aj na *-ence.* Letzovmu spracovaniu tejto otázky chýba však ešte hlbší pohľad, pretože sa tu nehovorí, kedy je *-atá* a kedy je *-ence.*

Pauliny — Ružička — Štolc si všímajú iba pomer výskytu tvarov *prasatá, teľatá, šteňatá* a tvarov *prasce, teľce, štence.* Stupeň výskytu týchto tvarov sa rozdielne uvádza v jednotlivých ich príručkách. Celkove sa tvary *prasce, teľce, štence* hodnotia ako častejšie.[5]

Prehľad príručiek ukazuje, že tu niet úplnej zhody názorov na výskyt tvarov

---

[2] Porov.: „Pri vzore *dievča* je dvojaké množné číslo *(dievčatá dievčence).* Oba tvary sú rovnako oprávnené." (Eugen Pauliny—Jozef Ružička—Jozef Štolc, *Slovenská gramatika a sloh pre 4. ročník pedagogických škôl,* Bratislava 1955, 29.)

[3] *Gramatika jazyka slovenského,* Bratislava 1946, 163.

[4] *Gramatika slovenského jazyka,* Bratislava 1950, 275.

[5] Porov. „Plur. *prasatá, prasiat* je zriedkavejší." *(Učebnica a cvičebnica slovenského jazyka pre dvojročné odborné školy,* Bratislava 1953, str. 105); „Tvary *prasatá, teľatá, šteňatá* sú oveľa zriedkavejšie." *(Slovenská gramatika,* Martin 1953, str. 111, § 158); „Plur. *prasatá, prasiat* je zriedkavý." *(Učebnica slovenského jazyka pre štvorročné odborné školy,* Bratislava 1954, str. 102; 2. nezmenené vydanie, Bratislava 1955, tamže; *Slovenská gramatika,* druhé, prepracované a rozšírené vydanie, Martin 1955, str. 172, § 234; tretie, prepracované a rozšírené vydanie, Martin 1955, tamže); „Plurál *prasce, teľce, štence, prasiec, teliec, šteniec, prascom, teľcom, štencom* ... atď., sú (!) častejšie ako plur. *prasatá, teľatá, šteňatá." (Slovenská gramatika pre jedenásťročné stredné a odborné školy s maďarským vyučovacím jazykom,* Bratislava 1953, str. 80); „Plurál *prasce, teľce, štence, prasiec, teliec, šteniec, prascom, teľcom, štencom* atď., je častejší ako plur. *prasatá, teľatá, šteňatá."* (Jozef Ružička—Jozef Štolc—Eugen Pauliny — Kovács István, *Systematická gramatika slovenská pre 9.—11. ročník všeobecnovzdelávacích škôl s maďarským vyučovacím jazykom,* Bratislava 1955, 94).

na *-atá* a na *-ence*. Preto pokladáme za správne bližšie sa zaoberať touto drobnou otázkou z morfológie nášho podstatného mena.

Riešenie akejkoľvek, aj najdrobnejšej otázky nemožno si predstaviť bez pevného teoretického východiska.

Dnešná jazykoveda nehľadí na jazyk ako na nedeliteľný celok, ale vidí v jazyku bohatú, neraz detailne až minuciózne vypracovanú stupnicu výrazových prostriedkov, ktoré sa používajú na jednotlivé vymedzené úlohy. Sústava jazykových prostriedkov, vybraná z celonárodného jazyka tak, aby slúžila pre jazykový styk v istej oblasti spoločenskej práce a života, predstavuje tzv. jazykový štýl.[6] Jednotlivé jazykové prostriedky, ich správnosť alebo nesprávnosť (resp. vhodnosť — nevhodnosť) sa dnes posudzuje z hľadiska štylistického. Veľmi cenným poznatkom, ku ktorému dospela jazykoveda, je tiež zistenie, že v jazyku nejestvujú opravdivé synonymá. Kedykoľvek sa v jazyku vyskytli opravdivé synonymá, viedlo to alebo ku strate jedného člena synonymnej dvojice, alebo k vzájomnej funkčnej diferenciácii oboch členov dvojice.[7] Synonymá bývajú obyčajne rozlíšené štylisticky.[8]

Poznatok o funkčnej a štylistickej diferenciácii synoným možno využiť ako východisko pre uvažovanie o synonymných plurálových tvaroch na *-atá* a na *-ence*. Tieto tvary sa zo stránky významovej úplne kryjú. Možno však preskúmať oba tvary z hľadiska štylistického, teda možno skúmať, či tvary na *-atá* nepredstavujú výrazový prostriedok určitej štylistickej oblasti jazyka a tvary na *-ence* výrazové prostriedky inej štylistickej oblasti jazyka. Pravda, zisťovať štylistickú platnosť jedného alebo druhého tvaru môžeme iba tam, kde sa oba tvary skutočne aj vyskytujú. Preto pred skúmaním dvojtvarov musí predchádzať zistenie, pri ktorých slovách sa tvoria tvary množného čísla na *-atá* aj na *-ence* a pri ktorých sa vyskytujú iba tvary na *-atá* alebo len tvary na *-ence*.[9]

Najprv si určíme slová, pri ktorých sa používajú iba tvary na *-atá*. Sú to podstatné mená ako napr. *bábä, knieža, zviera, mláďa, pachoľa, odstavča, nemluvňa, páňa, pánča, páža, žriebä, výžľa, žiabä, žieňa*. Tu sa vyskytujú iba tvary množ. čísla *bábätá, kniežatá, zvieratá, mláďatá, pachoľatá, odstavčatá, nemluvňatá* atď.

Pri podstatných menách *baranča, kura, stríža* sa používajú iba tvary mn. čísla na *-ence: barančence, kurence, strížence*. Patria sem aj pomnožné *deťúrence, gajdence, drumblence*.

Konečne máme slová, pri ktorých sa rovnako tvoria tvary na *-atá* aj na *-ence*. Napr. *dievča, dojča, kozľa, dvojča, trojča, jahňa, vnúča, cigánča, morča, háďa, sŕňa, kurča, levíča, krstňa, blizňa, chúďa, mača, koníča, psíča, húsa, orlíča, nedochôdča, káča, vtáča, líšťa, holúbä, pastorča, vĺča (dievčatá — dievčence, dojčatá — dojčence* atď.). Pri slovách *prasa, teľa, šteňa* sú v mn. čísle tvary na *-atá* a na *-ce: prasatá, teľatá, šteňatá* alebo *prasce, teľce, štence*.

Pri niektorých podstatných menách niet množného čísla: *človieča, čierľa, chlápä, chlapča*.

---

[6] *Slovenská gramatika*, 3. vyd. str. 388, § 533.

[7] Najnovšie to pripomína Josef Vachek, *K problematice českých posesivních adjektiv*, Studie a práce linguistické I, 1954, 187.

[8] Pozri Karel Horálek, *Úvod do studia slovanských jazyků*, Praha 1955, 262.

[9] Jednotlivé tvary uvádzame podľa *Pravidiel slovenského pravopisu* z roku 1953. Materiál z Pravidiel dopĺňame v ojedinelých prípadoch (napr. *vĺča, pastorča* a i.).

Skúmanie slov, pri ktorých je len množné číslo na *-atá* alebo na *-ence*, a slov, pri ktorých sa množné číslo netvorí, sa týmto naším zistením vyčerpáva. Na ďalší výskum ostávajú nám slová, pri ktorých sa tvorí množné číslo na *-atá* aj na *-ence*.

Aj keď sa pri niektorých slovách tvoria obidva tvary mn. čísla, jednako sféra ich používania nie je úplne rovnaká. Používanie tvarov na *-atá* a *-ence*, ako sa nám javí z nášho materiálu, ktorý máme k dispozícii (ide o materiál Ústavu slovenského jazyka SAV a o vlastnú excerpciu), je viazané na jednotlivé jazykové štýly.

Jazykové štýly sa podľa Eugena Paulinyho, Jozefa Ružičku a Jozefa Štolca[10] delia na dorozumievacie jazykové štýly a na básnické jazykové štýly. Dorozumievacie jazykové štýly, ktoré sa vyznačujú tým, že zacieľujú výber a stavbu jazykových prostriedkov výlučne na dorozumievanie, sa delia na súkromný obcovací štýl a na praktický a teoretický odborný štýl. Básnické jazykové štýly sa vyznačujú tým, že využívajú jazykové prostriedky na dorozumievanie zaťažené esteticky.

Toto vydelenie jazykových štýlov dovoľuje nám presnejšie určiť používanie tvarov na *-atá* a na *-ence*.

Tvary na *-atá* sa používajú popri tvaroch na *-ence* v súkromnom obcovacom štýle a v básnických jazykových štýloch. Tvary na *-ence* sa pritom ešte vo väčšej miere využívajú v básnických jazykových štýloch, kde sa chápu ako výrazy expresívnejšie, citovo viac zaťažené.

Príklady:

Strýko je vyprážané k u r č a t á. (Alexy, Už je chlap na nohách, 1936, 192) — *On stráži, bdie nad spiacimi, ako otec nad deťmi, ako kvočka nad k u r e n c i.* (Timrava II, 1922, 51) — *Metala zrno bielymi rukami, rozhadzujúc k u r e n c o m, čipotajúcim okolo jej dlhých šiat.* (Timrava III, 1924, 31) — *... lebo by vraj hanba bola pre celú slávnu famíliu, keby sa kedy mala i tá najchudobnejšia zemianka na tom nahnevať, že má v dedine sedliak viac k u r e n i e c ako ona.* (Kalinčiak, Reštavrácia, 1860, 51) — *... bo sa vždy nazdala, že pôjde k Abrahámovi m o r č e n c e pásť.* (Kalinčiak, Reštavrácia III, 31) — *Opatrovala vraj v n ú č e n c e.* (Dominik Tatarka, Prvý a druhý úder, 1950, 16) — *... keď prišli v n ú č e n c e, nuž ona s radosťou a láskou ich opatrovala.* (J. Čaják, Vohľady, Praha 1930, 5) — *... zhromaždi okolo seba v n ú č a t á.* (Kukučín, Dom v stráni V, 1935, 27) — *... mater ... jak prijme ... svoje v n ú č a t á?* (Martin Rázus, Bača Putera, 194) — *On nech si teraz vyberie súcu žienku a ja stará sa v n ú č a t dočkám.* (P. Babajevskij, Rytier zlatej hviezdy, 1949, 18) — *Radosť má zo svojich dietok a v n ú č a t.* (Hasičské listy 21, čís. 4, str. 65) — *Má v n ú č a t á.* (Smrek, Cválajúce dni, 58) — *Kto je to, čo udržuje neznesiteľné ceny, kto je tomu na vine, že skoro budeme musieť pýtať v t á č e n c e, aby nám pole považali?* (Peter Jilemnický, Kus cukru, 1935, 116) — *Toho sú v t á č e n c e, kto ich prvý vyberie.* (A. P. Záturecký, Slov. přísloví a pořekadla, 1896, 149) — *... ale oni zobnú si trochu ako v t á č a t á a idú za brechotom.* (Martin Rázus, Maroško, 1932, 219) — *... vyberal v t á č a t á.* (Ivan Stodola, Jožko Púčik a jeho kariéra, 1931, 86) — *Sprava — zľava začnú v t á č a t á spievať.* (Ivan Stodola, Bačova žena, 1940, 64) — *Znelo to tak, ako by v t á č a t á chceli prekričať jedno druhé.* (Mária Jančová, Rozprávky starej matere, 1953, 50) — *Keď vyšli so starou matérou od lekára von, bolo im tak ľahko ako v t á č a t á m.* (Mária Jančová, tamže, 59) — *Ráčte pozrieť na našu mládež, na šuhajcov, synkov, v n ú č a t á.* (Sokol VI, 3) — *... nechže pridu,*

---

[10] *Slovenská gramatika*, 3. vyd., str. 388, § 533.

nechže prídu, potešiť sa so svojimi v n ú č a t y. (Ľudmila Podjavorinská, Čin-Čin, 63) *... za ktorou pobehli aj menšie deti, kaprálove v n ú č a t á.* (František Hečko, Drevená dedina, 1951, 66) — *Radšej by vám bolo..., napomenie v n ú č e n c e starý otec.* (Hečko, Drevená dedina, 211) — *Sedem krížikov na chrbte, doma kopa nezaopatrených v n ú č a t a zhrdlačené zdravie.* (Fraňo Kráľ, Cesta zarúbaná, 1949, 229) — *Bol vyprevádzať svoje dve v n ú č a t á.* (Ľudo Ondrejov, Na zemi sú tvoje hviezdy, 1950, 88) — *Pred očami sa jej mihali dávne obrazy, ... dedinka pod vinohradmi, dcéra, v n ú č a t á.* (Jozef Horák, Vysoká pec, 1950, 89) — *To iba detičky v dedine bývajú špinavé, ale v t á č e n c e?* (Ľudmila Podjavorinská, Čin-Čin, 8) — *Báli sa v t á č a t á strašiaka-bedára.* (Alfonz Bednár, Márne chúťky na pochúťky, 1950, 12) — *V t á č a t á, len čo zívli z prebudenia, tidlikali v dobrej vôli z každého kúta.* (Ferdinand Gabaj, Brmbolčekovci, 1940, 37) — *Je priateľ všetkých tých, ktorí sú mrzkí v tvári, ale i v t á č e n i e c na lýre všetkých škál.* (Slovenské pohľady 62, 1946, 504) — *... v t á č e n c e štebotali.* (Gabaj, Guľka a Jamka, 101) — *... v t á č e n c e zatíchli.* (F. M. Dostojevskij, Bratia Karamazovci, I. zv., prel. Zora Jesenská, Turčiansky Svätý Martin 1942, 455) — *Minister Nosek chudobnej rodine dal na prvé výdavky 15.000 Kčs a bol t r o j č a t á m kmotrom.* (Pravda V, 1948, 153. 4)

V praktickom a teoretickom odbornom štýle sa používajú tvary na *-atá*. Používanie tvarov na *-ence* je úplne zriedkavé.

Príklady: *M o r č a t á liahnu sa v 30 dňoch.* (Ferulik—Stach, Chov domácich zvierat, 82) — *Zaoberám sa liahnutím k u r i a t o k ... a m o r č e n i e c.* (Machačka, Videli sme živočíšnu výrobu v SSSR, 1951, 41) — *Krv troch m o r č i a t v tomto okamihu v sebe obsahovala látku, ktorá zneškodnila jed, vylučovaný bacilmi.* (Budovateľ II, 1951—1952, 4) — *V n ú č a t á.* (Rozhodnutia Komisie pre právnu terminológiu) — *V istej rodine otca, deti a v n ú č a t á ... zasiahol ten osud.* (Šterba, Dedičnosť osudom človeka, 46) — *... nedonosené deti vyžadujú rozhodne zvýšenú starostlivosť, ... rovnako ako d v o j č a t á alebo t r o j č a t á.* (Starostlivosť o dieťa, 1951, 26) — *... schopnosť splodiť ... t r o j č a t á atď., prenášajú mužovia* (Šterba, Dedičnosť osudom človeka, 62) — *T r o j č a t á.* (Fajnor—Záturecký, Právnický terminologický slovník)

Používanie tvarov *dojčatá* zistili sme v knihe K. Brachfeld — J. Brachfeldová, Choroby v detskom veku, Učebný text pre zdravotnícke školy, odbor detské sestry, Bratislava 1955, a v knihe Vladimíra Galandu Starostlivosť o novorodenca a dojča, Učebný text pre zdravotnícke školy, Bratislava 1955. Tvar *dojčatmi* sa výlučne používa na železničných nálepkách vo vozňoch: *Ženy s dojčatmi majú prednosť* (vyhradené kupé pre ženy). V poľnohospodárskej terminológii je bežný termín *vzdušný odchov teliat.* S týmto termínom sa stretávame nielen v príslušnej poľnohospodárskej odbornej literatúre, ale aj na stránkach našej dennej tlače a časopisov. Tvar *dievčatá* je bežný najmä v oslovení: Chlapci a dievčatá! Ale aj ináč v úradnom štýle prichodí len tvar *dievčatá.* (Napr. v školských predpisoch, hláseniach, rozličných zprávach a pod.) Tvar *dvojčatá* je úplne pevný v združenom pomenovaní *siamské dvojčatá.* Podobne sa hovorilo o *kanadských pätorčatách,* a nie o „kamadských pätorčencoch". Terminologizované sú tiež spojenia slov *výkup prasiat, teliat,* v ktorých sú tiež tvary na *-atá.*

Z rozboru nášho materiálu sa dostatočne ukazuje, že tvrdenie o väčšom výskyte tvarov *dievčence* atď., nie je správne, resp. že môže byť správne len pre určitú oblasť používania jazyka. Podobne sa ukazujú ako nevyhovujúce poučky Paulinyho — Ružičku — Štolca o väčšom výskyte tvarov *prasce, teľce, štence.*

Z tohto nášho rozboru vyplývajú praktické požiadavky na naše gramatické príručky.

Gramatiky mali by obsahovať určenie, pri ktorých slovách sa tvorí množné číslo na *-atá* alebo na *-ence* a pri ktorých slovách sa tvorí množné číslo na *-atá* aj na *-ence*. Pri slovách, ktoré poznajú oba tvary, treba uviesť štylistickú platnosť týchto tvarov.

Rozbor tejto otázky ukazuje, že štylistické hľadisko je plodné nielen v oblasti jazykového pomenovania, ale aj v oblasti tvaroslovia pri posudzovaní synonymných pádových tvarov.

K VÝZNAMOVÉMU ROZTRIEDENIU PRÍDAVNÝCH MIEN

Gejza Horák

Podrobnejšie významové roztriedenie prídavných mien prináša v staršej slovenskej gramatickej literatúre Fraňo Mráz.[1] Uvedieme jeho definíciu a rozdelenie prídavných mien: „... vlastnosti osôb, zvierat a vecí udávame prídavnými menami; tyto buď 1. udávajú, jaký je nejaký predmet dľa podoby, farby, účinkovania a povahy, n. p. *veľký* chlap, *malé* jablko, *čierna* zem, *ostrý* nôž, *zlý* žiak a menujú sa jakostnými prídavnými menami; — buď 2. udávajú tu osobu alebo vec, ktorej nečo náleží, čili majiteľa, n. p. *otcov* dom, *matkina* sestra, *zahradný* plot; alebo tu, od ktorej nečo pochádza t. j. pôvodca, n. p. spisy *Kollárove, zajačia* koža; a tyto sa menujú prisvojovacími; — buď 3. označujú, z čeho nečo zhotovené je, n. p. *drevený* stôl, *zlaté hodinky* atď., a nazývajú sa hmotnými; — buď 4. udávajú kam, ku komu alebo k čemu sa nečo vzťahuje, n. p. *predni* strom, *jarný* vietor, *terajší* ľudia, *sredné* mesto atď.; tyto sa volajú vzťažnými; — buď konečne 5. udávajú na predmetoch bytie a pôsobenie slovies jako pomíňajúcu vlastnosť (príčastia), a nazývajú sa bytnými alebo dejnými; n. p. *padlý* sňah, *ospalé* dieťa, *naostrený* nôž, *spiaci* zajac atď."[2]

Ak si pozornejšie všimneme Mrázovo delenie prídavných mien, zistíme, že v ňom ide vlastne o dve skupiny prídavných mien, a to o 1. prídavné mená akostné, ktorých vecný význam sa vymedzuje slovami „udávajú, jaký je nejaký predmet dľa podoby, farby, účinkovania a povahy" a 2. prídavné mená vzťahové. Mráz, pravda, uvádza ako vzťahové len prídavné mená štvrtej skupiny, ktoré „udávajú kam, ku komu, alebo k čemu sa nečo vzťahuje, n. p. *predni* strom, *jarný* vietor, *terajší* ľudia, *sredné* mesto atď." Ako vzťahové hodnotí len tie prídavné mená, ktoré vyjadrujú vonkajšiu okolnosť, chápanú ako príznak veci. — Správne chápe akostné prídavné mená ako také, čo bezprostredne pomenúvajú vlastnosť veci, ktorú možno zistiť zmyslovým vnímaním alebo uvažovaním na základe prejavov veci. Tieto prídavné mená sa v dnešnom jazykovom vedomí hodnotia ako neodvodené — primárne; vyvolávajú predstavu príslušnej vlastnosti priamo. Všetky ostatné skupiny prídavných mien, ako ich podáva Fraňo Mráz, hodnotíme ako vzťahové. Sú to skoro napospol odvodené prí-

[1] Fraňo Mráz, *Slovenská mluvnica pre gymnasia, reálky, praeparandie*, 2. vyd., Pešť 1872.

[2] *C. d.* str. 64—5.

davné mená. Ich vecný význam si uvedomujeme prostredníctvom veci, ktorú označuje základné slovo. V tejto skupine osobitné postavenie zaujímajú individuálne privlastňovacie prídavné mená, a to jednak svojím vecným významom, jednak svojou osobitnou vonkajšou podobou. Primárne označujú len to, komu príslušná vec patrí (č i a je) a nič nevypovedajú o vlastnostiach veci (a k á je). Len veľmi zriedka majú prenesený význam. Privlastňovacie prídavné meno *otcov* v určovacom sklade *otcov klobúk* vyjadruje len to, že klobúk patrí otcovi, neoznačuje kvalitu, zistiteľnú na príslušnom klobúku. Pritom, pravda, vlastnícky vzťah, vyjadrený privlastňovacím prídavným menom, sa chápe ako charakteristika veci. Z tohto konštatovania nám vychodí, že na označenie zhrnujúceho pojmu pre tie javy skutočnosti a vzťahy, ktoré vyjadrujeme prídavnými menami, nevystačíme s pomenovaniami „akosť" a „vlastnosť". — Osobitná vonkajšia podoba individuálnych privlastňovacích prídavných mien (najmä základná podoba s príponami *-ov, -ova, -ovo; -in, -ina, -ino*) sa spája s osobitným významom. Pomenúva sa ňou vlastnícky vzťah, nie kvalita veci. Naproti tomu takzvané druhové privlastňovacie prídavné mená spolu s označením, komu vec patrí ako druhu, vyjadrujú aj sumu kvalít, ktorá z tohto vzťahu vyplýva. V tomto sa druhové privlastňovacie prídavné mená približujú k prídavným menám, ktoré vyjadrujú, z čoho vec pochádza. Druhové privlastňovacie prídavné mená viaže s ostatnými vzťahovými prídavnými menami aj ich vonkajšia podoba; majú zakončenie ako akostné a vzťahové prídavné mená mäkkého zakončenia.[3]

Zaujímavé je, že hoci sme mali pomerne podrobné významové členenie prídavných mien v jednej z najstarších slovenských gramatík, slovenskí jazykovedci naň zámernejšie nenadviazali a neusilovali sa ho spresniť. Príčinu, prečo sa takto nestalo, možno vidieť v tom, že príslušné významové skupiny prídavných mien nemajú osobitné formálne znaky. A tak sa zväčša dodnes ostáva pri triedení prídavných mien na akostné a privlastňovacie.[4] Ako vidieť, otázka vecného významu prídavných mien nie je v našich gramatikách dostatočne zodpovedaná a rozvedená.

Pozoruhodným príspevkom z tohto okruhu je práca prof. Isačenka, Gramatická stavba ruštiny v porovnaní so slovenčinou.[5]

Pri riešení otázky vecného významu prídavných mien pokladáme za potrebné používať podľa vzoru gramatickej literatúry sovietskej pojem p r í z n a k u, a to preto, že doteraz nemáme súhrnného označenia, ktoré by obsiahlo skutočnosti pomenúvané prídavným menom. Do príznaku zahrňujeme to, čo sa v našich gramatikách nazýva vlastnosťou a akosťou — teda to, čím sa manifestuje vec, potom príznak vzťahový — ktorý vyplýva zo vzťahu veci k iným veciam (v najširšom slova zmysle) i zo vzťahu hovoriaceho k veci a napokon priamo vzťah, chápaný ako charakteristika veci (v Mrázovom delení štvrtá skupina).

Isačenko definuje prídavné meno takto: „Prídavné meno je ten slovný druh,

---

[3] Nezachovávanie rytmického zákona v skupine druhovo privlastňovacích prídavných mien nie je takým závažným znakom, ktorý by výraznejšie formálne oddeľoval tieto prídavné mená od ostatných akostných prídavných mien.

[4] Výnimkou je *Slovenská gramatika* Eugena P a u l i n y h o—Jozefa R u ž i č k u—Jozefa Š t o l c a, v ktorej sa vzťahové prídavné mená rozvádzajú podrobnejšie.

[5] A. V. I s a č e n k o, *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavleniji s slovackim,* SAV, Bratislava 1954.

ktorý zahrnuje slová, označujúce príznak veci, ktoré určujú podstatné meno a zvyčajne sa s ním zhodujú v páde, čísle a rode."[6]

Obsah pojmu „príznak" Isačenko chápe ako súhrn pojmov „akosť", „vlastnosť", „vzťah".

Isačenkovo rozdelenie a spracovanie prídavných mien svedčí o dôkladnom a noeticky pripravenom prístupe k veci. Uvedieme si ho v skratke.

Vychádzajúc z vecného významu prídavných mien, uvádza Isačenko tieto skupiny: 1. akostné prídavné mená; 2. vzťahové prídavné mená; 3. privlastňovacie prídavné mená. Skupina akostných prídavných mien, ktoré „vyvolávajú bezprostrednú predstavu istých javov skutočnosti" sa rozdeľuje na a) vlastné akostné a b) akostno-klasifikujúce. — Skupina privlastňovacích sa tiež rozdeľuje na dve podskupiny, a to a) privlastňovacie a b) vzťahovo-privlastňovacie.

Isačenko sa podrobne zapodieva najmä významom akostno-klasifikujúcich prídavných mien, ako sú *hlboký, vysoký, dobrý* s príslušnými antonymami. Tieto, ako hovorí Isačenko, „neoznačujú absolútny príznak, jestvujúci v reálnom svete nezávisle od poznávajúceho subjektu".[7] — Podrobne sa ďalej poukazuje na relatívny obsah prídavného mena *hlboký*. Uvedomujeme si ho vždy závisle, a teda rozlične podľa nositeľa, ktorému ho pripisujeme *(hlboká* rana, *hlboká* jama, *hlboké* jazero, *hlboké* more).

Treba však povedať, že prídavné meno, a to každé, už svojou podstatou a určením je vzťahové — jeho význam sa chápe závisle od nositeľa. Toto tvrdenie nemá teda nič spoločné s relatívnosťou poznania. Relatívna je skutočnosť (prvok skutočnosti), a nie jej poznanie. Relatívnosť, ktorú objasnil a zdôraznil Isačenko pri prídavných menách typu *hlboký,* platí, pravda menej pregnantne, pre prídavné mená vôbec.

Podľa doterajšieho výskumu prídavných mien, ktorému som sa v poslednom čase venoval, došiel som k takémuto významovému deleniu prídavných mien v slovenčine. — Vychádzam z dvoch tradičných základných skupín prídavných mien (I. akostné a II. privlastňovacie). — Akostné rozdeľujem do troch skupín a) v l a s t n é akostné (akostné v užšom zmysle); tieto priamo pomenúvajú kvalitatívny príznak, jestvujúci na veci, vnímateľný zmyslami, alebo abstrahovateľný poznávacím procesom človeka. Sem sa zaraďujú pôvodné prídavné mená, napr.: *červený, žltý, hladký — drsný, mäkký — tvrdý, zrnitý, sladký — horký, teplý — studený, surový, rovný — krivý* atď.; b) k v a n t i t a t í v n e; označujú kvantitatívny (koľkostný) príznak, ktorý si uvedomujeme na veci vo vzťahu k jej kvantite v iných okolnostiach, ku kvantite jednotlivín tohože druhu a napokon ku kvantite iných vecí. — Do tejto skupiny zaraďujem prídavné mená, ktoré Isačenko nazýva akostno-klasifikujúcimi (hodnotiacimi), napr.: *veľký — malý, dlhý — krátky, úzky — široký, hrubý — tenký, hlasný — tichý.* Tieto prídavné mená jestvujú napospol v protikladných dvojiciach; c) v z ť a h o v o - a k o s t n é; označujú príznak, vyplývajúci z materiálneho, miestneho, časového, dejového a subjektívneho vzťahu, z postavenia, ocenenia, určenia veci, napr.: *drevený, olovený, vzdušný, vodnatý, lesný, domáci, uličný, mestský, horný, dolný, bočný, skamenený, mrazený, údený, baliaci, pijavý, včerajší, dnešný, ranný, večerný, útulný, príjemný, dôležitý.*

Prídavné mená privlastňovacie zaďeľujem tradične do dvoch skupín 1. pri-

[6] *C. d.* str. 228.
[7] *C. d.* str. 234.

vlastňovacie prídavné mená individuálne, označujúce individuálny vlastnícky vzťah, napr.: *bratov, matkin* a 2. privlastňovacie prídavné mená druhové, napr.: *vlčí, rybí, páví, hadí, konský.* — Isačenko nazýva túto skupinu privlastňovacích prídavných mien vzťahovo-privlastňovacími. Toto označenie je správne, nakoľko autor chápe vzťahové prídavné mená ako akostno-vzťahové, ku ktorým sa druhové privlastňovacie svojím významom značne približujú. Pre slovenčinu by sme však boli za ponechanie termínu „druhové privlastňovacie". Určenie „vzťahovo" (privlastňovacie) mohlo by mýliť, pretože aj individuálne privlastňovacie sú vzťahové, a to v pravom slova zmysle (čiro vzťahové). Treba len pri nich uviesť, že sa svojím obsahom primkýnajú k prídavným menám materiálno-vzťahovým, napr.: *drevený, olovený; orlí.* Pri nich už nejde len o vzťah príslušnosti — pôvodu, lež aj o sumu kvalít, ktoré z neho vyplývajú, priam tak ako najmä pri uvedených takzvaných látkových prídavných menách.

V našich gramatikách sa traduje, že individuálne privlastňovacie prídavné mená sa tvoria od zvieracích mien iba výnimočne. Toto konštatovanie je len dôsledok zriedkavosti uvedených prídavných mien v písaných prejavoch. — Individuálnemu zvieraťu sa privlastňuje (najmä pokiaľ ide o časti tela) tak isto ako človeku individuálnymi privlastňovacími prídavnými menami. Naproti tomu zasa je náklonnosť druhové privlastňovacie prídavné mená uvádzať len ako odvodené od mien zvierat. Je však niekoľko — i keď nie veľa — druhových privlastňovacích prídavných mien odvodených od osobných mien: *človečí, boží, babí, umrlčí, kniežací, obrí.*

Ak zanedbáme nezachovávanie rytmického zákona v rámci druhových privlastňovacích mien, formálne sa vydeľujú vlastne len dve skupiny prídavných mien: I. zakončené na *-ý, -á, -é/-í, -ia, -ie* a II. zakončené na *-ov, -ova, -ovo; -in, -ina, -ino.* Aj formálne sa teda druhové privlastňovacie prídavné mená primkýnajú k akostným (vzťahovo-akostným) prídavným menám.

Spomenuli sme, že vlastne význam každého prídavného mena chápeme a — povedal by som — „napĺňame si ho" na základe vzťahu k nositeľovi (určovanému). V zhode s touto skutočnosťou treba chápať aj gramatický význam prídavných mien ako odvodený, prevzatý od určovaného podstatného mena. Je tu teda celkom na mieste, ak sa za jedinú vlastnú gramatickú kategóriu prídavných mien pokladá kategória zhody.

Formálne nejestvujú medzi uvedenými skupinami akostných prídavných mien rozdiely. Z charakteristických vlastností akostných prídavných mien si povšimneme len možnosť stupňovania, ku ktorej sa priraďuje možnosť spájať sa s príslovkami miery (napríklad *veľmi, celkom, trošku*), možnosť nadobudnúť zdrobňujúcu a zveličujúcu podobu a napokon — s istým obmedzením — aj možnosť tvoriť antonymické dvojice.

Z kvalitatívnych prídavných mien sa nestupňujú tie, čo vyjadrujú takú vlastnosť, ktorá je nemysliteľná vo väčšom-menšom množstve, napr.: *nahý, mŕtvy, celý.* Vzťahové prídavné mená sa v svojom pôvodnom význame nestupňujú, napr.: *drevený, siahový, ročný, terajší, bočný, lesný, riečny.* V prenesenom zmysle je potenciálne stupňovateľné každé akostné prídavné meno, napr.: *drevený — drevenejší — najdrevenejší* (so zúženým významom „meravý, nepohyblivý"); tak isto *kožený* atď.

Vzťahovo-akostné prídavné mená okrem tých, ktoré vyjadrujú vlastnosť, vyplývajúcu z postoja subjektu, antonymá netvoria.

Teraz ešte poznámka k takzvanému absolútnemu druhému stupňu, ktorý sa

najčastejšie používa od kvantitatívnych prídavných mien, jestvujúcich napospol v protikladných dvojiciach. — Z významu týchto prídavných mien vychodí, že druhý stupeň platí k obom antonymám. Nejestvuje teda len stupňovanie, na aké sme zvyknutí zo školských gramatík, a ktoré sa opiera o vonkajšiu podobu: *dlhý — dlhší — najdlhší; smelý — smelší — najsmelší,* lež aj stupňovanie vzostupno — zostupné: *malý — väčší — veľký/veľký — menší — malý.* Druhé stupne majú takýto význam: *väčší* „nie malý"; *menší* „nie veľký". Nimi sa vlastne neguje príslušné opozitum a súčasne sa vyjadruje, že vlastnosť nedosahuje mieru, vyjadrovanú základným stupňom, i keď v okruhu jeho pojmu si ho uvedomujeme *(starší* 1. „už nie mladý", 2. „ešte nie starý").

Napokon ešte niekoľko poznámok celkom heslovite.

Nepokladám za potrebné uvádzať samostatný vzor pre druhové privlastňovacie prídavné mená. Stačí poznámka, že pri ohýbaní druhových privlastňovacích prídavných mien sa rytmický zákon nezachováva, tak ako je to v *Slovenskej gramatike* Eugena Paulinyho — Jozefa Ružičku — Jozefa Štolca.

Spodstatnené prídavné mená, a to najmä typ *nájomné,* treba uvádzať pri podstatných menách s odkazom, že sa skloňujú podľa vzoru *pekný.*

V prípadoch typu *učenecký, kupecký; český, kulacký* by som navrhoval takú morfologickú analýzu, pri ktorej by sa ako prípona uvádzalo *-ký* s tým, že koncová spoluhláska odvodzovacieho základu má striedanie.

Prípady *rukolapný, chlebodarný, vodorovný, choroboplodný, skalopevný* podporujú hodnotenie samohlásky *-o-* ako spojovacej hlásky a ukazujú, že sa tomuto pojmu netreba ani inde pri tvarovej analýze slov vyhýbať. Domnievam sa, že pojem spojovacej hlásky a vôbec *morfémy* je reálny, lebo rešpektuje jazykové fakty — nie je idealistický, ako sa kde-tu z neinformovanosti tvrdievalo. Narábajú s ním aj sovietski jazykovedci.[8]

NÁČRT KONGRUENTNÉHO SKLOŇOVANIA V SLOVENČINE

Jozef Štolc

Pod termínom „kongruentné skloňovanie" rozumieme skloňovanie tých častok reči v slovenskom jazyku, ktoré svojimi tvarmi vyjadrujú gramatickú zhodu. Je to teda skloňovanie prídavných mien v najširšom slova zmysle, skloňovanie rodových zámen a príslušných ohybných číslovieok.

Podstatne iného druhu skloňovanie majú podstatné mená a bezrodové zámená, teda slová, ktoré označujú podstatu (substanciu), na rozdiel od skloňovania tých slov, ktoré označujú nesamostatne, len na podstate existujúcu vlastnosť v najširšom slova zmysle. Rozdelenie skloňovania na dva základné typy podmieňuje aj syntaktické využitie príslušných slov v rámci určovacieho skladu, v ktorom určené (déterminé) má zástoj podstaty formálne charakterizovanej osobitným systémom flektívnych tvarov, a naproti tomu určujúce (déterminant) má zástoj prívlastku, formálne charakterizovaného zhodou v rode, čísle a páde tiež s osobitným systémom flektívnych tvarov.

[8] Pozri napr. *Grammatika russkogo jazyka I,* Moskva 1952, § 20.

Predel medzi skloňovaním menným a kongruentným má svoje korene vo veľmi dávnom období vývinu slovanských jazykov, keď sa začalo formovať zložené skloňovanie prídavných mien (už v baltsko-slovanskom období) kombináciou menných tvarov s tvarmi zámena *jь, ja, je* v platnosti postpozitívneho určitého člena. Veľmi skoro sa totiž určité tvary prídavných mien (s členom) špecializovali na vyjadrovanie zhodného prívlastku, kým zas tvary menné na vyjadrovanie predikátu (doplnku).

V slovenčine niet menného skloňovania prídavných mien. Ale niet v pravom slova zmysle ani zámenného skloňovania rodového. I to sa likvidovalo a došlo k novej kategorizácii prídavných mien i zámen podľa významu na kategóriu slov s významom kvalitatívnym, s významom posesívnym a s významom kvantitatívnym. Všetky tieto tri významové kategórie slov sa tvaroslovne navzájom zblížili, ale vnútorne zostali od seba zreteľne odlíšené.

Spoločnou črtou kongruentného skloňovania je schopnosť vyjadrovať gramatickú zhodu vo všetkých rodoch, číslach a pádoch. Okrem toho v jednotlivých tvaroch je mnoho zhôd. Keď postavíme popri sebe všetky paradigmy prídavných mien a rodových zámen, zistíme zhodu v týchto tvaroch:

Lok. sg. m., n. *-om: dobrom, cudzom, otcovom, ňom, tom, kom, čom, mojom.*
Inštr. sg. m., n. *-ým/-ím: dobrým, cudzím, otcovým, ním, tým, kým, čím, mojím.*
Gen., dat., lok. sg. f. *-ej: dobrej, cudzej, otcovej, jej, nej, tej, mojej.*
Inštr. sg. f. *-ou: dobrou, cudzou, otcovou, ňou, tou, mojou.*
Gen. (ak.), lok. pl. *-ých/-ích: dobrých, cudzích, otcových, tých;* len v nárečiach *ích, ních, mojích.*
Dat. pl. *-ým/-ím: dobrým, cudzím, otcovým, tým;* len v nárečiach *ím, ním, mojím.*
Inštr. pl. *-ými/-ími: dobrými, cudzími, otcovými, tými,* len v nárečiach *ními, mojími.*

V spisovnom jazyku slovenskom kodifikované tvary v pl. *ich, nich, im, nim, nimi, mojich, mojim, mojimi* sú so zreteľom na celý systém kongruentného skloňovania neorganické. Preto v tejto štúdii uvádzame vždy tvary dlhé ako historicky opodstatnené. Otázku pokladáme len za otázku pravopisnú. V návrhu na Pravidlá slov. pravopisu z r. 1953 sa navrhovali už tvary dlhé. Časom sa ujmú azda aj v spisovnom jazyku a v pravopise.

V ostatných tvaroch skloňovanie kvalitatívne od skloňovania posesívneho sa odlišuje takto:

Nom. (ak.) sg.:	*dobrý, -á, -é* *cudzí, -ia, -ie* *tá, ony, oné*	*otcov, -a, -o* *môj, -a, -e* *on, ona, ono*
Gen. (ak.) sg. m., n.:	*dobrého, cudzieho* *kýho, kieho* *toho, koho, čoho*	*otcovho* *môjho* *jeho, neho, -ňho*
Dat. sg. m. n.:	*dobrému, cudziemu* *kýmu, kiemu* *tomu, komu, čomu*	*otcovmu* *môjmu* *jemu, nemu*
Ak. sg. f.:	*dobrú, cudziu* *tú, onú*	*otcovu, moju* *ju, ňu*
Nom. pl.:	*dobrí, -é, -ie* *tí, tie, oné*	*otcovi, -e* *moji, -e* *oni, ony*

Číslovky celkovou svojou štruktúrou patria do skloňovania kongruentného, a to preto, že v nom. majú osobitné tvary pre muž. živ. rod a pre ostatné rody a v gen. (ak.), lok. sa končia na *-ch*, v dat. na *-m* a v inštr. na *-ma/-mi*.

V doterajších úvahách o vývine i o súčasnej sústave slovenského skloňovania kongruentného sa zostávalo pri rozdelení vždy podľa príslušných slovných druhov. Nehľadal sa vyšší tvaroslovný princíp ako výsledok vývinového procesu. Dnešná skloňovacia sústava sa tradične typizovala ako skloňovanie menné, zámenné a zložené. O mennom skloňovaní pri skloňovaní prídavných mien dnes nemôže byť reči. Zámenné skloňovanie existuje len pri osobných zámenách 1. a 2. osoby a pri zvratnom zámene *sa*. Pri ostatných zámenách zostali síce niektoré staré zámenné tvary, ale celkove sa zámená preskupili podľa významu a navzájom sa vyrovnali. O zloženom skloňovaní rovnako nemožno hovoriť, lebo dnes sa v tvaroch javí kmeň a ohybná prípona, teda normálny flektívny zjav. V žiadnom prípade dnes už nejde o skladanie dvoch lexikálnych prvkov v jeden gramatický celok ako napr. pri zložených slovesných tvaroch. Organizácia kongruentného skloňovania prekročila hranice slovných druhov i starých kmeňov a usporiadala sa do nových skupín. Ako pri podstatných menách sa odstupuje od princípu kmeňového zakončenia a podkladom grupovania sa stáva rod, tak v skloňovaní kongruentnom sa formálne okolnosti tiež potláčajú a kritériom grupovania sa stáva lexikálny význam.

V iných slovanských jazykoch, ako napr. v češtine, poľštine, ruštine a južných slovanských jazykoch stará typizácia platí v podstate dodnes. Napr. čeština vskutku zachováva archaický charakter celej deklinačnej sústavy, zachovávajúc menné skloňovanie prídavných mien, a to najmä privlastňovacích, a staré skloňovanie zámen založené na rozlišovaní tvrdých a mäkkých kmeňov a tak isto pôvodné skloňovanie základných číslovíek (duálové *dva, dvě, dvou, dvěma, i*-kmeňové *tři, čtyři, pět* ...) pri zrejmom odlíšení a rozvití zloženého skloňovania prídavných mien, určeného pre vyjadrovanie iných syntaktických funkcií, ako majú tvary podľa skloňovania menného.

Kvalitatívne čiže akostné skloňovanie

Akostné skloňovanie majú slová, ktoré vyjadrujú nesamostatne existujúcu vlastnosť. Patria sem prídavné mená akostné, všetky zámená ukazovacie a opytovacie, číslovky a menné slovesné tvary zakončené na *-ý, -á, -é* alebo *-í, -ia, -ie*.

Toto skloňovanie ako typ je priamym pokračovaním historického zloženého (určitého) skloňovania. Charakterizujú ho predovšetkým dlhé príponové slabiky v celej paradigme.

Sg. N.	*dobr-ý, cudz-í*	*dobr-é, cudz-ie*	*dobr-á, cudz-ia*
G.		*-ého, -ieho*	*-ej*
D.		*-ému, -iemu*	*-ej*
A.	pozri N. a G.		*-ú, -iu*
L.		*-om*	*-ej*
I.		*-ým, -ím*	*-ou*
Pl. N.	*dobr-í, cudz-í*	*dobr-é, cudz-ie*	*dobr-é, cudz-ie*
G./A./L.		*-ých, -ích*	
D.		*-ým, -ím*	
I.		*-ými, ími*	

Dlhé *-éj* a dlhé *-óu* nemôže byť v strednej slovenčine z dôvodov kombinatórnych. (Porov. čes. *otcóv* > *otcův*, v slov. *otcov*.)

Rozdiely medzi typom „dobrý" a „cudzí" nevyplývajú z rozdielneho tvaroslovného systému, ale iba z hláskoslovných okolností. Tvaroslovne sa obidva typy celkom stotožňujú. Tak isto aj prípady *krásny, svieži* sú len v dôsledku rytmického zákona obmenené hláskoslovné varianty toho istého tvaroslovného typu. V ďalšom budeme preto hovoriť len o paradigme „dobrý".

Paradigma „dobrý" predstavuje prototyp kvalitatívneho skloňovania. K nej sa prispôsobovali i zámená, ktoré sem patrili povahou svojho významu, teda opytovacie a ukazovacie zámená. Niektoré z nich sa formálne celkom prispôsobili, niektoré len čiastočne.

Zámená *aký — taký, koľký — toľký, ktorý, každý* ako významove priamo spojené s významom kvality sa skloňujú celkom ako „dobrý".

Staré zámenné tvary sa zachovali v nom. sg. *on, ona, ono, jeden, jedna, jedno, všetok, všetka, všetko,* v ak. sg. f. *jednu, všetku* a v nom. pl. *oni, ony, jedni, jedny, všetci, všetky* ako tvary jedine možné. Vo všetkých ostatných pádoch však majú tieto zámená (okrem *on, ona, ono*) tvary podľa typu „dobrý": *jedného, jednému, všetkého, všetkému, jedných, všetkým, všetkými.*

Dodnes existuje síce nom. sg. m. *onen,* ale popri tom aj *oný* a v nom. sg. f. a. n. len *oná, oné,* resp. stredoslov. *onъ.* Všetky ostatné tvary tohto zámena vychádzajú podľa typu „dobrý": *oného, onému, oní, oné,* príp. nár. *onie.* Zámeno *onen, oná, oné,* resp. *oný, oná, oné* sa významove zreteľne diferencovalo od osobného zámena *on, ona, ono* a dnes má význam skôr prídavného mena *(akýsi, istý, neurčitý)* ako zámena, ktoré označuje vzdialenejšiu osobu.

Zámeno *sám* má dnes zámenné tvary *sám, sama, samo, samu, sami, samy* ako *jeden* a *všetok,* ale tieto tvary sú funkčne obmedzené len na prísudok (doplnok). V závislých pádoch má aj toto zámeno tvary podľa typu „dobrý": *samého, samému, samých, samými.* Popri tom však existujú aj nominatívne tvary *samý, samá, samé, samú, sami, samé,* ktoré sa používajú vo funkcii zhodného prívlastku a majú význam prídavného mena *(rýdzi, čistý).*

Zámeno *kto* má síce starý nominatív a starý (tvrdý) gen., dat. a ak. *koho, komu,* ale lok. a inštr. *kom, kým* je už ako v celom kongruentnom skloňovaní. Popri týchto tvaroch však existuje aj skloňovanie podľa typu „dobrý": *ký,ká, kýho, kieho, kýmu* atď. s odlišným významom.

Zámeno *čo* má nové tvary v gen., dat. a lok. *čoho, čomu, čom,* ktoré vznikli tak, že zámeno *čo* patrilo do tejto tvaroslovnej kategórie podľa svojho významu. No popri tomto tvare existuje aj tvar *čí, čia, čie* (vlastne *čija, čije* — pozri nižšie), ktorý má význam opytovacieho zámena posesívneho.

Zámeno *ten* má starý nom. sg. m., n. *ten, to.* Gen. (ak.), dat. m., n. *toho, tomu* sú staré tvary podobne ako *koho, komu.* Ale všetky ostatné tvary v celej paradigme sú už utvorené podľa typu „dobrý": *tá, tú, tí, tie, tých, tým, tými.*

Tvary gen. (ak.), dat. *koho, komu, toho, tomu* zodpovedajú psl. tvarom *togo, tomu, kogo, komu* a sú ich priamym historickým pokračovaním. Ale vytvorením novotvarov *čoho, čomu* sa všetky tieto tvary dostali ako skupina do novej tvaroslovnej súvislosti, v ktorej sa staršie mäkké tvary *čeho, čemu* odpútali od mäkkého zámenného skloňovania a priklonili sa k tvrdému kvalitatívnemu skloňovaniu. V tomto príklone je aj dôvod pre vznik nom. *čo* podľa schémy *toho, tomu : to = čoho, čomu : čo.* Svedčí o tom predovšetkým stredoslov. znenie *čьso, ktoré* možno vysvetliť iba postupom *čo* > *čō* > *čьso.*

Starý pôvodný nom. *kъ, čъ* sa zachoval len v záporovom *nik, nič* so skloňovaním *nikoho, ničoho* atď.

Ak porovnáme stav v slovenčine so stavom v češtine: *ten, ta, to, tu, onen, ona, ono, koho, komu, jednoho, jednomu, onoho, onomu* proti *čeho, čemu, všeho, všemu, našeho, našemu,* v plur. *ti, ty* proti *naši, naše, těch, těm, jedněch, jedněm, oněch, oněm* proti *jich, jim, našich, našim, těmi, jedněmi, všemi* proti *jimi, našimi,* ozrejmí sa nám tvaroslovný proces, v ktorom sa v slovenčine vlastne zámenné skloňovanie ako také likvidovalo. V češtine je síce zložený (dlhý) tvar *tentýž, tatáž, totéž, téhož* atď., ale to stojí na úrovni tvarov *můj, má, mé, mého, mému, mých* atď., teda v celkovej sústave má iné miesto ako dlhé tvary v slovenčine.

Zachovanie tvarov nom. sg. *on, ona, ono, jeden, všetok, sám, ten, onen,* ak. sg. f. *jednu, samu* (ale *tú, onú*), nom. pl. na *-i, -y* (ako aj vznik *čoho, čomu*) môže byť viazané na to, že sa zámeno *on, ona, ono, oni, ony* (pôvodne ukazovacie) dostalo do funkcie osobného zámena 3. osoby a ako také udržalo istý tvaroslovný súvis so zámenami privlastňovacími. Zachovanie zámenných tvarov totiž nepresahuje počet zámenných tvarov pri skloňovaní posesívnom. Gen. a dat. *koho, komu, toho, tomu, čoho, čomu* je totiž v tejto súvislosti postavený len ako tvrdý protiklad k tvarom *jeho, jemu,* ktoré sa používali vo funkcii privlastňovacieho zámena. Len toto mohlo pôsobiť na zachovanie tvarov *jeho, jemu* i *koho, komu, toho, tomu, čoho, čomu.* Ináč tendencia k dlhým tvarom je značne silná *(tá, tú, tí, tie, ích, ím, ních, ním, ními* atď.)

Menné, resp. i zámenné tvary nom. sg. a pl., ktoré sa pri kvalitatívnom skloňovaní zachovali, sa nijako nevymykajú zo súvislostí, ktoré závisia od zhody prísudku s podmetom v rámci vetného skladu.

Už v staroslovienskom jazyku sa menné a zložené tvary využívali odlišne tak, že menným tvarom sa označuje osoba, vec neznáma, o ktorej sa doteraz nehovorilo, zloženým tvarom naproti tomu osoba, vec známa, o ktorej sa už hovorilo. Menné a zložené tvary boli proti sebe postavené ako neurčené a určené. Podľa toho sa riadi aj ich postavenie vo vete. Menné tvary sa využívajú normálne v predikáte (doplnku), kým zložené v atribúte.[1] V jazyku staročeskom menným tvarom sa vyjadrovala vlastnosť nestála, aktuálna *(jsem živ)*; zloženým tvarom sa vyjadrovala vlastnosť stála *(jsem živý)*, ktorá patrí k substancionálnym vlastnostiam osoby, veci.[2]

Nie je preto náhoda, že aj v slovenčine zvyšky menných tvarov zostali doteraz obmedzené len na využitie v predikáte (doplnku). Takto sa používajú tvary *sám, sama, samo, sami, samy, rád, rada, rado, radi, rady, hoden, hodna, hodno, vinen, vinna, vinno, dlžen, dlžna, dlžno.*

Keď to porovnáme s tvarmi *l*-ového particípia, používaného tiež len v predikáte, a uvedomíme si, že aj tu sa zachovali len nominatívne tvary na *-l, -la, -lo, -li, (-ly),* objaví sa tu súvis, ktorý má mnoho spoločného s rozvojom sústavy slovesných časov.

V staroslovienčine boli len tri jednoduché časy: prézens, aorist a imperfektum. To, pravda, nebolo dosť na vyjadrenie všetkých časových vzťahov. Preto sa tvoria zložené tvary slovesné pre vyjadrenie perfekta, plusquamperfekta, futúra I. a futúra II., kondicionálu.[3] Pritom sa využíva *l*-ové particípium pôvodne

[1] V. Vondrák, *Vergleichende slavische Grammatik II,* str. 319—320; Št. Kuľbakin, *Mluvnice jazyka staroslověnského,* str. 184, 186; J. Gebauer, *Historická mluvnice jazyka českého* IV, 168—9.

[2] J. Gebauer, *c. d.* IV, 198.

[3] Št. Kuľbakin, *c. d.* 148, 153.

ako doplnok *(jesmъ neslъ)*. Len neskoršie spojenie *jesmъ neslъ* nadobudlo význam kompaktného slovesného tvaru. V tomto štádiu sa otvorila cesta k čiastočnému (v 3. os. sg. i pl.) alebo k úplnému zániku pomocného slovesa. V tomto prípade sa však kategória osoby musela označovať záväzným používaním osobného zámena: *ja bol, my boli, ty bol, vy boli.* Keďže 3. os. bola vlastne neosoba, mohlo sa tu vynechať i zámeno i určitý slovesný tvar a holý participiálny tvar stačil vyjadriť 3. os. sg. i pl. ako bezpríznakovú, pravda, len v jazykoch, v ktorých určité tvary pomocného slovesa *som, si, sme, ste* vyjadrujú súčasne aj gramatickú osobu. V jazykoch, kde sa pomocné sloveso vypúšťa celkom, musí sa aj v 3. os. používať osobné zámeno *on bol, oni boli.*

V predikatívnej syntagme sa vzťah medzi podmetom a prísudkom formálne vyjadruje zhodou v osobe, čísle a rode. Keďže podmet býval vyjadrený pravidelne nominatívom (ako činiteľom alebo nositeľom vlastnosti), prichádzali do úvahy tiež len nominatívne tvary v prísudku a tie sa potom udržali dodnes podobne ako v l-ovom participiu. Väčšina prídavných mien však existuje paralelne v mennej i zloženej forme: *dlžen — dlžný, vinen — vinný, žiaden — žiadny* bez významového rozdielu alebo aj s významovým rozdielom: *hoden — hodný, sám — samý.* Len *rád, rada, rado, radi, rady* nemá proti sebe zložený tvar, pretože sa vyskytuje iba v predikáte (doplnku).

Je tu teda zrejmá korešpondencia medzi mennými tvarmi v prísudku a medzi zámennými tvarmi *on, ona, ono, oni, ony, jeden, jedna, jedno, jedni, jedny, všetok, všetka, všetko, všetci, všetky, žiaden, ten, to, onen, ono,* ktoré stáli obyčajne v podmete aj ako samostatný formálny zámenný podmet. Keď však mali funkciu atribútu, vyvinul sa zložený tvar *samý, samá, samé, oný, oná, oné, ký, ká, čí* podľa skloňovania zloženého.

Okrem nominatívu sa menný tvar zachoval v ak. sg. f. *samu* v platnosti predikátu (doplnku) proti *samú* v platnosti zhodného prívlastku. Akuzatívne tvary *jednu, všetku* nadväzujú na zámenný akuzatív *ju, moju,* pretože si zachovali svoj zámenný charakter lepšie ako zámeno *sám* a mali aj význam kvantitatívny (číslovkový), ktorý ich držal pevnejšie v rámci zámen.

Pozostatkom menných tvarov prídavných mien, obmedzených už na výlučné používanie v predikáte, sú slová: *vidno, možno, voľno, slobodno, smutno, jasno, plno* atď. Medzi používaním týchto tvarov vo vete a neosobných tvarov typu *svitalo, hrmelo, stmievalo sa* a pod. niet (okrem časového) podstatného rozdielu: obidvoje má význam neosobný, v obidvoch je vynechané určité sloveso. Historicky je to to isté. Ale ani v dnešnom jazyku tvaroslovné súvislosti medzi tým nie sú celkom spretrhané. Len si ich treba pripamätať.

Pomer tvarov

hodno	*hodný*	*hodne*
možno	*možný*	*možne*
voľno	*voľný*	*voľne*
smutno	*smutný*	*smutne* atď.

je tvaroslovne i syntakticky ten istý ako pomer tvarov

stál, stálo	*stály*	*stále*
vrel, vrelo	*vrelý*	*vrele*
smel, smelo	*smelý*	*smele*
zrel, zrelo	*zrelý*	*zrele*
dospel, dospelo	*dospelý*	*dospele* a pod.

Ostatné menné tvary prídavných mien, ako napr. *sťažka, zhlboka, pol druha, sčista jasna, zaživa, jakživ, voslep, za vidna, za tepla* atď. vypadli z kategórie prídavných mien a ako slová neschopné vyjadrovať gramatickú zhodu odsunuli sa do kategórie slov vyjadrujúcich len vecnovýznamové vzťahy primkýnaním. V povedomí sa spájajú s podstatnými menami, s ktorými sú aj formálne bližšie *(teplo)*, nie s prídavnými menami.

Posesívne čiže privlastňovacie skloňovanie

Privlastňovacie skloňovanie majú slová, ktoré označujú vlastníka predmetu prostredníctvom gramatickej zhody s určeným predmetom v rode, čísle a páde. Sú to teda privlastňovacie prídavné mená osobné typu *otcov* a *matkin*; privlastňovacie zámená 1. a 2. osoby *môj, tvoj, náš, váš* a zvratné zámeno *svoj*. Sem patria svojou povahou aj závislé pády osobného zámena 3. osoby. Sem patrí aj opytovacie zámeno privlastňovacie *čí, čia, čie*.

Sg.	N.	*otcov, môj*	*otcovo, moje*	*otcova, moja*
	G.	*-ho*		*-ej*
	D.	*-mu*		*-ej*
	A.	*-ho, -o*	*-o, -e*	*-u*
	L.	*-om*		*-ej*
	I.	*-ým, -ím*		*-ou*
Pl.	N. (A.)	*-i*	*-e*	
G. (A.)	L.		*-ých, -ich*	
	D.		*-ým, -ím*	
	I.		*-ými, -ími*	

Píšeme v celej paradigme *-í-*, pretože je to historicky odôvodnené. Pravopisná stránka veci je v našej súvislosti vedľajšia.

Takto sa skloňuje aj privlastňovacie zámeno *čí, čia, čie*, ktoré v skutočnosti v stredoslovenských i východoslovenských nárečiach znie dvojslabične *čija, čije, čijeho, čijemu, čijej, čiju, čiji, čije, čijích, čijími* atď. V spisovnom jazyku kodifikovaná jednoslabičná výslovnosť *čia, čie, čieho, na čom, s čou* atď. je založená na západoslovenskom stave *čá, čé, čého* atď.

Zhodné tvary so skloňovaním kvalitatívnym sú v lok., inštr. sg. všetkých rodov, v gen., dat. a lok. fem. a v celom pl. okrem nom. (ak.).

Odlišné tvary sú dvojaké:

a) Nom. sg. *-o, -a, -o*, ak. sg. f. *-u*, nom. (ak.) pl. *-i, -e* sú svojou povahou staré menné, resp. zámenné tvary.

b) Nom. (ak.) pl. m. neživ., f. a n. na *-e* je nový tvar v type *otcov* a *matkin*, kde pôvodne bolo *-y*.

c) Gen. a dat. sg. m., n. na *-ho, -mu* sú nové tvary utvorené v rámci vývinu kongruentného skloňovania vôbec.

Zámeno *ja, je* a privlastňovacie zámeno *mojь, tvojь, svojь, našь, vašь* mali odpradávna svoje zámenné skloňovanie charakterizované mäkkosťou v protiklade k tvrdému skloňovaniu ukazovacích zámen *tъ, ta, to*. V dnešnej češtine je tento rozdiel dodnes tvaroslovne významný. V slovenčine je zotretý, resp. využitý na diferenciáciu privlastňovacieho skloňovania.

Jednaké zaradenie vo vete a jednaký posesívny význam zblížili privlastňovacie prídavné mená osobné s privlastňovacími zámenami v čase, keď menné sklo-

ňovanie prídavných mien ako také zanikalo. Vytvoril sa takto nový typ slov s posesívnym významom, ktoré mali blízky vzťah k substantívam, pretože sa nimi vyjadroval ten istý vzťah ako pádom podstatného mena (genitívom privlastňovacím, príp. datívom príslušnosti: *materi si idem pomôcť).* Okrem toho nebolo rodového zámena posesívneho pre gramatickú 3. osobu. Jeho funkciu plnil a doteraz plní genitív, príp. datív osobného zámena 3. osoby: *jeho, jej.*

Medzi prídavnými menami a zámenami privlastňovacími na jednej strane a nominatívom podstatných mien a nominatívom 3. os. *on, ona, ono* bol obdobný vzťah. Preto sa zachovali menné, resp. zámenné tvary v nom. sg. všetkých rodov *-ov, -ova, -in, -ina, -ø, -a,* s príslušným kmeňovým rozlíšením v strednom rode *-ovo, -ino* proti *-je,* tvar na *-u* v ak. sg. fem., tvar na *-i* v nom. pl. m. živ. Podľa nom. pl. m. neživ., f. a n. *moje* sa uplatnil tvar na *-e* v celej skupine: *otcove, matkine.*

Tieto presuny sa vykonali v medziach interného vyrovnania nového tvaroslovného typu.

Bližšie treba hovoriť len o gen. a dat. sg. m., n. *otcovho, otcovmu, matkinho, matkinmu, môjho, môjmu.*

Zámeno *i, ja, je* malo v starom jazyku funkciu vzťažného zámena *iže, jaže, ježe,* čes. *jenž, jež, jehož, jemuž* atď. V istom zmysle bolo teda významove zviazané s privlastňovacími zámenami i prídavnými menami, ktoré tiež vyjadrovali vzťah. Preto mohlo slúžiť ako prototyp pri konštituovaní novej tvaroslovnej skupiny. Toto zámeno zastávalo totiž aj tak už funkciu privlastňovacieho zámena 3. osoby svojimi genitívnymi tvarmi.

Zámeno *i, ja, je* v staroslovienskom jazyku malo v sing. iba plné tvary gen. *jego,* dat. *jemu,* ak. *i.*[4] V jazyku staročeskom však popri plných tvaroch sa už často vyskytujú aj synkopované a enklitické tvary *jho, ho, jmu, mu.*[5] Niet príčiny pochybovať o tom, že takéto synkopované tvary boli aj v slovenčine už veľmi skoro na samom začiatku jej samostatného vývinu. Po predložkách vôbec okrem toho existovali tvary s *ň-: nego, nemu,* v ak. sg. *-ň,* prípadne synkopované tvary *-ňho, -ňmu.*

Tak ako pri osobných zámenách 1. a 2. osoby nastalo aj tu vyrovnanie medzi akuzatívom a genitívom sg. m. a tak potom môžeme rátať, že aj v slovenčine existovali už dávno tieto tvary:

	v gen.	v dat.	v ak.
plné tvary	*jego, nego*	*jemu, nemu*	*jego, nego*
synkopované tvary	*-ňgo*	*-ňmu*	*-ňgo*
enklitické tvary	*go*	*mu*	*go*

Pri tomto stave enklitické tvary boli značne voľné. Preto pri rozvoji kongruentného skloňovania ako skloňovania nového a jednotného typu oproti mennému skloňovaniu ako celku sa využili na utvorenie gen. (ak.) a dat. sg. m., n. *dobrē-go, dobrē-mu* ako vhodné krátke a neprízvučné tvary schopné ináč niesť gramatický význam genitívu a datívu. Ale toto je zjav nie osihotený. Veď už po predložkách existovali obdobné synkopované tvary *-ňgo, -ňmu* a genitívny tvar *jego* sa využíval špeciálne ako genitív posesívny. Okrem toho všetky kongruentné slová s posesívnym významom (teda prídavné mená privlastňovacie i zámená) boli

[4] Št. Kuľbakin, *c. d.* 134.

[5] Fr. Trávníček, *Historická mluvnice československá,* str. 362.

stlačené do jednej tvaroslovnej skupiny. Aj skloňovanie zámena *i, ja, je* a privlastňovacích zámen bolo skloňovaním toho istého mäkkého typu. A tak sa ozrejmí možnosť vzájomného prechodu tvarov:

jeho : -ňho = môjho : mojeho
jemu : -ňmu = môjmu : mojemu.

A práve táto okolnosť veľmi dobre vyhovovala, ba možno bola aj východiskom generálnej zásady pri formovaní kongruentného skloňovania, totiž zásady tvoriť gen. a dat. sg. m., n. mechanicky od nom. sg. m. ako od morfologického základu pridaním formantov *-go* (> *-ho*), *-mu:*

dobrȳ-ho, dobrȳ-mu
otcov-ho, otcov-mu
môj-ho, môj-mu atď.

Takéto tvorenie mohlo byť, pravda, len tam, kde základom bol tvar nom. sg. i pri type kvalitatívnom i pri type posesívnom. V slovenských nárečiach západoslovenských, kde bol základom tvar nom. sg. n. *dobrē* (podobne ako v češtine), neexistujú v zásade ani tvary typu *otcovho, môjho,* ale zložené tvary *otcového, otcovému,* resp. zámenné tvary *mojeho, mojemu.* V slovenskom spisovnom jazyku kodifikované tvary *dobrého, dobrému* sú teda historicky neorganické a predstavujú západoslovenský prvok, mechanicky zasadený do stredoslovenského systému. V žiadnom inom slovanskom jazyku taká situácia ako v strednej slovenčine nebola a paradigmy sa vyvíjali ináč. Pravda, predpokladáme pritom, že v strednej i východnej slovenčine kontrakcia pred zánikom jerov nebola. Túto otázku však na tomto mieste rozvádzať nebudeme.

Tento výklad má oproti Novákovmu[6] hláskoslovnému tú výhodu, že nenaráža na úskalie kontrakcie, v záujme ktorej Novák obetoval vec a dostal sa do znásobených a reálne nedoložených konštrukcií. K tomu pripomínam, že nielen hláskoslovný výklad je „nemechanický", ale aj výklad tvaroslovný môže vychádzať zo sústavy a z organickej súvislosti tvaroslovných i významoslovných kategórií. Je to teda tiež výklad lingvistický.

Kvantitatívne čiže číslovkové skloňovanie

Osobitné kvantitatívne čiže číslovkové skloňovanie ako zvláštny typ kongruentného skloňovania majú základné číslovky *dva, tri, štyri, päť... desať, dvadsať ... sto.*

Základná číslovka *jeden, jedna, jedno* má skloňovanie kvalitatívne ako niektoré zámená a používa sa niekedy aj vo funkcii a význame zámena. Radové číslovky sú vlastne číselné prídavné mená a patria do skloňovania kvalitatívneho. Číslovky rozčleňovacie (kolektívne) sú v dnešnom jazyku nesklonné. Ostatné číslovky majú povahu podstatných mien, prídavných mien alebo prísloviek.

Číslovky *1—4* sa v slovenskom jazyku používajú podobne ako prídavné mená a rodové zámená vo funkcii zhodného prívlastku: *jeden strom, dvaja bratia, dve jablká, trom žiakom, na štyroch stranách* atď.

Číslovky od 5 vyššie majú dvojaké tvary, a preto sa aj dvojako syntakticky

---

[6] Ľ. Novák, *K otázce jerových střídnic a kontrakce v střední slovenštině,* Bratislava 1932, str. 12 n., najmä 18—19.

využívajú. Pôvodne to boli podstatné mená (*i*-kmene), ktoré zmeraveli v tvare nom. sg.: *päť, šesť, sedem, desať, dvadsať* atď. Len číslovka *sto* bola pôvodne *o*-kmeň stredného rodu. V spojení s počítaným predmetom číslovky — podobne ako príslovky — nemenia svoj tvar, ale zato počítaný predmet je v gen. pl. ako pri príslovkách alebo pri podstatných menách označujúcich množstvo: *kopa jabĺk, mnoho ľudí, viac stromov — päť prstov, sedem dní, osem hodín, dvadsať chlapov, tridsať korún, sto krokov* atď.

Pri takomto stave by sa boli základné číslovky rozpadli na dve tvaroslovne i syntakticky odlišné skupiny: Číslovky *1—4* by boli mali charakter prídavných mien so schopnosťou vyjadrovať gramatickú zhodu v rode, čísle a páde a číslovky od *5* vyššie s charakterom zmeraveného nesklonného slova čiže príslovky s celkom inými syntaktickými vlastnosťami. Z toho vyplýva rozdielnosť pri zhode prísudku s podmetom: *Štyria chlapci skákali. — Päť chlapcov skákalo.*

Jazyk speje k uľahčeniu vyjadrovania. Tie isté vzťahy sa obyčajne vyjadrujú najľahšie tými istými syntaktickými spojeniami. A teda ak už číslovky *1—4* mali schopnosť vyjadrovať gramatickú zhodu s počítaným predmetom, prejavila sa tendencia vyzbrojiť touto schopnosťou aj všetky ostatné číslovky od *5* vyššie až po *sto*. Stalo sa tak vytvorením nových tvarov typu *piati, piatich, piatim,* napr.: *piati kosci, od piatich ľudí, piatim pracovníkom.*

Treba pripomenúť, že aj číslovky *dva, tri, štyri* mali pôvodne menné skloňovanie kongruentné, a to číslovka *dva* duálové skloňovanie (*u*-kmeňové) so schopnosťou rozlišovať rod muž. *dva* a ostatné rody *dvě*, číslovky *tri* a *štyri* (*i*-kmeňové) so schopnosťou rozlišovať rod muž. *trьje, čьtyrьje* od ostatných dvoch rodov *tri, čьtyri*. Priamym pokračovaním mužských tvarov sú západoslovenské kontrahované tvary *tré, štyré*. V stredoslovenských nárečiach, kde kontrakcia nebola, je *tria, štyria* z pôv. tvaru *trьje* kombináciou s kolektívnou príponou *-ьja (bratrьja)*. Tvar *dvaja* je tiež nový a možno ho vysvetľovať z *dъva-ьja* > *dvaja* a podľa toho potom analogicky aj *traja*. Táto situácia pôsobila potom, že sa číslovky priklonili k sústave slov, ktoré vyjadrovali gramatickú zhodu: *dvaja, dva, dve, traja, tri, štyria, štyri.*

No do sústavy tohto skloňovania sa zaradili aj číslovky od *5* vyššie svojimi novými kongruentnými tvarmi typu *piati* (len pre muž. živ. rod), ktorý treba vysvetľovať v súvislosti s nom. pl. *oni, moji, jedni, všetci.*

Číslovky teda prispôsobili sa novému systému kongruentného skloňovania, i keď mali svoj osobitný význam. Staré skloňovanie (*u*-kmeňové a *i*-kmeňové, ktoré sa dodnes dobre zachovalo napr. v češtine) sa v slovenčine likvidovalo celkom a všetky číslovky prevzali charakteristické pádové zakončenie podľa skloňovania prídavných mien a zámen, a to v gen. (ak.), lok. *-ch*, v dat. *-m*. Takto vlastne vznikol ďalší typ kongruentného skloňovania, ktoré má svoje osobitné črty a ktoré môžeme nazvať skloňovanie kvantitatívne čiže číslovkové.

Číslovka *dva* bola azda najfrekventovanejšia. Preto podľa nej ako podľa prototypu sa upravilo skloňovanie všetkých ostatných čísloviek základných. Ako základný tvar vo vedomí žil nom. mask. *dva, tri, štyri*. V gen. (ak.) a lok. mala číslovka *dva* pôvodne duálový tvar *dvú*. K tomuto tvaru sa mechanicky pridalo *-ch* podľa skloňovania prídavných mien a zámen, takže, vznikol tvar *dvúch* a tak isto aj *trich* (v nárečiach stredoslov.), *piatich, šiestich, desiatich* atď. (Pre typ *piatich* porov. *ich, nich, mojich.)*

Dat. a inštr. bol pôvodne *dvěma* (duálový tvar). Pretože však pri žiadnom type kongruentného skloňovania nekorešpondoval dat. pl. s inštr. pl., prejavila

sa aj tu tendencia tieto dva pády rozlíšiť tak, aby dobre zapadli do celkového systému kongruentného skloňovania. Preto sa do dat. dosadilo mechanicky *-m*, ale súčasne sa celý tvar priklonil aj k *o*-kmeňom mužským a namiesto očakávaného tvaru *dvěm* vznikol tvar *dvom* (ako *chlapom*). Podľa toho sa potom upravil inštr. *dvoma* namiesto *dvěma* a gen. *dvoch* namiesto *dvúch*. Pri tomto vyrovnaní dôležitý zástoj mohol mať aj inštr. du. pôv. *o*-kmeňov, ktorý mal príponu *-oma (chlapoma)*. Vieme, že duál ako gramatická kategória zanikal už od najstarších historických čias.[7] Jeho gramatická platnosť bola už porušená a nemusel sa používať záväzne. Bol voľný a jeho tvaroslovné pozostatky sa mohli využiť ako vyjadrenie množného čísla iným spôsobom. Stalo sa tak pri číslovkovom skloňovaní, že sa inštrumentálna prípona *-oma*, resp. *-ma* uplatnila ako charakteristická pre celé číslovkové skloňovanie. Tak je aspoň v stredoslovenských nárečiach dôsledne.

Podľa paradigmy *dvaja, dva, dve, dvoch, dvom, dvoma* sa potom upravili aj paradigmy ostatných čísloviek *traja, tri, troch, trom, troma* (v nárečiach aj *tŗia*, príp. *trija, tri, trich, trim, trima), štyria, štyri, štyroch, štyrom, štyroma* i *štyrma, piati, piatich, piatim, piatima* a zriedka aj *sto, stoma*.

Celá táto sústava odlišuje sa od ostatného kongruentného skloňovania typu „dobrý" a „otcov" a je svojím charakterom typická pre kongruentné skloňovanie čísloviek. Takto sa stali v slovenskom jazyku číslovky samostatným slovným druhom nielen podľa významu, ale vydelili sa aj tvaroslovne ako samostatný typ na pozadí tvaroslovného vzhľadu slov vyjadrujúcich gramatickú zhodu, a to okrem iného ešte aj tým, že sa pri číslovkovom skloňovaní vyjadruje len množné číslo.

SPORNÉ OTÁZKY PRI ZÁMENÁCH

Ján Oravec

K nedoriešeným otázkam našej morfológie patria aj otázky definície, rozsahu a rozdelenia zámen. Všimnime si ich jednu po druhej.

I. Definícia zámen

Naše doterajšie gramatiky definujú zámená ako slová, ktoré zastupujú podstatné a prídavné mená.[1] Podobne to robia učebnice slovenčiny takmer až do súčasnosti.

Túto definíciu, ktorá vznikla ešte v starej gréckej a rímskej gramatike, nepokladám za dostatočnú z jazykovedného stanoviska. Hoci jej nemožno uprieť názornosť pri vyučovaní, ani to, že pri niektorých druhoch zámen je to skutočne tak, predsa vo väčšine prípadov zámen nejde o zastupovanie. Napr. pri osobných zámenách sa táto definícia vzťahuje len na 3. osobu. Pri použití zámen

[7] O. Hujer, *Vývoj jazyka československého*. Československá vlastivěda III, str. 51. — Fr. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny* II, str. 405.

[1] Pozri napr. Ján Damborský, *Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy*. 5. vyd., Nitra 1930, I. diel, str. 224, alebo II. diel, str. 105.

1. a 2. osoby hovoriaci nemá alebo nemusí mať vo svojom vedomí nijaké meno, miesto ktorého by zámeno použil. Keď sa opýtam neznámeho človeka *Prosím v á s, kade sa ide na stanicu?* zámenom *vás* nenahrádzam nijaké meno, lebo ho vôbec nemám vo svojom vedomí. A keď sa tak pýtam i známeho, jeho meno mi nevstupuje do vedomia. Pri opytovacích zámenách ešte jasnejšie vidno, že zámená tu nemajú čo zastupovať. Nemôžem mať vo vedomí to, na čo sa pýtam. Napr. pri vyslovovaní otázky *K t o ide?* celkom iste nemám v mysli meno prichádzajúceho. A nielen to. Zámená používame aj vtedy, keď veci alebo vlastnosti nevieme dať priliehavé meno. Uvediem na to príklad. Pri počúvaní speváka jeden z poslucháčov poznamenal: *T a k ý hlas som ešte nepočul! — A k ý? — pýta sa ho spoločník. — Neviem, t a k ý a k ý s i, ako keby sa mu nechcelo spievať.*

Celkove možno o tejto tradičnej definícii povedať, že je neodôvodneným zovšeobecnením jednotlivín na celok, a to bez potrebného zreteľa na syntaktické fungovanie zámen. V syntakticky usporiadanej reči na mieste zámena totiž v ô b e c n e m ô ž e s t á ť n í m „z a s t u p o v a n é" m e n o. Opakovanie konkrétnych pomenovaní (t. j. podstatných a prídavných mien) tam, kde sa majú použiť zámená, pôsobí dojmom detskej, neobratnej reči. Ale aj keď nejde o opakovanie mien, nemožno hovoriť, že zámeno stojí miesto mena, pretože zámeno v istých situáciách jednoduchšie a presnejšie určuje osobu, vec, vlastnosť a vlastníka.

— Ruskí lingvisti už v 19. storočí odmietali starú klasickú definíciu zámen. Tak G. P a v s k i j začína kapitolu o zámenách slovami: Meno, dané zámenám, nie celkom vyjadruje ich význam v jazyku. Zámená nezastupujú mená, ale len ukazujú na ne alebo ich pripomínajú, vôbec nevyjadrujú akosť, podobu, číslo vecí... len ich naznačujú (rusky namekajut) ... Zámeno nielenže nezastupuje meno, ale je mu priamo protikladom. Meno — či už podstatné, prídavné alebo číslovka — priamo ukazuje na vec, na jej vlastnosť, alebo určito pomenúva známe číslo — a teda má v sebe vnútorný obsah, názorný, konkrétny, ale zámeno slúži len ako forma pre rozumové nazeranie a rozdelenie vecí na kategórie. Tak napríklad pod záhlavie *kto, čo* sa zaraďujú všetky podstatné mená, pod záhlavie *aký, čí* všetky prídavné mená, pod záhlavie *koľko* alebo *koľký* všetky číslovky. Ako číslo alebo záhlavie knihy nemôže zastúpiť samu knihu, tak isto ani zámeno nezastupuje mená. Akad. I. I. D a v i d o v dodáva k Pavskému: Zámeno neprávom nazývajú časťou reči, kladenou namiesto mena. Podľa toho všetky trópy, napr. časť miesto celku atď., najmä metafory, by sa museli zaraďovať k zámenám, a naopak, zámená ukazovacie, privlastňovacie a neurčité by nepatrili k tejto časti reči. —[2]

K takémuto nepresnému vymedzeniu zámen navádza sám názov. Názov *zámeno* pokladal za nevyhovujúci už Ján G e b a u e r, ale ponechal ho, pretože je už zaužívaný.

Ľ. Š t ú r dal, podľa našej mienky, priliehavejší názov tomuto slovnému druhu, keď ho nazval *všemeno*[3]. Podľa neho napr. *to* je všemeno každej veci, lebo ním možno označiť každú vec; *taký* je všemeno označujúce každú vlastnosť (kvalitu); *toľký* je všemeno pre kvantitu atď.

Názov *všemeno* už sám označuje zámená ako slová s veľmi všeobecným význa-

---

[2] Voľne citované podľa knihy V. V. V i n o g r a d o v a *Russkij jazyk.* Grammatičeskoje učenije o slove, Učpedgiz, Moskva—Leningrad 1947, str. 319.

[3] Ľ. Š t ú r, *Nauka reči slovenskej.* V Prešporku 1846. Str. 124—5.

mom, natoľko širokým, že ním možno označiť každú vec, vlastnosť, kvantitu. A toto, tento všeobecný lexikálny význam, je základná vlastnosť, ktorá robí zo zámen osobitný slovný druh.

Ako osobitný lexikálno-sémantický typ slov, a to slov so všeobecným významom, vydeľuje zámená aj akademik Vinogradov[4] a takmer všetky súčasné gramatiky ruštiny (univerzitná moskovská morfológia a iné).

Ďalej treba pri zámenách vymedziť, na čo sú potrebné v jazyku takéto slová so všeobecným významom, kedy a súčasne prečo sa používajú. Hodno poznamenať, že používanie zámen súvisí s priamou rečou, s dialogickou situáciou pri priamej reči, kde hovoriaci i počúvajúci sú v rovnakých podmienkach. V týchto podmienkach mnoho vecí a vlastností nemusí hovoriaci konkrétne pomenovať, lebo ich môže jednoduchšie identifikovať priamym ukázaním na ne samé, prípadne odkazom na ich konkrétne mená, ktoré sa už v reči vyskytli. V takejto situácii majú zámená svoje pravé uplatnenie. V nej často označujú veci a vlastnosti presnejšie než ich konkrétne mená. Napr. keď poviem bratovi vetu: *Vezmi si svoj kabát,* iste ju lepšie porozumie ako vetu *Vezmi si bratov kabát,* kde som privlastňovanie vyjadril konkrétnym privl. príd. menom, ktorú by nik v takejto situácii nepovedal. Na spojitosť s priamou rečou, s jej dialogickým charakterom názorne ukazujú opytovacie a ukazovacie zámená tým, že sa vyskytujú v súvzťažných dvojiciach *kto — ten, aký — taký, či — koho* atď. Opytovacie zámeno sa vyskytuje v otázke hovoriaceho, ukazovacie v odpovedi spolubesedníka. Privlastňovacie zámená zasa svojím vývojom dokazujú zviazanosť s priamou rečou. Ohybné privlastňovacie zámená sa vytvorili len pre 1. a 2. gramatickú osobu singuláru i plurálu, t. j. pre osoby, ktoré sa bezprostredne zúčastňujú na priamej reči. Tretej osobe privlastňujú len neohybné zmeraveniny pôvodných genitívov, lebo tu sa privlastňovanie presnejšie dá vyjadriť konkrétnym privlastňovacím adjektívom, takže tu je zámeno naozaj zástupcom príd. mena. Druhá časť definície zámen by teda mala obsahovať údaj, že zámenami hovoriaci označuje, prípadne naznačuje veci a vlastnosti podľa svojho vzťahu k nim samým alebo k tomu, čo sa o nich povedalo. Slovesá „naznačuje, označuje" majú poukázať na to, že zámená nepomenúvajú, len označujú a naznačujú veci a vlastnosti. Slovesom „označujú" vyjadrujeme, že takýto vzťah ku skutočnosti majú všetky druhy zámen okrem opytovacích a neurčitých zámen, ktoré mimojazykovú skutočnosť iba naznačujú. Napr. opytovacím zámenom hovoriaci naznačí presne všetky potrebné jazykové kategórie predpokladaného mena, ktoré žiada od spolubesedníka doplniť. Hovoriaci tým, že udáva gramatické kategórie mena, približne napovedá, naznačuje spolubesedníkovi aj vec, vlastnosť, ktorú asi chce mať pomenovanú. Konkrétne ju hovoriaci neoznačuje, lebo ju presne nepozná. Podobne aj neurčitými zámenami hovoriaci vec a vlastnosť len naznačuje, pretože ich nepozná, alebo ich nechce pomenovať.

Obe tieto charakteristiky uvádza pri zámenách moskovská univerzitná morfológia[5]. Len druhú z nich má akademická gramatika.[6] Obidve uvedené práce v tejto časti definície vravia, že „zámená ukazujú na veci a vlastnosti". Sloveso „ukazujú" má proti navrhovaným „označujú, naznačujú" v tejto všeobecnej de-

---

[4] V. V. Vinogradov, c. d. str. 322.

[5] *Sovremennyj russkij jazyk.* Morfologija Moskva 1952, str. 233.

[6] *Grammatika russkogo jazyka* I, Moskva 1953, str. 387.

finícii tú nevýhodu, že sa ním ešte raz charakterizuje len jeden druh zámen, ukazovacie zámená. Tak isto tu nevyhovujú slovesá „menovať, pomenúvať", ktoré sa už používajú, a správne používajú, pri definovaní konkrétnych mien: substantív, adjektív a čísloviek. Sloveso „menovať" upotrebil akad. Trávníček vo svojej gramatike.[7] Jeho definícia znie: *„Zájmena jsou slova, která jmenují osobu nebo věc nikoli věcně, nýbrž se stanoviska mluvčího, se zřením k jazykovému projevu."*[7] Správny je tu postreh, že zámená označujú veci podľa ich vzťahu k hovoriacemu. V definícii nám však chýba údaj, že zámená sú slová všeobecného významu, a doplnili by sme do nej i to, že zámená takto označujú veci a vlastnosti nielen so zrením k jazykovému prejavu, ale aj so zreteľom k mimojazykovému kontextu, k situácii, ako je to napríklad vtedy, keď sa ukazovacie zámená používajú na priame ukazovanie, keď sa nimi označuje práve vnímaná vec, vlastnosť, kvantita v mimojazykovej skutočnosti.

Až po uvedených dvoch základných charakteristikách by mala nasledovať tá, ktorú naše gramatiky uvádzajú ako prvú, že zámená používame ako náhradu za podstatné a prídavné mená, aby sme ich nemuseli opakovať. Pravda, treba ešte doplniť, že zámená takto zastupujú aj číslovky, ktoré majú charakter podstatných a prídavných mien, t. j. základné, radové a druhové. Táto tretia charakteristika sa vzťahuje na 3. osobu privlastňovacích a osobných zámen, ďalej na ukazovacie zámená v odkazovacom význame.

II. Vymedzenie zámen

Ťažkosti sú aj s vymedzením okruhu zámen. I tento fakt dosvedčuje, že zámená sa lexikálne vydeľujú ako samostatný slovný druh. Nerovnako sa určuje hranica zámen voči príslovkám, číslovkám a prídavným menám. Ide pritom dokonca aj o terminologické otázky. Napr. pokiaľ ide o hranicu s príslovkami, jedna gramatika vraví o zámenných príslovkách *kde, kedy* atď. a preberá ich v kapitole o príslovkách, iná zasa o príslovkových zámenách a zaraďuje ich do kapitoly zámen. Schodnejšia je hádam prvá cesta. Už i preto, že má paralelu pri podstatných a prídavných menách. Substantívum a adjektívum, prípadne nejaký jeho tvar, prechádza k príslovkám vtedy, keď zmeravie, keď sa prestane skloňovať. Tak isto k zámenám, ktoré sú ohybným slovným druhom, je vhodné zaraďovať len ohybné slová, a neohybné slová so všeobecným vecným významom, napr. *tam, kedy, tak* atď. zaradiť k príslovkám ako zámenné príslovky.

Od čísloviek sa zámená odlišujú svojím nekonkrétnym všeobecným významom. Tak opytovacími a ukazovacími zámenami zostávajú napr. *koľký — toľký, koľkoraký — toľkoraký*. Diskutabilná je len hranica medzi neurčitými zámenami a neurčitými číslovkami, napr. *niekoľký, ostatný, posledný*. Ľ. Štúr zaraďuje k neurčitým zámenám aj také prípady, ako *mnohý, -á, -uo*.[8]

S takýmito istými problémami sa stretáme pri rozhraničení zámen a prídavných mien. Tu je otázka, či pokladať slová, ako sú *iný, inší, inakší, -ia, -ie, istý -á, -é* už za zámená, či ešte za pronominalizované prídavné mená. Hádam tu treba prisvedčiť Ľ. Štúrovi, ktorý ich v Náuke reči slovenskej zaraďuje k neurčitým zámenám.[9] Pronominalizujú sa predovšetkým adjektíva, ktoré vznikli zo sloves-

[7] Fr. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny* II, str. 1112.
[8] *C. d.* 124.
[9] *C. d.* 124.

ných trpných príčastí, napr. v *danom* prípade, v *spomínanom, uvedenom* prípade, ale ešte ich nepriraďujeme k zámenám, lebo ich lexikálny význam si stále ponecháva istú konkrétnosť, tkvejúcu v slovesnom koreni.

III. Pripomienka k rozdeleniu zámen

Štúrova Náuka reči slovenskej má nám čo povedať aj pri rozdeľovaní zámen na druhy. Ľ. Štúr v nej[10] medzi zámennými druhmi spomína aj tzv. úhrnkovje zámená, napr. *každý, -á, -é, všetok, -tka, -o.* Aj v ruskej gramatickej tradícii až po najnovšie morfológie sa tieto zámená pokladajú za osobitný druh a nazývajú sa opredeliteľnyje. My sme sa po Štúrovi odklonili od tejto línie a zaraďovali sme slová, ktoré predsa len majú čosi spoločné, dokonca do rozličných častí reči. Napr. zámeno *sám* nájdeme v jednej gramatike medzi ukazovacími zámenami, v druhej zasa medzi číslovkami. Myslím, že menej znásilníme skutočnosť, keď slová všeobecne označujúce úplnosť, napr. *všetok, -tka, -o, každý, -á, -é, samý, -á, -é,* samostatne priradíme k zámenným druhom ako protiklad záporných zámen, ktoré zasa všeobecne vyjadrujú úplný nedostatok. I praktické dôvody, napr. porovnávanie s ruštinou, k tomu nabádajú.

POZNÁMKY O NIEKTORÝCH DRUHOCH ČÍSLOVIEK

Štefan Peciar

Číslovky patria medzi tie slovné druhy, ktoré sú v slovenskej gramatike veľmi málo preskúmané a spracované. Jednou z nedoriešených otázok pri číslovkách je ich klasifikácia, triedenie na rozličné druhy.

Porovnaním slovenských gramatických príručiek s gramatikami iných slovanských jazykov zistíme, že v slovenských gramatikách sa číslovky typu *dvoje, pätoro* vydeľujú ako osobitný druh čísloviek, ako tzv. rozčleňovacie číslovky.[1] V gramatikách iných slovanských jazykov sa tento typ čísloviek síce tiež uvádza, lenže nie ako osobitný druh, ale ako málo produktívny typ čísloviek

---

[10] *C. d.* 124.

[1] Termín „rozčleňovacie číslovky" na označenie čísloviek typu *pätoro* nájdeme už v Czambelovej Rukoväti. Je pozoruhodné, že Czambel *(Rukoväť,* 3. vyd., str. 84 a 148) uvádza „rozčlenúvacie" číslovky spolu s číslovkami základnými. V neskorších príručkách spisovnej slovenčiny uvádzajú sa rozčleňovacie číslovky ako osobitný druh čísloviek popri číslovkách základných, radových, druhových, násobných a podielových (všetky sa členia na určité a neurčité). Tak je to napr. u J. Damborského *(Slovenská mluvnica,* V. vyd., Nitra 1930, str. 249—51), v *Pravidlách slovenského pravopisu* (2. vyd. z r. 1940, str. 100; 3. vyd. z r. 1953, str. 90), u B. Letza *(Gramatika slovenského jazyka,* str. 315 n.), v *Slovenskej gramatike* Paulinyho—Štolca—Ružičku (2. vyd. z r. 1955, str. 214 n.) i v školských učebniciach.

Termín „rozčleňovacie číslovky" je pravdepodobne preklad latinského termínu *distributiva,* ktorým sa však označujú číslovky podielové (porov. ruský termín *raspredeliteľnoje).*

základných (tak v ruských gramatikách[2]), resp. druhových (tak v českých gramatikách[3]).

Naše gramatiky si dosiaľ nevšímali okolnosť, že výskyt číslovíek typu *dvoje, pätoro* je veľmi obmedzený. Na *-oje* sú len tri *(dvoje, troje, oboje/obidvoje),* forma na *-oro* jestvuje pri číslach 4—20, potom pri desiatkach a ešte pri tisíc (*tisícoro;* nejestvuje však forma „storo").[4] Výskyt číslovíek tohto typu je však obmedzený aj ináč, a to tým, že sa okrem spojení s pomnožnými podstatnými menami, kde majú funkciu základných číslovíek, používajú pomerne zriedka, najviac ešte absolútne, t. j. bez spojenia s podstatným menom (napr. vo výrazoch *na dvoje, na desatoro, je nás štvoro* ap.).

Vzniká otázka, či je potrebné a odôvodnené v slovenských gramatikách vydeľovať číslovky tohto neproduktívneho typu ako osobitný druh číslovíek. Školské učebnice spisovnej slovenčiny pri definícii rozčleňovacích číslovíek obyčajne uvádzajú, že tieto číslovky vyjadrujú počet jedincov i druhov zároveň: *pätoro ruží* = päť ruží a každá iná.

V posledných gramatikách slovenského jazyka badať však pri definovaní rozčleňovacích číslovíek isté rozpaky. Napr. B. Letz (c. d. str. 315) hovorí, že rozčleňovacie číslovky „tvoria prechod od číslovíek základných k druhovým" a delí ich podľa významu na dve skupiny: a) rozčleňovacie s významom počtu i druhu (!) vecí" (*pätoro ruží* = každá iná, *desatoro prikázaní*), b) „hromadné" (*pätorí/-ia vojaci, sedmorí/-ia bratia).* Letz teda obmedzuje termín „rozčleňovacie" číslovky na tie prípady, kde ide o počet jedincov i druhov zároveň. Lenže práve tieto prípady sú dosť vzácne vzhľadom na to, že situácia, v ktorej vôbec možno rozlíšiť počet jedincov i druhov zároveň, sa vyskytuje pomerne veľmi zriedka. Ťažko napr. tvrdiť, že spojenie *sedmoro detí* označuje sedem jedincov i sedem druhov. Pri pomnožných podstatných menách spravidla ide len o počet jedincov, i keď potenciálne môže ísť súčasne aj o počet druhov (*dvoje nohavice/nohavíc, pätoro hodiniek* ap.). Ďalej nie je jasné, ktoré prípady má Letz na mysli pri druhej skupine rozčleňovacích číslovíek s hromadným významom. Príklady, ktoré uvádza, sú totiž umelé; sotva sa v živej reči vyskytujú. V skutočnosti majú číslovky typu *pätoro* (okrem spojenia s pomnožnými podstatnými menami) vždy aspoň potenciálne význam hromadnosti (porov. ruský termín *sobirateľnyje*).

Hromadný význam číslovíek tohto typu chcel tuším zdôrazniť aj J. Štolc, keď o rozčleňovacích číslovkách píše, že „označujú počet jednotlivých osôb alebo vecí v jednom uzavretom celku" (c. d. str. 214). Pravda, táto štylizácia nie je dosť výstižná pre neurčitosť výrazu „uzavretý celok". Tradičná formulácia, že ide o vyjadrenie „počtu jednotlivcov i druhov zároveň", sa tu celkom opúšťa.

Je pozoruhodné, že Fraňo Mráz vo svojej *Slovenskej mluvnici* (2. vyd. v Pešti 1872, str. 117) označoval číslovky tohto typu priamo termínom „hromadné", pričom ich zaraďoval hneď za základné číslovky. Termín „hromadné" (lat. collectiva) používal už M. Hatala vo svojej latinsky písanej Grammatica linguae slovenicae z r. 1850, str. 87.

---

[2] V ruských gramatikách sa číslovky tohto typu označujú termínom *čisliteľnyje sobirateľnyje,* t. j. hromadné (porov. *Grammatika russkogo jazyka I,* Moskva 1953, str. 380 n.).

[3] Porov. B. Havránek—Al. Jedlička, *Stručná mluvnice česká,* Praha 1955, str. 77.

[4] V cit. *Slovenskej gramatike* sa táto okolnosť konštatuje zápornou formou: „Číslovky 21, 22—29, 31, 32—39 ... sa ako rozčleňovacie nevyskytujú" (str. 214).

Myslím, že bude správnejšie priraďovať číslovky typu *dvoje, pätoro* k číslovkám základným ako neproduktívny, ustupujúci typ, používaný najmä v spojení s pomnožnými podstatnými menami a okrem toho s významovým odtienkom hromadnosti aj v spojení s inými podstatnými menami, častejšie však absolútne. Niekedy môže ísť pri týchto číslovkách aj o význam „rozčleňovací". Ťažko však hovoriť o osobitnom druhu rozčleňovacích čísloviek, keď práve tento význam je pri nich zriedkavý. I z terminologického hľadiska by bolo azda vhodnejšie pomenovanie „číslovky s významom hromadnosti" ako ekvivalent ruského termínu *sobirateľnyje.*

Treba sa ešte zmieniť o skloňovaní týchto čísloviek. V poslednom vydaní Pravidiel (str. 90) je poučka, že číslovky *dvoje, troje* sú alebo nesklonné, alebo sa skloňujú, kým o číslovkách typu *pätoro* sa uvádza, že sú vždy nesklonné. J. Štolc v cit. gramatike troch autorov ide ešte ďalej a tvrdí, že ani číslovky *dvoje, troje* sa neskloňujú. Podľa Štolca sa hovorí *dvoje dverí* (nie však *dvoje dvere*), ale *dvoch dverí, za dvoma dvermi* ap. (c. d. str. 214). Áno, skutočne sa tak hovorí, lenže sotva je to v súlade so spisovnou normou. Veď je predsa rozdiel, keď prídem k obuvníkovi *s dvoma topánkami* alebo *s dvojimi* (resp. *s dvoje*) *topánkami* (=s dvoma pármi). Podobne je iné, keď povieme *s dvoma nohavicami, ponožkami, lyžami* ap., ako keď povieme *s dvojimi* (resp. *s dvoje*) *topánkami, ponožkami* ap. *Z dvojich (lyží, topánok* ap.) si možno vybrať, ale *z dvoch (lyží, topánok* ap.) si sotva možno vybrať.

Túto vec treba ešte dôkladne preskúmať na bohatom materiáli, ktorý sa teraz zhromažďuje v Ústave slov. jazyka. Bez preštudovania veľkého počtu príkladov, vyexcerpovaných z klasikov i zo súčasnej literatúry, bez podrobného preskúmania dnešného živého úzu sotva by bolo správne zavrhnúť doterajšiu gramatickú tradíciu, podľa ktorej môžu byť oba typy spomenutých čísloviek (i typ *dvoje* i typ *pätoro*) nesklonné i sklonné.[5] Netvrdím, že typ *pätorý* je dnes v slovenčine bežný. V jednotnom čísle sa naozaj nepoužíva. Ale celkom bežné sú aspoň plurálové tvary *viacerí, viaceré, viacerých* atď. Neviem, na základe čoho J. Štolc tvrdí, že táto číslovka „ako rozčleňovacia neexistuje v spisovnom jazyku, ale je to druhová (!) číslovka" (c. d. str. 215).[6] Spojenie *viacerí hovorili* (= niekoľko ľudí hovorilo) jasne ukazuje, že tu nejde o číslovku druhovú, ale o neurčitú základnú číslovku rovnakého typu ako *pätoro,* lenže sklonnú. Nazdávam sa, že pri podrobnej excerpcii klasikov nájdeme doložené i tvary typu *pätoria, pätoré* (v pluráli).

Za nie menej sporné možno pokladať i vydeľovanie tzv. p o d i e l o v ý c h čísloviek ako osobitného druhu čísloviek. Je známe, že podielové číslovky nemajú svoju osobitnú formu, že sú to spojenia základných čísloviek so slovkom (predložkou, resp. časticou) *po.* Preto i tu bude správnejšie hovoriť o osobitnom použití základných čísloviek so slovkom *po* na vyjadrenie podielnosti. Je pozoruhodné, že v tomto význame sa vyskytujú aj tzv. číslovky rozčleňovacie.[7] I táto

---

[5] Tak je to napr. ešte v Letzovej *Gramatike* (str. 315—16). V druhom vydaní *Pravidiel* z r. 1940 (str. 100—101) sa uvádza dokonca len sklonná podoba týchto čísloviek: *dvoji — dvoje, dvojich atď., pätorí/-ia — pätoro, pätorých* atď.

[6] J. Štolc zrejme stotožnil pojem rozčleňovacích čísloviek s istým typom nesklonných čísloviek. S tým nemožno súhlasiť.

[7] Napr. v cit. *Slovenskej gramatike* (str. 218) sa uvádzajú tieto dva príklady: Z osmahlých obličajov civelo na rozohneného rečníka *po dvoje* chladných očí. (Fr. Kráľ) — Veď tá každý rok vyvedie *po dvanástoro.* (Kukučín)

okolnosť potvrdzuje, že tzv. rozčleňovacie číslovky sú svojou podstatou číslovky základné.

Nerovnorodý druh čísloviek predstavujú v slovenčine číslovky n á s o b n é. Medzi násobné číslovky zaraďujeme 1. príslovkový typ *dvakrát, päťkrát, dva razy, päť ráz,* 2. adjektívny typ *päťnásobný,* 3. príslovkový typ *päťnásobne* a napokon 4. príslovkový typ *dvojmo.* Na základe sémantického kritéria (ide o číselný význam), ktoré je pri číslovkách rozhodujúce, treba všetky uvedené typy slov pokladať za číslovky. Pri type *päťnásobne* možno však odôvodnene hovoriť o číselnej príslovke, a to vzhľadom na formu, charakteristickú práve pre príslovky. Ide o najbežnejší a produktívny typ prísloviek na *-ne,* tvorených od prídavných mien *(pekný — pekne,* podobne *päťnásobný — päťnásobne).* Podobne neproduktívny typ *dvojmo* možno vzhľadom na formu (porov. príslovky *koňmo, roznožmo)* označovať ako číselné príslovky. Naproti tomu pri type *päťnásobný* bude primeranejšie hovoriť o násobnej číslovke, ktorá má podobu adjektíva (nie o číselnom prídavnom mene), ak len nechceme číslovky obmedziť iba na číslovky základné.

Ako ukazujú uvedené príklady, číslovky plne potvrdzujú jednu z téz marxistickej jazykovedy, ktorá chápe a vysvetľuje gramatické a vôbec jazykové javy dialekticky, totiž tézu, že slovné druhy, hoci ide o základné lexikálno-gramatické typy slov, nie sú v jazyku raz navždy dané, ale sa postupne menia a vyvíjajú, pričom často prechádza jeden slovný druh v iný.[8]

SÉMANTICKÝ ROZBOR SPONOVÝCH SLOVIES

Marta M a r s i n o v á

Referát doc. Jozefa Ružičku[1] prináša nový pohľad na chápanie spony v slovenčine. Proti názoru, ktorý sa uplatňoval v našich gramatikách z posledných rokov, kde sa sponové sloveso hodnotí ako sloveso nemajúce vecný význam a vyjadrujúce len slovesné kategórie,[2] poukazuje sa po prieskume materiálu okrem iného na to, že sponové sloveso má vecný význam ako iné slovesá, i keď je tento význam veľmi všeobecný. Rovnako z výskumu materiálu vychodí, že sponovým slovesom nie je iba sloveso *byť,*[3] ale aj iné slovesá.

---

[8] Z toho vyplýva metodologická požiadavka, že v gramatikách treba o prechodných typoch slov hovoriť na dvoch miestach: pri slovnom druhu, z ktorého príslušné slová prechádzajú, a pri slovnom druhu, do ktorého tie slová prechádzajú.

[1] Pozri na str. 2—18 tohto čísla Slovenskej reči.

[2] Napr. v učebnici *Slovenský jazyk pre 9.—11. ročník všeobecnovzdelávacích škôl,* Bratislava 1954, píše sa na str. 189 pod titulom Neslovesný prísudok: „V niektorých prípadoch je v prísudku také sloveso, ktoré samo osebe nemá plný význam. Vyjadruje iba slovesné kategórie (osobu, číslo, rod) a pomocou nich sa viaže ako časť prísudku s podmetom." Podobne v *Slovenskej gramatike* od E. P a u l i n y h o — J. R u ž i č k u a J. Š t o l c a (II. vyd. 1955) — na str. 266 v § 309 čítame: „Sponové sloveso vyjadruje iba gramatické významy — čas, osobu, číslo, spôsob."

[3] V cit. *Slovenskom jazyku* na str. 189 čítame: „Slovesá, ktoré sú v mennom prísudku, sa volajú s p o n o v é. Najčastejším sponovým slovesom je b y ť — s o m." — Ale iné slovesá sa neuvádzajú. V cit. *Slovenskej gramatike* na str. 330 uvádza autor

Pokúsim sa preto v tomto príspevku jednak sémanticky charakterizovať slovesá, ktoré Jozef Ružička uvádza ako sponové slovesá, jednak doplniť ich počet.

Ako sme počuli v referáte, k slovesu *byť* priraďujú sa ešte tri skupiny slovies: 1. *stať sa*, 2. *zdať sa* a 3. *znamenať*. Ich zaradenie medzi sponové slovesá musí byť zdôvodnené ich významom aj ich syntaktickou funkciou, preto treba charakterizovať ich významovú príbuznosť so slovesom *byť* a oddeliť ich od iných slovies, ktoré nie sú sponovými slovesami. Na prvý pohľad by sa totiž mohlo zdať, že zo syntaktického hľadiska sú rovnocenné konštrukcie *Janko je zdravý, Janko sa cíti zdravý* a *Janko chodí zdravý* a že slovesá *byť* — *cítiť sa* — *chodiť* majú rovnakú funkčnú platnosť.

Až rozbor významu uvedených troch skupín slovies, ktoré sa z rozličných strán dotýkajú slovesa *byť*, osvetlí nám tieto otázky.

Sloveso *byť* ako súčasť menného prísudku dvojčlennej vety vyjadruje čiru existenciu bez ohľadu na časovú vymedzenosť jej začiatku, trvania a konca. Ďalšou charakteristikou sponového *byť* je, že výpoveď, v ktorej sa ono nachádza, je v zhode s objektívnou realitou. Napríklad konštrukciou *Janko je usilovný* sa vyjadruje istá Jankova vlastnosť v čase, ale bez ohľadu na fázu, kedy začala existovať, čo zas možno vyjadriť slovesom *stávať sa*. Podobne konštrukciou *Janko je chorý* sa vyjadruje istý stav, ktorý je v zhode s objektívnou realitou, kým konštrukcia *Janko sa zdá chorý* vyjadruje subjektívny názor nejakej tretej osoby na existenciu príslušného stavu, čo nemusí byť v zhode s objektívnou realitou. — Podobne každé iné sloveso, ktoré vystupuje vo funkcii sponového slovesa, musí mať nejaký vzťah k slovesu *byť*, ako na to poukážeme ďalej.

Po týchto základných pripomienkach rozoberieme teraz jednotlivé skupiny. V prvej z nich sú dva protikladné typy slovies, a to na jednej strane *stať sa, stávať sa*, na druhej strane *ostať, ostávať, zostať, zostávať*. Príslušné konštrukcie s týmito slovesami a ekvivalenty týchto konštrukcií nám pomáhajú bližšie určiť významový obsah slovies. Konštrukcii *Janko sa stal lekárom* zodpovedá výpoveď *Nastal stav (situácia), že Janko je lekárom*. Slovesá *stať sa, stávať sa* vyjadrujú to, že nejaký stav, vlastnosť v z n i k á, n a s t á v a. V druhom prípade ekvivalentom konštrukcie *Janko zostal špinavý (pretože sa neumyl)* je výpoveď *pretože sa Janko neumyl, ďalej trvá stav, že (Janko) je špinavý*. Z porovnania vychodí, že slovesá typu *ostať* vyjadrujú pokračovanie trvania nejakej vlastnosti alebo stavu, že nejaký stav alebo vlastnosť ď a l e j t r v á. Teda slovesá typov *stať sa* a *ostať* majú v porovnaní so slovesom *byť* svoj obsah bohatší o časový aspekt, ale v podstate aj ony vyjadrujú existenciu, hoci obmedzovanú z hľadiska rozličných fáz deja. Spojenia typu *stal sa lekárom, ostal špinavý* sú nerozložiteľnými mennými prísudkami ako *bol lekárom*. Slovesá typu *stať sa* a *ostať* sú sponové slovesá, ale pretože sú zároveň príbuzné s pomocnými fázovými slovesami, možno ich nazvať s p o n o v ý m i s l o v e s a m i f á z o v ý m i.

Isté pochybnosti sa vynárajú pri druhej skupine slovies, kde možno hovoriť o troch typoch: a) *zdať sa, javiť sa, vyzerať* — a mohli by sme pridať ešte synonymné *vidieť sa* —; b) *cítiť sa, čuť sa* a c) *tváriť sa, tvárievať sa, robiť sa, robievať sa, urobiť sa* — a mohli by sme pridať ešte *ukazovať sa* —.

Prvé dva typy majú istú spoločnú črtu: i typ *zdať sa*, i typ *cítiť sa* naznačujú,

---

tejto časti (J. Ružička) ako sponové slovesá aj s t a ť s a, s t á v a ť s a, ale vynechal sloveso o s t a ť, ktoré bolo v I. vyd. Slovenskej gramatiky (1953) na str. 233 v § 304.

že nie je celkom istá, ale je možná, čiže vo výpovedi sa predpokladá existencia príslušného stavu, vlastnosti a pod. Vl. Šmilauer hovorí v týchto súvislostiach o „zdanlivej existencii",[4] ale táto charakteristika nie je dosť presná, lebo napr. konštrukcia *Janko sa zdá zdravý* môže podávať i zdanlivý stav, i skutočný stav, čo jazykovo nijako nie je naznačené, ale ide tu o výpoveď, ktorá vyjadruje predpoklad, subjektívny postoj niekoho nezúčastneného k príslušnému stavu. — Rozdiel medzi obidvoma typmi je zas v tom, že pri type *zdať sa* predpoklad vychádza od osoby, ktorá jestvuje mimo nositeľa tejto vlastnosti, stavu a pod., kým pri type *cítiť sa* predpoklad vychodí od samého nositeľa stavu, vlastnosti, ako to ukazujú príklady: *Janko sa zdá zdravý,* to je: *niekto predpokladá, niekomu sa zdá, je možné, že Janko je zdravý.* Typu *Janko sa cíti zdravý* zodpovedajú ekvivalenty *Jankovi sa zdá, Janko predpokladá o sebe, že je zdravý.*

Na rozdiel od slovesa *byť* ide teda pri typoch *zdať sa, cítiť sa* o predpoklad existencie daného stavu, vlastnosti, a nie o konštatovanie, či je tento stav skutočný alebo len zdanlivý. Z toho vyplýva, že výpoveď môže, ale nemusí byť v zhode s objektívnou realitou, lebo každý predpoklad má ráz subjektívny.

Zatiaľ čo v konštrukciách s typmi *zdať sa* a *cítiť sa* nositeľ vlastnosti, stavu vystupuje pasívne, pri konštrukcii s tretím typom, *robiť sa,* nositeľ vlastnosti, stavu vystupuje aktívne, predstierajúc existenciu stavu, ktorý nejestvuje. *Janko sa robí chorý,* to je: *Janko predstiera, že je chorý.* Práve tento moment aktívneho zásahu zo strany nositeľa stavu alebo vlastnosti, nefigurujúci v typoch *Janko je chorý, zdá sa chorý, cíti sa chorý,* robí tento typ slovies otáznym, pokiaľ ide o príslušnosť k sponovým slovesám. Vychodí to aj z porovnania s ekvivalentom typu *Janko sa robí chorý,* ak použijeme takýto typ: *Janko zámerne chce, aby sa zdal chorý, Janko zámerne chce, aby sa zdalo, že je chorý.* Ako príklad ukazuje, stavba vzťahov je už priveľmi komplikovaná, pokiaľ ide o zaradenie k existencii, takže tu ťažšie hovoriť o ekvivalente slovesa *byť* len s malým významovým odtienkom. Na druhej strane za zaradenie typu *robiť sa* k sponovým slovesám sa zas prihovára výsledok porovnávania s typmi *Janko, chodí zdravý, Janko leží chorý.* Celkom dobre sú možné a zrozumiteľné konštrukcie *Janko chodí, Janko leží,* takže *zdravý, chorý* treba chápať ako doplnok. Ale práve tak, ako sú významove i syntakticky nemožné konštrukcie „Janko sa stáva, Janko sa zdá, Janko sa cíti", tak je rovnako významove i syntakticky neúplné a teda nemožné „Janko sa robí". Práve tento paralelizmus svedčí v prospech zaradenia typu *robiť sa* k sponovým slovesám pridruženým k slovesu *byť.*

Do tretej skupiny zahrnuje Ružička slovesá *znamenať* a *značiť.* Možno ich pokladať za ekvivalenty slovesa *byť,* ale len v jednom význame, a to ak sa vyjadruje ekvivalentnosť dvoch javov, napr. v konštrukcii *ezer znamená po maďarsky tisíc,* ktorej zodpovedá priamo sponové *byť: ezer je po maďarsky tisíc.* Tieto slovesá vyjadrujú existenciu niečoho v nejakej úlohe, funkcii, čo je konečne i pri slovese *byť* v type *Janko je učiteľom.*

Z týchto pripomienok vyplýva, že skupiny slovies *stať sa, zdať sa* a *znamenať* skutočne možno zaradiť k sponovým slovesám, i keď azda pri type *robiť sa* mohla by byť táto príslušnosť čiastočne diskutabilná.

•

[4] Porov. Vladimír Šmilauer, *Novočeská skladba,* Praha 1947, str. 144.

Ako sa týmto rozborom ukázalo, v slovenčine treba rátať s väčším počtom pomocných slovies, než bolo dosiaľ zvykom. Zdá sa však, že je potrebné všímať si aj iné slovesá a skúmať konštrukcie, v ktorých sa vyskytujú.

Predbežne spomeniem len jedno z nich, sloveso *mať*. Popri plnovýznamovom *mať* s významom vlastnenia (napr. v konštrukcii *Janko má nový bicykel*) uvádza sa v našej gramatickej literatúre modálne pomocné *mať*[5], ktoré sa spája s infinitívom plnovýznamového slovesa (napr. *Janko sa má naučiť báseň*). Treba však podrobne prebádať aj ďalšie konštrukcie, v ktorých sloveso *mať* vystupuje.

Vyskytla sa v našej gramatickej literatúre zmienka, že konštrukcia *mám navarené* je osobitným zloženým slovesným tvarom[6], ale nehovorilo sa nič o tom, že sloveso *mať* v tomto slovesnom tvare analytického charakteru nemôže byť plnovýznamovým slovesom, ale len morfologickým prvkom, teda istým druhom „pomocného" slovesa, ako to vychodí z porovnania s inými zloženými slovesnými tvarmi so slovesom *byť*, ako sú napr. *budem variť, bolo uvarené.*

Máme však i také konštrukcie so slovesom *mať*, ktoré sa ukazujú vo veľmi úzkej súvislosti s konštrukciami so sponovým *byť* alebo s inými sponovými slovesami, napr.: *susedia sa tešia, že konečne majú zo syna lekára.* Ako paralely možno uviesť: *susedia sa tešia, že ich syn je konečne lekárom, ... že z ich syna je konečne lekár, ... že ich syn sa stal konečne lekárom, že z ich syna sa stal konečne lekár.* — Ak sa o slovesách typu *zdať sa* ap. hovorilo, že z hľadiska významu sa istým spôsobom dotýkajú slovesa *byť*, možno to povedať aj o slovese *mať* v spomenutej a podobných konštrukciách, i keď je *mať* predmetovým slovesom. Porovnanie konštrukcií so slovesom *mať* s konštrukciami so sponovými slovesami ukazuje, že plný význam predmetového *mať* je silne oslabený, i keď nie celkom zotretý; *mať* tu vyjadruje existenciu nového stavu u toho, príslušnosť koho k činiteľovi deja v danej konštrukcii je slovesom *mať* naznačená.

I keď k definitívnym výsledkom v týchto otázkach bude možno dôjsť až po dôkladnom syntaktickom rozbore príslušných konštrukcií, predsa nemožno nechať túto otázku neriešenú ani pri prvej časti chystanej akademickej gramatiky, lebo pri delení slovies z hľadiska významu bude treba zachytiť aj tieto javy, i keď sa budú do dôsledkov rozvádzať až v syntaxi.

Z PROBLEMATIKY SLOVENSKEJ PRÍSLOVKY

Rudolf Krajčovič

Pri triedení čiastok reči oblasť príslovieok bola donedávna rezervoárom pre všetky slová, ktoré nebolo možné z tých alebo oných dôvodov zaradiť medzi ostatné neohybné čiastky reči. Za príslovky sa pokladali napr. aj modálne slová a častice len preto, že boli neohybné a nemali povahu ani predložiek, ani spojok. Pravdaže, takéto hodnotenie a z neho vyplývajúce triedenie neohybných čiastok reči zapríčinila predovšetkým tá okolnosť, že sa im nevenovala dostatočná pozornosť, alebo nevenovala sa im aspoň taká pozornosť, aká sa venovala

[5] Porov. napr. v cit. *Slovenskej gramatike*[2] na str. 226.

[6] E. Pauliny, *Slovenské časovanie,* Bratislava 1949, str. 55.

výskumu iných čiastok reči. Z tohto zorného uhla priekopnícku prácu v oblasti neohybných čiastok reči znamená podnetná štúdia Ľ. Ďuroviča[1], ktorá — ako sa domnievame — môže nám byť v istom smere vodidlom najmä zo stránky metodologickej. Uplatňovať pri skúmaní neohybných čiastok reči hľadisko významové a syntaktické s hlavným dôrazom na osobitosť vzťahu formy a obsahu musí ostať i naďalej základnou požiadavkou.

V tomto príspevku sa dotkneme otázky morfologického členenia tzv. zámenných prísloviek. Hovoriť o tejto téme na tomto mieste nás núti skutočnosť, že i po oprávnených kritikách známej Letzovej gramatiky,[2] zameraných práve na problémy morfologického členenia slov, opäť sa v našich gramatikách stretávame s úsilím vydeľovať odvodzovacie prostriedky bez toho, že by sa dostatočne prihliadalo na spomenutú základnú požiadavku: jazykové fakty analyzovať so zreteľom na osobitosť vzťahu formy a obsahu.

Spomenutú Letzovu gramatiku možno uviesť ako charakteristický príklad na to, že pri rozbore a výklade faktov súčasného jazyka miešanie kritérií historických so súčasnými vedie často k výsledkom sporným alebo pomýleným. B. Letz v neúnavnom hľadaní samohláskových a či spoluhláskových „odvodzovacích prvkov" zašiel až tak ďaleko, že v mnohých prípadoch jeho morfologické členenie slov nezodpovedá ani historickému, tým menej súčasnému stavu (*du-b, holu-b* ap.). J. Horecký[3] v kritike tejto časti Letzovej gramatiky dosť presvedčivo ukázal, že pri morfologickom rozbore slov takýmto spôsobom v budúcnosti postupovať nebude možné, ale že tu bude treba uplatňovať predovšetkým významový zreteľ, a to zo stanoviska súčasného stupňa jazykového vývinu. Najnovšie Slovenská gramatika[4] z tejto stránky znamená naozaj veľký krok dopredu.

Vyššie sme poznamenali, že sa u nás dlho nevenovala náležitá pozornosť neohybným čiastkam reči. Táto skutočnosť sa odráža aj v spomenutej Slovenskej gramatike. Máme na mysli § 375, v ktorom sa hovorí o tvorení zámenných prísloviek. Podľa tohto §-u „zámenné príslovky sa t v o r i a od opytovacích a ukazovacích zámen o d v o d z o v a c í m i p r o s t r i e d k a m i, ktoré svojím pôvodom sú tiež zámená".[5] Z tohto konštatovania teda vyplýva, že v historických dobách z niektorých zámen sa stali odvodzovacie prostriedky, ktoré nám dnes slúžia na tvorenie zámenných prísloviek. Tieto „odvodzovacie prostriedky" sa tu potom vypočitujú s príslušnými dokladmi. Uveďme si aspoň niektoré: *-de: kde, inde* ap.; *-dy: kedy, vtedy, vždy; -da: azda; -ď: hneď, veď* (s pozn.: tak aj spojka *keď*); *-m: tam, sem* ap.; *-k, -ko: tak, ako, toľko; -n: hen, von* atď. Ak sú teda

---

[1] Ľ. Ď u r o v i č, *K otázke neohybných čiastok reči v slovenčine.* Jazykovedný sborník IV, 1950, 113—140.

[2] Belo L e t z, *Gramatika slovenského jazyka,* Bratislava 1950. — Pozri k tomu kritiky v Jazykovednom sborníku V, 1951, 285—301 (J. R u ž i č k a, J. H o r e c k ý). Kapitolu o syntaxi kriticky a vecne zhodnotil V. B l a n á r v štúdii *K otázkam slovenskej skladby,* Jazykovedný sborník VI, 1952, 43—58.

[3] V kritike citovanej v predchádzajúcej poznámke.

[4] E. P a u l i n y — J. Š t o l c — J. R u ž i č k a, *Slovenská gramatika,*[2] Martin 1955.

[5] Tamže, str. 274. Citovaná poučka sa končí vetou, že „ide teda o istý druh skladania slov." Z toho by vyplynulo, že podľa autora zámenné príslovky typu *kde, kedy, von, tam ap.,* sa v súčasnosti skladajú z dvoch slov. Pravdepodobne ide iba o nedorozumenie. Domnievame sa, že autor nestojí na stanovisku, podľa ktorého zámenné príslovky typu *kde, kedy, von, tam, vždy* ap. by sa skladali z dvoch slov. Preto v príspevku s touto časťou poučky nepolemizujeme.

časti uvedených príslovieк *-de, -dy, -ď, -m* atď. odvodzovacími prostriedkami, potom sa nám logicky zámenné príslovky morfologicky rozčlenia takto: *kde — k-de, kedy — ke-dy, hneď — hne-ď, tam — ta-m* atď. Právom sa teda možno pýtať, či časť, ktorá nám po oddelení uvedených odvodzovacích prostriedkov zostáva, má povahu morfémy? Alebo majú povahu odvodzovacích morfém takto vydelené odvodzovacie prostriedky? Ak vyjdeme napr. zo známej definície morfémy J. Ružičku[6], že morféma je časť slova, ktorá sa vydieľa podľa členitosti významu slova (alebo gramatického tvaru), potom na danú otázku treba odpovedať záporne. Z hľadiska súčasného systému nášho jazyka zámenné príslovky typu *kde, kedy, tam, vždy, hen* atď. nemožno rozložiť na morfémy, a teda ani príslovky tohto druhu nemôžu v sebe obsahovať žiadne odvodzovacie prostriedky. Sú to dnes už jednotky morfologicky nerozložiteľné. Pravda, tento poznatok pri rozbore všetkých typov zámenných prísloviek nemožno uplatniť mechanicky. Sú zámenné príslovky, ktoré sa dajú morfologicky rozčleniť aj zo stanoviska súčasného jazyka. Také sú napr. *pričom, tuto, ktože* atď. No pre morfologické členenie týchto prísloviek treba hľadať nové kritériá, a to predovšetkým také, ktoré zodpovedajú súčasnému stavu nášho jazyka. Toľkoto k §-u 375.

O tom, že táto stať v Slovenskej gramatike neuspokojila ani samého pôvodcu, svedčia nasledujúce §-y. Tak napr. v §-e 378 sa od uvedeného vyčleňovania odvodzovacích prostriedkov naraz upúšťa. V tomže §-e sa píše „odvodzovaním sa príslovky tvoria najčastejšie od akostných prídavných mien a od slovies odvodzovacími príponami, na ktoré sa končia aj zámenné príslovky". A ktoré sú to tie odvodzovacie prípony pri zámenných príslovkách? Hneď sa aj uvádzajú: prípona *-o* (s pozn.: tak ako v zámenných príslovkách *ako, toľko*), a v nasledujúcich §-och prípona *-e* (s pozn.: ako v zámenných príslovkách *kde, kade, inde*) a napokon prípona *-y* (s pozn.: ako v zámenných príslovkách *vždycky*). Podľa týchto §-ov navzdory §-u 375 niektoré zámenné príslovky sa teda končia na odvodzovacie prípony *-o, -e, -y*. Z takéhoto „odvodzovania" zámenných prísloviek nám jednoznačne vyplýva zasa takéto morfologické členenie: *ak-o, toľk-o, kd-e, kad-e, vžd-y* atď. Je zrejmé, že napr. v príslovkách typu *pekne* porovnaním s tvarmi prídavného mena *pekn-ého, pekn-ej* ap. sa nám vydelí odvodzovací prostriedok *-e*, pretože časť *pekn-* je nositeľom lexikálneho významu a možno ju teda hodnotiť ako korennú morfému. Ale na základe akého porovnania alebo na základe akého iného kritéria sa nám vydelí koncové *-e* alebo *-y* v zámenných príslovkách napr. *kde, kade, vždy?* Ak nechceme upadnúť do formalizmu, hľadať takéto kritériá sa ani nepokúsime. Takže aj v tejto súvislosti zostáva nám len zopakovať to, čo sme už naznačili vyššie. Niektoré typy zámenných prísloviek, napr. typy *kde, kedy, vždy, tam* ap. z hľadiska nášho súčasného jazyka treba pokladať za jednotky morfologicky nerozložiteľné, iné zasa treba analyzovať na základe takých kritérií, ktoré zodpovedajú súčasnému stavu nášho jazyka.

Ako vidno, v tejže gramatike uvádzajú sa dva rozmanité spôsoby morfologického členenia tých istých zámenných prísloviek. Odkiaľ tá nedôslednosť? Nazdávame sa, túto nedôslednosť spôsobil fakt, že sa tu pri rozbore použilo viacero nerovnorodých kritérií, z ktorých ani jedno primerane nezodpovedá súčasnému

---

[6] Definíciu, ktorú citujeme, J. Ružička uviedol v štúdii *Ešte raz o triedení slovenských slovies*, Jazykovedný časopis VII, 1953, 145. Podrobnejšie o morféme v jeho štúdii *Rozbor a triedenie gramatických tvarov*, Jazykovedný sborník IV, 1950, 105 n.

stavu nášho jazyka. V prvom prípade rozbor príslovkových jednotiek sa opiera o historický stav. Zásadnú chybu však nevidíme v tom, že práve v tomto prípade sa upozornilo na historický princíp rozboru, ale predovšetkým v tom, že sa tu historické hľadisko pokladá za súčasné. Sme toho náhľadu, že v gramatike, ktorá má za cieľ podať sústavu súčasného jazyka (a takou chce byť aj spomínaná Slovenská gramatika), historický výklad od výkladov jazykových faktov z hľadiska súčasného stupňa jazykového vývinu treba zreteľne a zvláštnym spôsobom vyznačiť (napr. petitom, sprievodnými poznámkami ap.). No za žiadnych okolností nemal by chýbať správny pohľad na jazykové fakty zo stanoviska súčasného jazyka. Druhý prípad, v ktorom sa stotožňujú koncové *-e, -o, -y* pri niektorých zámenných príslovkách s odvodzovacími príponami *-e, -o, -y* pri príslovkách typu *pekne (pekn-e), sladko (sladk-o)* atď., nezodpovedá ani historickému ani súčasnému stavu nášho jazyka, a preto azda nemusíme mu venovať ani osobitnú pozornosť.

Vyššie sme poznamenali, že zo stanoviska súčasného jazyka niektoré typy zámenných prísloviek treba chápať ako jednotky morfologicky nerozložiteľné, iné zasa treba analyzovať na základe kritérií, ktoré zodpovedajú súčasnému stavu nášho jazyka. Namieste je tu teda otázka, aké kritérium si zvoliť, aby ono bolo, všeobecné a aby zároveň bolo podkladom správneho rozboru a triedenia zámenných prísloviek. Domnievame sa, že k morfologickému rozboru zámenných prísloviek treba pristupovať na základe toho, či sa v súčasnosti uvedomuje živá zviazanosť s tými čiastkami reči, z ktorých sa zámenné príslovky skladajú. Toto kritérium má viacero predností. Má všeobecný charakter, možno ho uplatniť tak pri rozbore, ako aj pri triedení, a čo je hlavné, umožňuje dôsledne uplatniť princíp jednoty formy a obsahu z hľadiska súčasného stavu jazyka. Podľa tohto kritéria vydelia sa nám tri skupiny zámenných prísloviek. Prvú skupinu tvoria zámenné príslovky, ktorých zloženie sa dnes už neuvedomuje. Také sú napr.: *kde, kedy, tam, vždy* atď. Druhú skupinu tvoria zámenné príslovky, ktorých zložky majú ešte živý vzťah k čiastkam reči. Také sú napr.: *pričom, tuto, tamto* ap., a napokon tretiu skupinu tvoria zámenné príslovky, ktorých druhou časťou je nesamostatná tzv. príveskova častica. Také sú napr.: *ktosi, čože, kamsi,* ap. Okrem toho pri hodnotení a triedení zámenných prísloviek bude treba počítať aj s prechodom prísloviek do iných čiastok reči. Tak napr. slová *len, azda* atď. dnes už za zámenné príslovky pokladať nemožno.

Pravdaže, naše kritérium v jazykovede nie je ničím novým. Známa akademická gramatika ruského jazyka[7] pri hodnotení a triedení zámenných prísloviek uplatňuje podobné kritérium. Zámenné príslovky sú tu rozdelené na dve veľké skupiny. Prvú skupinu tvoria také zámenné príslovky, ktoré sa chápu „s točki zrenia sovremennogo jazyka neproizvodnyje, pervoobraznyje."[8] Ako príklady sa tu uvádzajú zámenné príslovky *tam, tak, kak, kogda, vsegda, von* atď. Zo stanoviska nášho jazyka ide teda o zámenné príslovky typu *kde, kade, vždy, von* ap.

Záverom chceme zdôrazniť, že výklady o tvorení zámenných prísloviek v spomínanej Slovenskej gramatike pokladáme za sporné. Často sa spomína, že táto naša gramatika má byť podkladom pre chystanú akademickú gramatiku slovenského jazyka. Nazdávame sa, že práve preto state o tvorení zámenných prísloviek (a o neohybných čiastkach reči vôbec) prv než sa dostanú do tejto akade-

---

[7] *Grammatika russkogo jazyka* I, Moskva 1952.
[8] *Tamže,* str. 627.

mickej gramatiky, mali by sa kriticky zhodnotiť a prediskutovať. My sme v našom príspevku s výkladom, ktorý podáva táto gramatika, vyjadrili nesúhlas. Zároveň sme navrhli nové poňatie a triedenie zámenných prísloviek a kritérium tohto triedenia sme sa pokúsili odôvodniť.

K OTÁZKE ČASTÍC V SLOVENSKOM JAZYKU

Pavol Ondrus

Jazykové prostriedky umožňujú maximálne uspokojivo, jasne a zrozumiteľne vyjadriť obsah myšlienky. Jasnosť a zrozumiteľnosť reči sa dosahuje i takými prostriedkami, ako sú intonácia, emocionálnosť slova a pod. Pomocou nich sa rozlične môže obmieňať obsah reči. K takým prostriedkom patria aj častice.[1] Úlohou častíc je vyzdvihnúť emocionálny a intelektuálny obsah reči, zosilniť emociálny a intelektuálny obsah slova alebo vety.

V našich slovníkoch a gramatikách sa častice ako osobitná kategória slov neurčujú jednotne a spoľahlive. V Slovenskom frazeologickom slovníku P. Tvrdého sa uvádza ako častica len *skoro; aspoň, naozaj* pokladá za príslovky a *či, iba, len, sotva, tiež* za spojky. Posledné Pravidlá slovenského pravopisu za častice pokladajú už *akoby, aspoň, by, iba, len, naozaj, priam, sotva, temer, tiež, totiž* a *veď*. V najnovšej slovenskej gramatike častice sa zaraďujú raz medzi spojky, napr. *i, aj, ani, síce, tiež, veď, nuž, však,* a raz medzi príslovky, napr. *aspoň, asi, ešte, leda, ledva, len, sotva, zo* atď. V doterajšej slovenskej jazykovednej literatúre podstatu častíc ako osobitnej kategórie slov jednoznačne určila len štúdia Ľ. Ďurovičа *K otázke neohybných čiastok reči v slovenčine.*

---

[1] Zoznam použitej literatúry o časticiach:

Pravidlá slovenského pravopisu. Slovenská akadémia vied, Bratislava 1953.

P. Tvrdý, *Slovenský frazeologický slovník.* Spolok sv. Vojtecha, Trnava 1931.

S. Petřík, *Dva príspevky k hudobnej stránke slovenskej vety.* Slovanský ústav, Praha 1947.

J. V. Bečka, *Úvod do české stylistiky,* Kruh přátel českého jazyka, Praha 1948.

V. Vinogradov, *Russkij jazyk.* Učpedgiz, Moskva 1947, kap. o časticiach.

E. M. Galkina-Fedoruk, *Sovremennyj russkij jazyk. Morfologija.* Izd. Moskovskogo universiteta, Moskva 1952, kap. o časticiach.

E. Pauliny—J. Ružička—J. Štolc, *Slovenská gramatika.*[2] Osveta, Martin 1955.

E. Jóna, *Zo školskej gramatiky. Častice ako osobitný slovný druh.* Slovenská reč XVII, 1951—52.

P. Ondrus, *Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike,* kap. o časticiach. (V tlači.)

Ľ. Ďurovič, *K otázke neohybných čiastok reči v slovenčine.* Jazykovedný sborník Slovenskej akadémie vied IV, 1950.

D. S. Svetlyšev, *Sostav i funkcii emocionaľno-ekspresivnych častic v sovremennom russkom literaturnom jazyke,* Moskva 1955.

A. V. Isačenko, *Časti reči v russkom jazyke* (cyklostylované vydanie vydané ako rukopis).

J. Ružička, *K rozboru vety,* Slovenská reč XVIII, 1952—53.

Najväčšou prekážkou pri vydeľovaní častíc do samostatnej kategórie slov bolo, že sa skúmali len gramatické vlastnosti častíc bez ohľadu na ich lexikálny obsah a bez ohľadu na vzťah hovoriaceho k skutočnosti. Gramatici sa uspokojovali s tvrdením, že častice majú iba čisto gramatický význam. Takéto tvrdenie nie je domyslené, lebo pri základných časticiach je priehľadný fakt, že ony nevyjadrujú nijaké gramatické vzťahy medzi vetnými členmi. Hlavnou úlohou častíc je vnášať do slov alebo viet doplňujúce významové alebo emocionálne odtienky.

Kategória častíc sa rozvila súčasne s rozvojom poznávacej činnosti človeka. Rozvoj sémantických skupín v spisovnom jazyku súvisí s rozvojom a skomplikovaním foriem vzťahu hovoriaceho k vypovedanej myšlienke, k skutočnosti. Preto sú dnes v našom spisovnom jazyku častice, ktoré zdôrazňujú, napr. *priamo,* ohraničujú *iba, len,* vyzdvihujú *aj, i, tiež,* ktoré vyjadrujú modálny charakter *by, nech,* zápor *ne, ni, nie,* subjektívne hodnotenie pravdivosti obsahu slova a vety *totiž, sotva, asi, síce, temer,* ktoré konkretizujú obsah slova *hlavne, najmä, konkrétne, špeciálne, fakticky,* zosilňujú intelektuálny obsah vety *veď,* preto sú dnes v spisovnom jazyku častice opytovacie *či,* spájajúce *takisto, potom, nadto* a pod.

Na osobitné miesto častíc medzi ostatnými neohybnými slovnými druhmi poukazujú nasledujúce okolnosti. Zatiaľ čo častice môžu zväčšovať výraznosť hocktorého vetného člena, ostatné pomocné slová — predložky a spojky — túto úlohu plniť nemôžu. Touto črtou sa líšia od častíc aj príslovky, pretože ani príslovky nemôžu zväčšovať výraznosť každého vetného člena. Svojskou, osobitnou črtou častíc okrem toho je, že sa počet častíc v priebehu vývinu nášho jazyka zväčšoval nielen na úkor predložiek a spojok, ale aj na úkor prísloviek, a nikdy nie opačne: príslovky, predložky a spojky sa neobohacujú z fondu častíc. Častice sa základne líšia aj od modálnych slov. Zatiaľ čo častice dodávajú odtienky a menia význam slova, modálne slová označujú vzťah hovoriaceho k výpovedi z hľadiska pravdivosti, nutnosti a možnosti. Svojráznou osobitnosťou častíc vzhľadom k modálnym slovám je, že častice neprechodia do modálnych slov: naopak, modálne slová prechádzajú do častíc a zväčšujú ich počet. Osobitný vzťah častíc k modálnym slovám je určený faktom, že výraznosť častíc je podmienená existenciou vzťahu hovoriaceho k skutočnosti. K citoslovciam sa blížia častice tou vlastnosťou, že väčšina môže vystupovať v úlohe takej vety, ktorej platnosť je podmienená kontextom. No osobitnou črtou častíc oproti citoslovciam zostáva, že častice neprechodia v priebehu vývinu jazyka do citosloviec a nerozmnožujú ich počet. — To sú odlišnosti, ktoré charakterizujú vzťah častíc k ostatným neohybným slovným druhom a určujú ich miesto medzi nimi. Častice majú však aj také vlastnosti, ktoré sú zhodné s vlastnosťami ostatných slovných druhov: to je ich morfologická nemenlivosť. Čo majú ďalej častice zhodné s ostatnými pomocnými slovami a citoslovcami, je to, že nemajú svoj vecný význam: preto tiež nemôžu stáť v úlohe vetného člena.

Skúmanie systému výrazových prostriedkov je v dnešnom našom spoločenskom zriadení veľmi časové. Vedie k možnosti dosiahnuť v reči maximálnu jasnosť a zrozumiteľnosť, ktorú tak veľmi potrebujeme pri praktickom podávaní obsahu myšlienok najširším vrstvám národa. Skúmanie lexikálno-gramatických vlastností častíc, ktoré vyzdvihujú emocionálny a intelektuálny obsah slova a vety, prekračuje tak hranice gramatického skúmania a stáva sa súčasťou boja za zvýšenie jazykovej kultúry u nás.

ČASTICE AKO SLOVNÝ DRUH V PRAVIDLÁCH SLOVENSKÉHO PRAVOPISU Z R. 1953

Jozef Štolc

Je veľmi správne, že sa dôkladne teoreticky zaoberáme jazykovými otázkami i otázkami sústavy slovenského jazyka. Teoretické preniknutie jazykovej stavby umožní lepšie pôsobiť na jazykovú prax a nepochybne sa odrazí v ustavičnom zvyšovaní kultúrnej úrovne nášho jazyka.

Pravda, teoretické poznanie nášho jazyka sa musí zakladať na teoretickom štúdiu n á š h o jazyka. Teoretické poznatky musia byť jasné a presné. Len vtedy to bude mať hodnotu ozaj vedeckého preniknutia všetkých plánov nášho jazyka a hodnotu vedeckej pravdy. Niekedy sa nám to darí dobre, inokedy však máme len menšie úspechy.

Chcem sa dotknúť otázky častíc, ako sa zračí v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953.

V *Grammatike russkogo jazyka* (redaktor L. V. Š č e r b a, 12. vyd. 1951, I. diel, str. 194) sa častice definujú takto: „Časticou sa volá pomocná časť reči, ktorá dodáva vete alebo jej jednotlivým častiam rozličné významové odtienky."

Túto definíciu preberá E. J ó n a (Slovenská reč XVII, 1951—1952, str. 236) skoro doslovne: „Častice sú neohybné slová, ktoré dodávajú vete alebo slovám vo vete rozličné významové odtienky."

Prof. E. M. G a l k i n o v á - F e d o r u k o v á (v knihe *Sovremennyj russkij jazyk, Morfologia.* Izdateľstvo Moskovskogo universiteta 1952, str. 412) rozvádza pojem častíc troška obšírnejšie takto: „V ruskom jazyku je osobitná skupina slov, ktoré nemajú svoj lexikálny vecno-reálny význam, ako pomenovania vecí, činností, vlastností, ale slúžia na vyjadrenie zvláštnych doplňujúcich významových odtienkov celej vety alebo jednotlivého slova. Túto skupinu slov voláme časticami. — Termín „častica" sa používa v širokom i v úzkom slova zmysle. — K „časticiam" v širokom slova zmysle patria všetky skupiny pomocných slov: predložky, spojky, spony a častice; okruh častíc v úzkom slova zmysle (napr. *veď, li, razve, nu, ne, ni* atď.) sa vydelil v ruskom jazyku len nedávno."

V *Slovenskej gramatike* (P a u l i n y—R u ž i č k a—Š t o l c, III. vyd. 1955, str. 122) sa častice pokladajú za osobitný druh spojok a charakterizujú sa ako slová, „ktoré uvádzajú vety a dodávajú im rozmanité významové odtienky".

V *Stručnej mluvnici českej* (H a v r á n e k—J e d l i č k a, 1955, str. 126) sa o časticiach hovorí: „Častice sú slová neohybné, ktoré uvádzajú samostatné vety, napr. *ať, nechť, kéž.* Nie sú samy vetnými členmi. Pretože nespájajú vety (bolo by možné ich nazývať uvodzovacími spojkami), treba ich odlíšiť od spojok."

Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953 na viac miestach uvádzajú termín „častica". Predtým sa ani v pravopisných pravidlách ani v učebniciach a gramatikách tento termín nevyskytoval ako pomenovanie osobitného slovného druhu. Keďže sa takto zaviedla do Pravidiel novota, bolo treba na príslušnom mieste túto skutočnosť pripomenúť a uviesť aj definíciu.

Redakcia Pravidiel z r. 1953 sa mohla opierať prinajmenej o definíciu Ščerbovu, Vinogradovovu, Galkinovej-Fedorukovej a o predbežnú štúdiu Jónovu. Keď sme podrobne preskúmali slová, ktoré sú označené indexom častica, zistili sme, že v pravopisnom slovníku sú slová klasifikované nejednotne. V mnohých prípadoch nájdeme rozpory. Preberme jednotlivé prípady.

Spojenia *božechráň, bojsa, bohužiaľ, žiaľbohu, ktovie, ktohovie, prisámbohu, bodaj, bohdaj, nebodaj, nedajbože* sú označené ako častice. Ale spojenie *chráňboh* je označené ako citoslovce. Ako citoslovcia sú označené aj predložkové pády *preboha, prebože.* Pretože tieto spojenia sú ustálené a používajú sa iba v tomto zmeravenom spojení pri vyjadrení citového hnutia odlúčene od ostatnej vety, bolo by azda lepšie pokladať ich všetky za citoslovcia čiže mimo vety stojace komplexné a do vetnej stavby nezačlenené výrazy.

Spojenie *môžbyť* sa označuje ako príslovka. Ale *ktovie* sa označuje ako častica. Spojenie *môžbyť* nevyjadruje ani miesto, ani čas, ani spôsob, ani mieru, ani príčinu deja vo vete. Preto to nemôže byť príslovka. Je to z vety vydelené vyjadrenie na tej istej úrovni ako *možno,* ktoré v pravopisnom slovníku nemá index. Ak už je *ktovie* častica, tak by aj *môžbyť* malo byť častica.

V tejto súvislosti pokladám za zbytočné normovať písanie *bohviekto, bohviečo, bohviektorý, bohvieaký, ktoviekto, ktoviečo* spolu, lebo tu stupeň uvedomenia zmeravenosti výrazu *bohvie* je rozmanitý. V takýchto okrajových výrazoch bude vždy kolísanie. Nemožno ich vždy presne oddeliť od normálnych spojení v platnosti plnej vety *boh vie.* Budú tu vždy podobné nejasnosti ako v príslovkách z predložkových pádov typu *spočiatku* a pod., kde sa niekedy tiež ťažko rozoznáva, či ide o príslovku, či ide o predložkový pád mena.

Slovo *beda* sa označuje ako citoslovce. Ale slovo *žiaľ,* ktoré prichádza v takej istej zvolacej funkcii a v takom istom citovom pohnutí, je označené už ako častica. Ak je totiž *žiaľ* častica, tak potom časticou môže byť každé zvolanie, teda aj zvolanie *oheň! zima!* Ťažko je v tejto súvislosti potom pochopiť aj to, prečo je zvolanie *bravó* príslovka a zvolanie *hurá* citoslovce. Veď sú to zvolania toho istého druhu.

Pri hesle *bratku,* ktoré je tiež zvolanie, je index „oslovenie". Je to gramatický index?

Zmeravené slovesné tvary *hádam, reku, vraj, vari, var* sú označené ako častice, ale *veru, veruže, vera* v slovníku sú označené ako príslovky, no v § 169 (str. 109) sa uvádzajú medzi časticami. Naproti tomu zmeravenie toho istého druhu *bisťu (bohu isťu)* je označené ako citoslovce, hoci je to to isté ako *prisámbohu,* ktoré sa už klasifikuje ako častica. Pozabudlo sa na to, že *veru* je taká istá zmeravená 1. os. sg. préz. ako *reku.*

Imperatívne tvary *na, nate, hybaj, hybajte, hybajme* sú bez indexu. Sú to potom častice, či citoslovcia? Podľa môjho názoru sú to prejavy vôle, odlúčené od vety, teda citoslovcia asi tak ako slovo *pá,* ktoré je označené ako citoslovce.

Ako citoslovcia sú označené *hajs, ajhľa, hľa.* Ale pod heslom *ľa, hľa* je už index častica.

Slovíčko *kiež, kiežby* je označené ako častica. Ale slovíčko asi takého istého významu *nech, nechže* už nemá index, *bár, bárs* sa označuje ako spojka a *nebárs* ako častica.

Slovíčka *hja, ejha* sú označené ako citoslovcia, ale *hej* je označené ako citoslovce i častica. Je to niečo iné ako *hja, ejha?* Kedy je to citoslovce a kedy častica? Keby *hej* bolo časticou vo význame prisvedčovacom, potom aj slovíčka *áno* a *nie* mali by mať index častica, ale tie nemajú nijaký index.

Slovíčko *ba* sa označuje ako príslovka a spojka. Podobnú funkciu majú aj slovíčka *veď, veďže, však, avšak,* ktoré majú index spojka. Všetky tieto slovíčka môžu uvádzať aj samostatné vety a mali by mať aj index častica. Napr.: *Veď nič nevidím. Však sa vrátim.* Podobne sa používa aj *azda* ako častica: *Azda ešte prí-*

dem. Ale slova *azda* v slovníku niet, iba na str. 109 sa uvádza medzi časticami.

Ako častice sa označujú slovká: *len, len-len (lenčo* je označené ako spojka), *iba, iba, ak, iba keď, ibaže, zo* (vo význame „asi" v § 158 i v slovníku). Ale *už, už-už, ešte, aspoň, veľmi* sa označujú ako príslovky. Veď *len, iba, zo* sú predsa také isté príslovky miery ako *už, ešte, aspoň.* Ich význam možno porovnať s príslovkami *vyše, niže,* prípadne aj s príslovkovým významom predložiek *do, nad* v prípadoch ako: *do sto ľudí, nad sto korún.* Slová *len, iba, zo* nemôžu byť častice, lebo nemajú ani len modálny význam, ale iba význam miery (pravda, všeobecný).

Ako častice sa uvádzajú slová *takmer, temer,* ktoré majú jediný význam „skoro". To sú vyložené príslovky ako *len, už, iba, až.*

Slovíčka *bár, bárs, trebárs* sa uvádzajú ako spojky. Vieme, že sa používajú aj ako prípustkové spojky vo význame „hoci". Ale prečo slová *čopriam, čoraz* sú naraz príslovky a *čoby, čožeby* sú častice? Veď sa používajú tiež len ako spojky. Ide tu totiž vlastne o zámeno *čo,* ktoré sa používa ako vzťažné zámeno, teda vo funkcii podraďovacej spojky, a o príslovky *priam, raz.* Je otázka, či je toto spojenie už také ustálené a pevné, že ho treba písať vždy spolu a tak tvoriť nasilu nové slovo, ktoré potom nevieme zaradiť. Tak by sme mali písať spolu aj napr. *čo hneď* tak ako *čochvíľa,* ktoré sa označuje v slovníku ako príslovka.

Spojenie *akoby* sa uvádza ako spojka, ale *akokoľvek, akosi, akože* sa uvádzajú pod heslom *ako* s označením spojka a príslovka. Myslím, že slová *akosi, akože* nemajú nikdy funkciu spojky. Slovo *akonáhle* sa uvádza už len ako spojka. Malo by sa tu vychádzať od prvotného významu slova *ako,* ktoré treba pokladať predovšetkým za zámennú príslovku, ktorá podobne ako zámená *aký, ktorý, čí* a iné opytovacie zámená môže mať aj funkciu vzťažného zámena a môže uvádzať vedľajšie vety.

Slovo *akomak* sa označuje ako príslovka, *akonáhle* ako spojka, ale *akiste* je už častica, *zaiste* a *naisto* sú príslovky a *tak isto* je bez indexu. Kde je teda kritérium?

Slovo *prečo* sa uvádza ako príslovka, ale *preto* ako spojka. Medzi nimi je taký istý pomer ako medzi *ako* a *tak,* ktoré je v slovníku bez indexu. Vo funkcii podraďovacích spojok sa používajú iba opytovacie zámená a nikdy nie ukazovacie (odkazovacie, určovacie, tie sú práve v hlavnej vete). Preto *preto* je ponajprv zámenná príslovka príčiny a len druhotne sa používa aj ako dôvodová spojka v súvetí priraďovacom. Zámenná príslovka príčiny (opytovacia) je aj *prečo,* ale používa sa ako každé opytovacie zámeno aj ako vzťažná podraďovacia spojka.

Slovo *tiež* je označené ako častica, ale slovo *taktiež* ako príslovka. Veď niet medzi nimi rozdielu. Doteraz to boli zlučovacie spojky. Ale sú to vôbec spojky? Veď *tiež* nemôže byť ani na začiatku vety a tak ani nič neuvádza, ale ani nič nespája. Podľa mňa je to príslovka.

Ako častice sa označujú slová: *by, čajsi, nuž, teda, totiž, tobôž.* Bez indexu sa uvádza slovo *síce.*

Pri slove *treba* by bolo dobre tiež udať gramatický index.

Slovo *respektíve* má index častica. Zdá sa mi, že je to príslovka ako *prirodzene, zrejme, prípadne.*

V § 37 gramatickej časti Pravidiel je táto poučka: „V tvaroch *ktos', čos', bols', bolas'* a pod., ktoré sú časté vo veršoch, píše sa za chýbajúcu samohlásku *-i* v častici *-si* odsuvník (apostrof)."

Tu ide o dve v zásade rozličné veci, a to:

a) V tvaroch *bols', bolas'* je *-s'* 2. os. sg. slovesa *byť-som,* nie častica.

b) Iba v tvaroch *ktos', čos'* je to nesamostatná častica *-si,* ktorá je aj etymologicky iného pôvodu.

Tvary *bols', bolas'* označujú nepochybne 2. osobu jedn. č. minulého času. Tzv. „častica" *-s'* v tomto prípade má teda gramaticky i vecne presne vymedzený význam, hoci je v neprízvučnom postavení morfologicky deformovaná. Nie je to teda častica.

A ešte jedna vec.

V § 169 v bode g (str. 109) sa hovorí toto: „Čiarkou oddeľujeme aj niektoré častice, ktoré majú úlohu vložky. Najčastejšie sú to častice *pravda, pravdaže, bohužiaľ, chvalabohu.* Napr.: *Také je svedomie ako guma, pravda, len do času.* (Tajovský) — *Teraz na mne rad, a ty, chvalabohu, zdravý a jarý.* (Kukučín) — *Bohužiaľ, po stoliciach je dorastu vždy viac než uprázdnených miest.* (Kukučín) — Iné častice, ako napr.: *naozaj, ozaj, veru, hádam, vari, azda, vraj, reku, teda, nuž, naopak, povedzme* sa obyčajne čiarkou neoddeľujú. Napr.: *Láska vraj stvára divy.* (Kukučín) — *Veru už tu moja hodinka.* (Tajovský) — *Jerguš a Nácko sa ho veru neboja.* (Ondrejov) — Ale niektoré z týchto častíc oddeľujeme čiarkou, keď stoja na čele vety a sú zdôraznené. Napr.: *Veru, čo by sme si počali? — Naozaj, to bola ťažká situácia! — Ozaj, na to som zabudol.*

Táto formulácia odporuje definícii častíc, ako sme uviedli na začiatku. Ak má niečo úlohu vložky a oddelí sa od ostatnej vety čiarkami, potom je to tzv. jednočlenná veta, ktorá nič neuvádza, teda nemôže byť časticou. Je to citoslovce s istým vecným významom. Veď napokon niet významového rozdielu medzi *Veru, na to som zabudol* s čiarkou a *Veru na to som zabudol* bez čiarky. Čiarka označuje tu len prestávku, ktorá na vecný význam vety nemá nijaký vplyv. Táto prestávka závisí od momentálneho rozpoloženia hovoriaceho, od ničoho iného. Myslím, že takéto kritérium nemôže platiť pri vymedzovaní slovného druhu.

Ak hovoríme o časticiach ako o slovnom druhu, musíme mať dôvod v nich samých, v ich vnútornom význame musí byť niečo pevné. Nemyslím, že by existencia alebo neexistencia častíc ako slovného druhu mohla závisieť len od využitia, od postavenia vo vete a pod.

V tejto súvislosti možno pouvažovať o homonymite. Doteraz hovoríme obyčajne iba o homonymite vecnovýznamovej a tvarovej. Nebolo by možné hovoriť aj o homonymite funkčnej? Napr. *a* je spojka, ale to isté *a* čiže to isté slovo v spojení *A videl si to?* traktujeme ako iné slovo, ako časticu. Nedalo by sa to vykladať funkčnou homonymitou? Zámeno *ktorý* je zámeno, ale je aj spojka, lebo spája vedľajšiu vetu s hlavnou. Predložka *dolu* je predložka, ale je aj príslovka; *Utekal dolu briežkom. — Skotúľal sa až dolu na cestu.*

Po prebratí otázky pri jej praktickej aplikácii v normatívnej príručke, akou sú Pravidlá slovenského pravopisu, predsa sa mi zdá, že pojem častíc ako slovného druhu nie je dosť jasný, prípadne že sa akosi zatemnil pojem prísloviek, predložiek, spojok a citosloviec ako slovných druhov. Ja by som bol toho názoru, že si toto treba najprv dobre ujasniť. Pojem častíc sa potom zúži na spojky s modálnym významom, ako to hovoria definície, ktoré som uviedol na začiatku. Proti takémuto vymedzeniu častíc ani ja osobne nič nenamietam.

A ešte jedna poznámka. Do normatívnych príručok vnášajme len také nové veci, ktoré vieme s exaktnou presnosťou formulovať.

ČLENENIE SLOVNEJ ZÁSOBY

Ján Horecký

Na rozdiel od gramatickej stavby alebo fonematického inventára počet prvkov v slovnej zásobe nie je konečný. Vieme určiť počet foném, vieme určiť počet pádových i osobných koncoviek, ako aj iných gramatických kategórií, ba vieme zistiť aj počet slovotvorných prípon. No počet slov v danom jazyku ťažko presne určiť; slovná zásoba patrí k najpohyblivejším prvkom jazyka.

Z takéhoto stavu vzniká istý pesimizmus v otázke, či jestvuje v slovnej zásobe nejaký systém alebo nie, resp. či možno nájsť nejaké jednotné kritériá, na základe ktorých by sa slovná zásoba dala členiť do určitého systému.

Podľa našej mienky nie je takýto pesimizmus oprávnený. Pravda, systém v slovnej zásobe, ako to vyplýva z jej rozsiahlosti a komplikovanosti, nebude možno „zostaviť" na základe jedného kritéria, ale bude treba kombinovať kritérií niekoľko, podobne ako pri vydeľovaní slovných druhov.

Za dnešného stavu jazykovedného bádania možno slovnú zásobu členiť podľa kritérií tematických (pojmových), morfologických, slovotvorných a štylistických. Pokúsime sa ukázať, ktoré z nich možno využiť najplodnejšie.

I. Pojmové členenie

Pokusy o roztriedenie slovnej zásoby daného jazyka podľa pojmového obsahu nie sú nové. Už z r. 1852 pochádza napr. anglický pojmový slovník *Thesaurus of English Words and Phrases* od P. M. Rogeta, z r. 1859 francúzsky *Dictionnaire idéologique* od T. Robertsona. Okrem týchto čisto pojmových slovníkov je i niekoľko slovníkov praktických, najmä synonymických.[1]

Z novších pokusov o pojmový slovník treba uviesť najmä Dornseiffov *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen* z r. 1934.[2]

Najväčšia ťažkosť, dosiaľ ani v jednom pojmovom slovníku dostatočne nevyriešená, je nájsť také poradie jednotlivých pojmov, v ktorom by sa odrážala jasne ich vzájomná súvislosť. Preto si každý autor takéhoto slovníka hľadí urobiť nejakú klasifikáciu pojmov, do ktorej by sa dali zaradiť všetky slová i spojenia slov.

V Rogetovom slovníku je napr. takáto klasifikačná schéma:

I. abstraktné vzťahy (1. bytie, 2. vzťahy, pomery, 3. množstvo, 4. poradie, 5. počet, 6. čas, 7. zmena, 8. príčinnosť),

II. priestor (1. priestor vôbec, 2. miera, 3. forma, 4. pohyb),

III. hmota (1. hmota vôbec, 2. neorganická hmota, 3. organická hmota),

IV. rozum (1. tvorenie pojmov, 2. oznamovanie pojmov),

V. vôľa (1. individuálna vôľa, 2. spoločenská vôľa),

VI. city (1. cit vôbec, 2. individuálne city, 3. spoločenské city, 4. mravné city, 5. náboženské city).

---

[1] Podrobnejšie o nich hovorí napr. L. V. Ščerba v štúdii *Opyt obščej teorii leksikografii,* Izvestija AN SSSR, otdelenije literatury i jazyka, 1940, č. 3, str. 89—117; český preklad: *Pokus o obecnou lexikografickou teorii,* Sovětská věda — jazykověda II, 1952, 417—444.

[2] Franz Dornseiff, *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen,* 1934.

Podobné, ale rozšírenejšie triedenie uvádza napr. aj Ch. Bally vo svojej *Traité de la stylistique française:* I. apriórne pojmy, II. hmota, svet zmyslov, III. myslenie a jeho prejavy, IV. vôľa, V. konanie, VI. vlastníctvo, VII. city, VIII. spoločnosť, IX. mravnosť, X. náboženstvo.

Dornseiff má 20 oddelení, rozdelených do 4 veľkých skupín: I. apriórne pojmy (oddelenie 1—4), II. vonkajšia príroda (5—8), III. subjektívne pojmy (9—12), IV. spoločnosť a kultúra (13—20). V slede týchto skupín, ako správne zdôrazňujú R. Hallig a W. von Wartburg, niet nijakého pevného poradia. Podľa uvedených autorov Dornseiff slovnú zásobu nemčiny člení, ale nerozčleňuje do dôsledkov (gliedert, aber gliedert nich aus).

R. Hallig a W. von Wartburg v úvode k svojej práci *Begriffsystem als Grundlage für die Lexikographie*[3] podrobne rozoberajú najmä Dornseiffovu klasifikáciu. Vyčítajú mu, tak isto ako všetkým ostatným pojmovým slovníkom, že je iba praktickou príručkou pre používanie jazyka, nie pokusom o výskum jazyka, resp. slovnej zásoby. Správne zdôrazňujú, že pri členení slovnej zásoby podľa pojmových kritérií treba vychádzať nie z pojmov logických, ale z pojmov odvodených pomocou poznávacej a abstrahujúcej schopnosti jazyka, a to nie jazyka vôbec, ale konkrétneho národného jazyka. Podstatnú časť knihy tvorí nový návrh na klasifikáciu pojmov, vybudovaný na základnom trichotomickom delení:

A. vesmír,
   I. obloha a ovzdušie,
   II. zem,
   III. rastliny,
   IV. zvieratá,
B. človek,
   I. človek ako fyzická bytosť,
   II. duša a intelekt,
   III. človek ako spoločenská bytosť,
   IV. spoločenská organizácia,
C. človek a vesmír,
   I. apriórne pojmy,
   II. veda a techniky.

K tomuto systému pojmov (pravda, vypracovanému oveľa podrobnejšie) možno podľa autorov priradiť všetky názvy jednotlivých pojmov a vznikne úplný pojmový slovník.

Treba poznamenať, že ani táto klasifikácia nie je založená na jazykových kritériách, lebo i keď sa vychádza z pojmov odvodených z jazyka, nevyjadruje sa súvis medzi jednotlivými skupinami nijakými jazykovými prostriedkami.

V niekoľkých prípadoch sa zoskupenie istých slov podľa pojmových hľadísk vyjadruje aj v skladbe. Napr. neurčitok býva prívlastkom po slovách ako *vôľa, chuť, želanie,* v latinčine majú verba dicendi et sentiendi väzbu infinitívu s akuzatívom a pod. V každom prípade však takéto skupiny majú význam pre skladbu, nie pre slovnú zásobu. Nejde o hľadisko lexikologické, ale syntaktické.

---

[3] R. Hallig—W. von Wartburg, *Begriffsystem als Grundlage für die Lexikographie,* Leipzig 1952.

II. Morfologické členenie

Pod morfologickým členením rozumieme členenie slov na slovné druhy podľa kritérií významových, morfologických a syntaktických. O problematike slovných druhov sa diskutovalo po referáte doc. Ružičku, preto sa ňou nebudem obšírnejšie zaoberať. Treba len poznamenať, že morfologické členenie má síce výhodu, že zahrnuje všetky slová slovnej zásoby, ale nemožno ho uplatňovať pre triedenie viacslovných pomenovaní. Ako lexikologické členenie teda môže mať len druhotnú úlohu.

III. Slovotvorné členenie

Z hľadiska spôsobu tvorenia je známe členenie slovnej zásoby na slová, resp. pomenovania značkové (izolujúce) a opisné (zaraďujúce).[4] Toto členenie má predovšetkým tú výhodu, že skupinu slov opisných možno ďalej členiť na slová odvodené, zložené a na viacslovné, združené pomenovania. Zahrnuje teda celú slovnú zásobu, pravda, okrem neplnovýznamových slov, lebo napr. spojky a predložky v poňatí V. Mathesiusa patria nie do oblasti pomenovania, ale do oblasti usúvzťažnenia. Nedostatkom tohto členenia však je, že neberie do úvahy prenesené významy pomenovaní značkových a opisných.

Na zachytenie týchto prenesených významov kladie dôraz A. D. Grigorievová, ktorá člení slovnú zásobu do piatich veľkých skupín.[5]

Do prvej zaraďuje slová tvorené iba korennou morfémou a kategoriálnym sufixom (napr. *ryba*). Do druhej kladie slová odvodené od slov prvej skupiny, ale bez zmeny gramatickej kategórie, teda napr. príd. meno *belučký* (od *biely*), ruské sloveso *pribežať* (od *bežať*). Do tejto skupiny patria podľa Grigorievovej aj zložené slová, ktorých komponenty si ponechávajú svoj pôvodný význam. V tretej skupine sú slová odvodené od slov prvej skupiny so súčasnou zmenou gramatickej kategórie, a to pomocou tzv. „klasifikujúcich" prípon (*lietať — letec*). Do štvrtej skupiny zaraďuje jednak tie slová druhej a tretej skupiny, ktoré majú prenesený význam, jednak tie zložené slová, ktorých význam nevyplýva zo súčtu významov ich zložiek. Napokon do piatej skupiny patria pôvodne zložené slová, ktoré sa už chápu ako jednoduché slovo (napr. rus. *suchoparnyj, zažitočnyj).*

Proti Mathesiusovmu členeniu má toto delenie nevýhodu, že berie do úvahy len fonetické slovo, nezahrnuje všetky združené pomenovania. Okrem toho nie je jasné, či A. D. Grigorievová do svojho triedenia zahrnuje aj neplnovýznamové slová.

O triedenie plnovýznamových slov, resp. pomenovaní, termínov som sa pokúsil v práci *Základy slovenskej terminológie.*[6] Základným hľadiskom je tu hľadisko formálne, pravda, vždy s ohľadom na význam. V prvej skupine sú tu slová — pomenovania neodvodené. V druhej skupine sú pomenovania odvodené. Táto skupina by sa mohla ďalej deliť na názvy osôb, názvy vecí a nástrojov, názvy miesta, názvy abstraktných vlastností a vzťahov atď. Do tretej skupiny patria

---

[4] Porov. V. Mathesius, *Příspěvek k strukturálnímu rozboru anglické zásoby slovní,* Čeština a obecný jazykozpyt, Praha 1947, 175 n.; J. Horecký, *K charakteristike štúrovského lexika,* Linguistica Slovaca IV—VI, 1946—48, 279 n.

[5] A. D. Grigorieva, *Ob osnovnom slovarnom fonde i slovarnom sostave russkogo jazyka,* Moskva 1953, 34—35.

[6] J. Horecký, *Základy slovenskej terminológie.* Bratislava 1956.

zložené slová, do štvrtej združené pomenovania so zhodným prívlastkom, do piatej združené pomenovania s nezhodným prívlastkom a napokon do šiestej rozličné kombinácie združených pomenovaní. Pritom vo všetkých skupinách sa uplatňujú prenesené významy, najviac, prirodzene v skupine neodvodených slov, v ostatných skupinách postupne menej.

Pri takomto triedení však treba odvodzovanie prídavných mien skúmať len vo vzťahu k združeným pomenovaniam s nezhodným prívlastkom, predložky len vo vzťahu k združeným pomenovaniam s nezhodným prívlastkom v predložkovom páde. Vypadli by spojky a všetky slová, ktoré sa uplatňujú nie v pomenovaniach, ale až vo vete.

IV. Štylistické členenie

Všetky slovné druhy i viacslovné pomenovania možno začleniť iba podľa hľadísk štylistických.

Delenie slovnej zásoby podľa štylistických kritérií nie je niečím novým. V každej štylistike sa podáva viac-menej sústavný prehľad využitia jednotlivých prvkov slovnej zásoby, pravda, členenie nie je vždy rovnaké a dôsledné.

Za štylistické možno pokladať aj členenie, na ktorom buduje J. M. Galkinová-Fedorukovú svoju učebnicu lexikológie.[7] Delí v nej slovnú zásobu na sedem skupín. Do prvej zaraďuje slová novovznikajúce v procese rozvoja jazyka, do druhej slová zanikajúce, zriedkavé, ale ešte známe širokému okruhu používateľov jazyka. V tretej skupine sú podľa autorky slová oblastné, pokiaľ sa vyskytujú v reči hrdinov literárnych diel. Do štvrtej skupiny zaraďuje slová z profesionálnych dialektov alebo odborných štýlov, do piatej žargónové slová. Do šiestej skupiny zaraďuje slová so štylistickým podfarbením, expresíva, a do siedmej slová z iných jazykov, ak sú synonymami domácich slov.

V tomto triedení niet jednotného kritéria. Prekvapuje najmä zaradenie slov z profesionálnych dialektov a čisto spisovných slov z odborných štýlov do jednej skupiny. Nie je dosť jasné, prečo sú cudzie slová v osobitnej skupine. Napokon najväčším nedostatkom tohto delenia je, že nezaznačuje príslušnosť skupín k rôznym štylistickým vrstvám.

Náznaky delenia slov podľa príslušnosti k rôznym štylistickým vrstvám sú už v štylistike A. N. Gvozdeva, pravda, ani tu nie je delenie systematické. A. N. Gvozdev[8] rozdeľuje všetky slová predovšetkým do dvoch veľkých skupín: slová všeobecne používané a slová používané v špeciálnych oblastiach. Tieto špeciálne slová delí na knižné a hovorové (resp. hovorené). Knižné slová rozdeľuje ďalej do štyroch skupín: 1. vedecká a technická terminológia, 2. slovná zásoba rôznych historických epoch, 3. slovná zásoba zo života rôznych národov, 4. slová s expresívnym podfarbením (napr. slová knižné, slávnostné, rečnícke, publicistické, pejoratívne a pod.). Do skupiny hovorových slov zaraďuje A. N. Gvozdev slová familiárne, ironické, vulgárne, nárečové a pod.

Hoci v tomto delení sú už jasné náznaky systematickejšieho členenia slovnej zásoby, predsa sa v ňom ukazujú určité nedôslednosti. Nie je napr. pochopiteľné, prečo patria publicistické slová (spoločne s komickými a pejoratívnymi) do

---

[7] J. M. Galkina-Fedoruk, *Sovremennyj russkij jazyk,* Leksika, Moskva 1954, 85—86.

[8] A. N. Gvozdev, *Očerki po stilistike russkogo jazyka,* Moskva 1952, 47 n.

skupiny slov expresívnych alebo prečo sú na jednej rovine hovorových slov slová nárečové, ironické a žargónové. Nie je úmerná ani veľká pozornosť, ktorú A. N. Gvozdev venuje slovnej zásobe rôznych historických epoch a slovám zo života rôznych národov.

Príčinou týchto nezrovnalostí podľa mojej mienky je, že A. N. Gvozdev sa neopiera o jasne vypracovanú systematiku štýlov.

Oveľa dôslednejšie a prehľadnejšie je delenie M. Šalingovej,[9] ktorá člení slovnú zásobu, okrem neutrálnej vrstvy, do štyroch veľkých skupín: 1. slová jednotlivých jazykových štýlov, 2. slová s citovým zafarbením, 3. archaizmy a zastaralé slová, 4. nespisovné slová (nárečové, slangové a argotické). V tomto delení však nepokladáme za správne ďalšie členenie prvej skupiny, pretože popri jazykovom štýle hovorovom, odbornom a novinárskom pokladá za jazykový štýl aj knižný štýl a slávnostný štýl, hoci ide zrejme iba o slová s knižným a slávnostným rázom, ba priraďuje sem aj slová z detskej reči. Inými slovami, M. Šalingová nerozlišuje štýlovú príslušnosť a štylistické podfarbenie.

Pri pokusoch o štylistické členenie slovnej zásoby treba vychádzať zo systematiky štýlov, ako ju vypracovala napr. E. Rieselová.[10] Táto autorka rozlišuje predovšetkým neutrálnu vrstvu slovnej zásoby (s týmto pojmom sa stretávame už u A. N. Gvozdeva, u A. D. Grigorievovej, u nás s ním začal pracovať L. Doležel).[11] Ďalej člení E. Rieselová slovnú zásobu podľa piatich hľadísk. Z hľadiska jazykových štýlov dostáva tzv. funkčnú lexiku (slovnú zásobu jazykových štýlov), z hľadiska štylistického (v užšom slova zmysle) slovnú zásobu podfarbenú štylisticky. Z hľadiska sémanticko-štylistického sa jej vydeľuje emocionálna slovná zásoba. Okrem toho sa opiera ešte o hľadisko miestne (nárečové, ľudové slová, teritoriálne dublety) a hľadisko časové (archaizmy a neologizmy).

S využitím týchto hľadísk sa pokúsime podať systematické členenie slovnej zásoby spisovnej slovenčiny na základe kritérií štylistických.

Najprv však treba zdôrazniť, že jazykový štýl chápeme zhodne s E. Rieselovou ako ustálený spôsob vyjadrovania, uzavretý systém vyjadrovacích prostriedkov. Je jasné, že základom takéhoto vymedzenia je hľadisko funkčné, účelové. Ale treba zdôrazniť, že veľmi dôležitým prvkom pri vymedzovaní jednotlivých jazykových štýlov je aj hľadisko spisovnosti, spisovného charakteru jazykových štýlov. Toto hľadisko treba zdôrazňovať najmä v otázke hovorového štýlu v spisovnej slovenčine.

Je isté, že v každom spisovnom jazyku nemusia byť všetky jazykové štýly, o ktorých sa hovorí v teórii štylistiky. Celkom dobre si možno predstaviť jazyk, v ktorom nie je vypracovaný napr. odborný jazykový štýl. Tak isto nemusí byť v každom jazyku hovorový štýl alebo publicistický štýl.

V slovenčine podľa mojej mienky nie je ešte tak vypracovaný hovorový štýl, aby s ním bolo treba počítať pri členení slovnej zásoby ako so samostatným jazykovoštýlovým útvarom. Jestvujú iba isté slovníkové a prirodzene aj syntaktické prvky, ktoré dodávajú jazykovému prejavu hovorový ráz, hovorové podfarbenie.

---

[9] M. Šalingová, *K štylistickej charakteristike slov v normatívnom slovníku,* Slov. reč. XX, 1955, 40—49.

[10] E. Riesel, *Abriss der deutschen Stilistik,* Moskva 1954.

[11] L. Doležel, *K obecné problematice jazykového stylu,* Slovo a slovesnost XV, 1954, 97—105.

Ďalej treba zdôrazniť, že nejestvuje nijaký knižný jazykový štýl, ani rečnícky, detský jazykový štýl, lež iba knižný, rečnícky, detský ráz jazykového prejavu. Tak isto nemožno hovoriť ani o ironickom, žartovnom, pejoratívnom jazykovom štýle, ba ani o ironickom, žartovnom, pejoratívnom štylistickom podfarbení, lebo uvedené vlastnosti sa týkajú nie celkového rázu prejavu, ale jeho jednotlivých významových prvkov.

Slovná zásoba spisovnej slovenčiny sa z takýchto hľadísk jasne člení predovšetkým na dve veľké oblasti: na oblasť slov nocionálnych a na oblasť slov emocionálnych.

Členenie slovnej zásoby

<table>
<tr><td colspan="4">emocionálne slová</td><td colspan="5">nocionálne slová</td><td rowspan="3">spisovné</td></tr>
<tr><td colspan="4">C. význam</td><td colspan="5">A. jazykový štýl | B. štylistické podfarbenie</td></tr>
<tr><td colspan="4"></td><td colspan="5">historizmy | neologizmy</td></tr>
<tr><td rowspan="2">ironické
pejoratívne
žartovné
detské</td><td rowspan="2">odvodené
expresíva</td><td rowspan="2">cito-
slovcia
onoma-
topoja</td><td rowspan="3">archaizmy</td><td>neutrálna vrstva</td><td>knižné</td><td>rečnícke</td><td>básnické</td></tr>
<tr><td>základný slovný fond

slová odborného a publicistického štýlu</td><td>hovorové</td><td>slangové</td><td>vulgárne</td><td rowspan="2">nespisovné</td></tr>
<tr><td></td><td></td><td></td><td>ľudové
krajové
nárečové</td><td></td><td></td><td></td></tr>
</table>

Základnú oblasť nocionálnych slov tvorí neutrálna vrstva slovnej zásoby (A), do ktorej patria slová používateľné v každej situácii, v každom štýle (napr. *chlieb, noviny, pšenica, škola, človek* a pod.). Jadro tejto neutrálnej vrstvy tvoria slová základného slovného fondu. Okrem toho patria do nej slová z odborného a publicistického štýlu, ako aj slová, ktoré sú na okraji slovnej zásoby, pretože sa nimi označujú pojmy dnes už neživé, pojmy z histórie. Konvenčne ich označujeme ako historizmy. Možno k nim priradiť aj slová používané ako názvy exotických predmetov (*pampa, sombrero* a pod.). Slová z odborného a publicistického štýlu ani historizmy nemajú spravidla nijaké štylistické podfarbenie (majú najviac ak jazykovoštýlovú príslušnosť), preto ich treba zaradiť do neutrálnej

vrstvy, i keď viac-menej na jej okraj. Pritom slová z jazykových štýlov majú tendenciu stávať sa celonárodne zrozumiteľnými. Na okraji neutrálnej vrstvy slovnej zásoby je aj tá časť neologizmov, ktoré postupne prenikajú do celonárodného používania a stávajú sa bežnými.

Na neutrálnu vrstvu slovnej zásoby nadväzuje vrstva slov s absolútnym štylistickým podfarbením (B), a to v dvoch vetvách. V prvej vetve sú slová spisovného charakteru, a to slová knižné (napr. *podieľať sa, celkovostný, bohožrút*), slávnostné a rečnícke *(slovutnosť, excelencia)* a napokon slová básnické *(citnoznelý, bleskot, detva, broň)*. V druhej vetve nadväzujú na neutrálnu slovnú vrstvu slová s postupne menej a menej spisovným charakterom, t. j. slová hovorové *(celulózka, káblovka, dopravák, bazírovať, koncentrák, láger)*, ako aj slangové a vulgárne *(kurbľovať, štóska, bolcňa, kóna, profák)*. Hovorové slová sú zrejme blízke k neutrálnej vrstve, lebo niektoré sa postupne presúvajú do nej (napr. *montgomerák, sväzák*). Do skupiny štylisticky podfarbených slov treba zaradiť aj také neologizmy, ktoré si autor utvoril len ad hoc, pre potrebu daného útvaru a potom obyčajne zanikajú (napr. *malorysý človek* ako protiklad k *veľkorysý človek)*.

Tretiu skupinu slovnej zásoby tvoria emocionálne slová (C). Do tejto skupiny treba zaradiť predovšetkým citoslovcia, onomatopoické slová a od nich odvodené slovesá (*bums, brnk, ach, iha, achkať, brnkať* a pod.). Ďalej sem patria odvodené expresívne slová, ako napr. *domček, domisko, hlavička, hlavinka, veličizný, velikánsky, ukrutánsky,* a napokon slová hanlivé, ironické *(somárik, vtáčik, učitelík* — často iba jedným významom), slová žartovné, hypokoristické *(tatko, mamenka)* a slová z detskej reči *(sadkať, hapať, bucať, buckať)*.

Mimo vlastného spisovného jazyka, ale predsa v úzkom vzťahu k nemu, je skupina slov ľudových a nárečových. Podľa rozšírenosti sa tu rozoznávajú slová ľudové *(cigaretľa, belaskár, budilár)*, známe na širšom území, slová krajové (napr. *ciageľ*), známe na území niektorých nárečí, a napokon slová nárečové, známe iba v jednom nárečí (*cieľať, lúčať, rataj* a pod.) Aj v tejto skupine slov ľudových a nárečových môže byť vrstva slov štylisticky podfarbených (napr. slová obradné, básnické, vulgárne) i vrstva slov emocionálnych. V tomto ohľade tvorí slovná zásoba nárečí podobnú sústavu ako slovná zásoba spisovného jazyka, iba azda chudobnejšiu o niektoré skupiny štylisticky podfarbených slov a o slová z odborného a publicistického jazykového štýlu.

Vo všetkých vrstvách slovnej zásoby, i v jej menších skupinkách sa vydeľuje skupina archaizmov, resp. zastaralých slov *(predsedník, lučba, lučbár, blanár)*.

Slová neutrálnej vrstvy slovnej zásoby, pravda, netvoria iba jednoduchý súhrn slov. Aj medzi jej členmi sú určité významové zväzky. Najvýraznejším organizujúcim prvkom sú tu rady synoným. V rámci neutrálnej vrstvy sú tzv. ideografické synonymá, ktoré sa odlišujú navzájom určitými významovými odtienkami. Vzťahy medzi slovami neutrálnej vrstvy a vrstvou štylisticky podfarbených, resp. aj emocionálnych, ba i archaických slov sa vyjadrujú tzv. synonymami štylistickými.

Otázka synoným si vyžaduje osobitnú pozornosť a samostatný dôkladný výskum. Aj z nášho pokusu o vystopovanie vzťahov medzi jednotlivými typmi slov však vidieť, že aj v synonymických radoch treba uvažovať o určitej hierarchii synoným a že v tejto hierarchii má dôležitú úlohu práve štylistické zaradenie jednotlivých synoným.

ZÁVER Z DISKUSIE O ČLENENÍ SLOVNEJ ZÁSOBY

Ján Horecký

Dr. Ján Filipec zdôraznil, že ani jedno zo štyroch uvedených kritérií nie je základné, ale že základným kritériom má byť kritérium lexikálno-sémantické. Toto významové kritérium vidí predovšetkým v členení slovnej zásoby na synonymické rady. Je síce pravda, že medzi jednotlivými členmi synonymických radov sú tesné významové súvislosti. Ale dr. Filipec neukázal, ako spolu súvisia práve tieto rady.

Úplne správna je jeho poznámka, že načrtnutá schéma nepredstavuje nič pevného, že celá slovná zásoba je v ustavičnom pohybe. S jeho tézou, že slová môžu ustavične prechádzať z vrstvy do vrstvy, možno súhlasiť. Ale treba dodať, že oveľa menej sú pohyblivé jednotlivé štýlové a štylistické typy, ako boli v schéme naznačené. Aj tieto typy a najmä ich vzťahy sa môžu meniť, ale oveľa pomalšie.

Aj doc. Jóna zdôrazňuje, že sa v mojom referáte málo vychádzalo z významu, a navrhuje ako základný organizujúci princíp vziať základný slovný fond. Na to isté myslí aj dr. Helcl, keď zdôrazňuje, že určitý systém je aj v tom, keď sa okolo základného slova tvorí skupina odvodených slov.

Ani doc. Jóna ani dr. Helcl však neukazujú, aké vzťahy sú medzi jednotlivými slovami základného slovného fondu, resp. medzi jednotlivými vedúcimi slovami slovníkových hniezd.

Zo všetkých diskusných príspevkov vidieť snahu vyhnúť sa členeniu slovnej zásoby na základe kritéria štylistického, no ukazuje sa, že potom nebude vôbec možno nájsť nejaké vzťahy medzi všetkými slovami daného jazyka. A naopak, štylistické kritérium umožňuje nájsť aspoň určité typy slov, zahrnujúce všetky druhy slov i pomenovaní.

Námietky prof. Paulinyho a doc. Blanára proti môjmu deleniu jazykových štýlov nie sú oprávnené. Ich pripomienky bude treba vziať do úvahy pri všetkých pokusoch o vypracovanie systematiky jazykových štýlov v spisovnej slovenčine. Dosiaľ však takáto systematika vypracovaná nie je, aj v systéme prof. Paulinyho (v Slovenskej gramatike) je veľa nejasných a nevyriešených otázok. O osobitnom hovorovom jazykovom štýle by bolo možné hovoriť iba vtedy, keby mal vypracovaný taký uzavretý systém vyjadrovacích prostriedkov ako napr. odborný jazykový štýl. Podľa mojej mienky takýto systém v slovenčine nejestvuje. Hovorový štýl sa chápe len na pozadí normálneho spisovného jazyka ako určité lexikálne a syntaktické odchýlky. To sú však prvky, ktoré dodávajú jazykovému prejavu iba určitý hovorový ráz.

Prof. Isačenko správne zdôraznil, že pri štúdiu charakteru slovnej zásoby daného jazyka treba skúmať predovšetkým pomenovaciu pohotovosť. K jeho téze, že konflikt medzi starou formou a novým obsahom sa v slovenčine rieši štyrmi spôsobmi (odvodzovaním, kompozíciou, substantivizáciou a tvorením skratiek), nie je pre každý prípad záväzný. Popri uvedených spôsoboch jestvujú aj iné spôsoby tvorenia pomenovaní.

K OTÁZKE EXPRESÍVNYCH SLOV

Richard Schnek

V slovníkárskej praxi stretávame sa na každom kroku s expresívnymi slovami, pri štylistickej charakteristike ktorých často dochádza k rozporom. Zdá sa, že táto otázka nie je u nás vyriešená tak, aby mohla uspokojovať autora slovníkového konceptu.

Vo všeobecnosti — tak ako o tom poúča štylistika — všetci máme uspokojivý obraz o pojme a obsahu expresivity. Vieme napr. bezpečne, že slová tvorené typickými expresívnymi prostriedkami sú obyčajne typické expresíva, ako *veľkánsky, veličizný, drobulinký, bielulinký, drúzgať, trieskať, šramotať* a pod. Sme však na pochybách, ak máme charakterizovať niektoré jednotlivé slová, ktoré by inak podľa všeobecnej poučky medzi expresíva normálne a bezpečne patrili, nehovoriac prirodzene o okrajových prípadoch, s ktorými sú ťažkosti v každej oblasti jazykového výskumu.

Otázke budeme musieť venovať dôkladnú pozornosť, pretože expresívna — povedzme emocionálna — oblasť jazyka zaberá značnú časť našej slovnej zásoby. Keby sme spracúvali iba slovnú zásobu odborného jazyka, táto otázka by nám odpadla takmer úplne. Avšak jazyk umeleckých diel na jednej strane a nárečie, ľudový, hovorový jazyk, ktoré mocne vplývajú na jazyk krásnej literatúry, na druhej strane, obsahujú neprehľadné množstvo emocionálnych, expresívnych prvkov. A slovník spisovného jazyka je predovšetkým a hlavne vybudovaný na slovnej zásobe jazyka krásnej literatúry, ľudových a hovorových prvkov jazyka, pokiaľ boli v primeranej miere využité v jazyku slovesných umeleckých diel. Oblasť spomínaných jazykových prvkov nám vzrastie, keď si uvedomíme, že v našich slovníkových konceptoch sa za pojmom expresivity skrývajú aj slová, ktoré — najskôr pre teoretické nevypracovanie — označujeme nie s dostatočnou istotou ako pejoratívne, ironické, žartovné, vulgárne, niektoré typy deminutív, augmentatív, hovorových, ľudových a nárečových slov. Všetky slová takto štylisticky charakterizované patria vo väčšej-menšej miere do expresívnej, emocionálnej oblasti jazyka.

Z jednej strany je síce pravda, že spomínané pojmy sa na niektorých miestach prerastajú, kryjú a že niet medzi nimi nejakých vyhranených hraníc; na druhej strane si však treba vymedziť — a to je možné — hierarchiu týchto pojmov, vzájomnú nadradenosť či podradenosť, aká sa nám javí medzi súhrnom príbuzných pojmov, ako sú pejoratíva, ironické, vulgárne slová ap., ako podradených na jednej strane a pojmom expresívum ako nadradeným na druhej strane. I keď so všetkou presvedčivosťou môžme isté slová označiť takými dvoma štylistickými charakteristikami, ktoré ich hodnotia z dvoch rozličných hľadísk, v tomto prípade to rozhodne nemôžme spraviť. Pri používaní štylistických charakteristík v slovníku pre pojmy, z ktorých jeden je podradený druhému, treba dbať na to, aby sa dve charakteristiky tohto druhu nevyskytli vedľa seba a aby sa isté slovo — čo v praxi často hrozilo — necharakterizovalo napr. označeniami expresívne pejoratívne alebo expresívne vulgárne ap.

Pre tieto a mnohé iné príčiny si budeme teda musieť bližšie vymedziť pojem expresivity.

V jednotlivých jazykových prejavoch môžu sa vyskytnúť slová, do ktorých jednotlivci alebo jednotlivé skupiny ľudí vkladajú istú citovú náplň. Tu ide pri-

rodzene o individuálnu expresivitu, s ktorou sa nemôže zaoberať bližšie ani štylistika, nie to slovník. Pre slovníkové určenie expresivity nie sú relevantné ani tie niektoré všeobecné znaky expresivity, ktorými sa zapodieva obyčajne zasa len štylistika, ako je melódia, mimika a rozličné afektívne stránky jazykového prejavu, a ani tie, kde je expresivita len striktne aktuálna a možno ju vycítiť iba zo širokého kontextu (napr. keď ju autor vkladá len do istej, jedinečnej situácie). Pre slovník bude závažná taká expresivita, ktorá je evidentná nie na jedinečnom aktuálnom jazykovom prejave, typickom pre istú jedinečnú situáciu, ale na samotnej pomenovacej jednotke, či už na samotnom slove, slovnom spojení, fráze, slovom na istej lexikálnej jednotke ako takej. Ak takáto lexikálna jednotka — i bez začlenenia do aktuálnej jazykovej situácie — javí sa jazykovému spoločenstvu ako expresívna, vtedy môžeme hovoriť o expresivite lexikálne relevantnej, ktorú vezme do evidencie aj slovník pri príslušnom slovníkovom hesle.

Slová ako *drúzgať, brýzgať, plieskať, fagan, chalan* ap. sa vyznačujú expresivitou už ako jednotlivé slová, ako jednotlivé pomenovacie jednotky. Na prejavenie svojej expresivity nepotrebujú nijaký kontext.

Okrem toho poznáme slová, ktoré sú vo svojom základnom význame neutrálne, nocionálne a expresivitu prejavujú iba na niektorom svojom prenesenom význame, ktorý sa s touto expresívnou náplňou už v celom jazykovom spoločenstve ustálil, automatizoval. Porovnajme napr. slová *somár, kôň* ap. ako nocionálne pomenovania domácich zvierat a vo význame nadávok; slovo *búchať* vo význame udierať napr. *búchať na stôl, na dvere* ap. a v spojení *búchať do sveta* s významom „tárať, hovoriť nezmysly". Tu môžeme hovoriť o expresivite istých významov slova, ktoré figuruje vo svojom základnom význame ako nocionálne, neutrálne.

Aby sme si mohli dostatočne charakterizovať podstatné znaky expresivity slova, všimnime si, za akých okolností dochádza ku vzniku expresívneho pomenovania.

V podstate možno rozoznať dva činitele, ktoré spôsobujú vznik expresívneho pomenovania:

1. obsahová, významová stránka istej mimojazykovej skutočnosti,

2. subjektívna stránka pomenovávateľa, ktorý tú mimojazykovú skutočnosť pomenúva.

Príčinou, predpokladom vzniku expresívneho pomenovania môžu byť alebo obidva činitele súčasne, čo býva najčastejšie, alebo jeden, a to subjektívna stránka pomenovávateľa. Ak sú príčinou obidva činitele, vtedy sa vzájomne podporujú; nemožno vo všeobecnosti určiť silu ich vzájomného pomeru a ani to, ktorý z nich vo všeobecnosti prevláda.

V druhom prípade — a to pri silnej pozícii pomenovávateľa — môže byť príčinou vzniku expresívneho pomenovania tento činiteľ sám. V istom zmysle je teda subjektívna stránka pomenovávateľa rozhodujúcim faktorom pri vzniku expresívneho pomenovania.

Rozoberieme si náplň jednotlivých činiteľov.

V prípade, keď je príčinou vzniku expresívneho pomenovania obsahová stránka mimojazykovej skutočnosti, tak musí byť v rámci svojho pojmového druhu a v pomere voči nemu obohatená o istú reálnu nadstavbu; inými slovami: musí vynikať svojou obsahovou preplnenosťou, nadpriemernosťou, neobyčajnosťou voči ostatným jedincom svojho pojmového druhu. Vezmime si napr. obsahovú stránku dvoch jedincov toho istého pojmového druhu — obsahovú stránku slova

lámať a obsahovú stránku slova *drúzgať*. Ak má byť pre vznik expresívneho pomenovania *drúzgať* príčinou, predpokladom aj jeho obsahová stránka, tak musí byť (táto obsahová stránka) voči priemernej, zvyčajnej obsahovej stránke slova *lámať* obohatená o istú intenzitu tejto činnosti; čiže ak pojem „lámať", „lámanie" má dostať expresívne pomenovanie *drúzgať*, musí jeho obsahová stránka zahrnovať v sebe zvýšenú, znásobenú mieru činnosti, ktorú by sme inak vyjadrili neutrálnym ekvivalentom „veľmi, prudko lámať".

Uplatnenie tohto prvého činiteľa (obsahovej stránky mimojazykovej skutočnosti) pri vzniku expresívneho pomenovania treba predpokladať vtedy, keď druhý činiteľ (subjektívna stránka pomenovávateľa) neurobí prítomnosť obsahovej stránky bezpredmetnou, totiž keď nie je natoľko silný, aby mohol byť príčinou vzniku expresívneho pomenovania sám, aj bez obsahovej stránky mimojazykovej skutočnosti, a priberie ju do súčinnosti na vzniku expresívneho pomenovania. Vtedy subjektívna stránka pomenovávateľa je k utvoreniu expresívneho pomenovania stimulovaná aj obsahovou stránkou: ak obsahová stránka istej mimojazykovej skutočnosti je voči ostatným jedincom tohto druhu priemerná, dochádza k nocionálnemu pomenovaniu, pretože pomenovávateľ má pre mimojazykovú skutočnosť tohto druhu k dispozícii neutrálne, nocionálne pomenovanie. Ak je obsahová stránka tejto mimojazykovej skutočnosti voči ostatným jedincom tohto druhu nadpriemerná, nezvyčajná, dochádza u pomenovávateľa k expresívnemu pomenovaniu.

Druhým a vlastne najdôležitejším činiteľom pre vznik expresívneho pomenovania je subjektívna stránka pomenovávateľa. Pod pojmom subjektívnej stránky pomenovávateľa rozumieme predovšetkým jeho osobné, povahové dispozície pre expresívne jazykové vyjadrovanie.

Takéto typy ľudí na mimojazykovú skutočnosť s nezvyčajnou, nadpriemernou obsahovou stránkou aj adekvátne reagujú — teda expresívnymi jazykovými prostriedkami.

No sú aj typy, ktoré expresívnymi jazykovými prostriedkami reagujú i na mimojazykovú skutočnosť bez tejto nezvyčajnosti, nadpriemernosti obsahovej stránky, teda bez reálneho predpokladu pre vznik expresívneho pomenovania. Niektorým ľuďom môže byť každé lámanie *drúzganím*, každé spanie *drichmaním* ap., i keď ide o celkom obyčajné lámanie alebo celkom pokojné spanie, ktoré by iní so samozrejmosťou nazvali *lámaním* alebo *spaním*. Podobne matke jej nezdravé milované decko *spinká*, kým lekárovi, citovo nezainteresovanému, dieťa „len" *spí*.

Ďalšou zložkou tohto druhého činiteľa môžu byť aj rozličné okolnosti, ktoré sa vôbec netýkajú pomenovávanej mimojazykovej skutočnosti, ale vplývajú na subjektívnu stránku pomenovávateľa a spôsobujú tak dispozície pre vzniknutie alebo nevzniknutie expresívneho pomenovania. Ak ide napr. o typ s dispozíciami pre expresívne pomenovanie a vyskytne sa istá silná okolnosť, ako je napr. citová vzrušenosť, hnev a., hoci je motivovaná nejakou celkom inou, izolovanou okolnosťou, ktorá s touto situáciou nijako nesúvisí a hoci niet nijakého predpokladu zo strany pomenúvanej mimojazykovej skutočnosti pre vznik expresívneho pomenovania (neobsahuje v sebe nijakú nezvyčajnosť, nadpriemernosť), predsa tu dochádza k expresívnemu pomenovaniu, ktorého podstatnou príčinou je práve oná citová vzrušenosť ako okolnosť z celkom cudzej, izolovanej situácie.

A napokon môžeme uviesť druhý extrém subjektívnej stránky pomenovávateľa, ktorý na akékoľvek zveličené stránky určitej mimojazykovej skutočnosti reaguje

čisto nocionálnymi jazykovými prostriedkami. Toto je charakteristické pre celý odborný jazyk. Botanikovi nemôžu byť korunné lístky ani najbelšieho kvetu *bielulinké*, ale len *biele*. Pedagóg nemôže vo svojom vedeckom spise písať o *galganoch, šarvancoch, beťároch* ap., ale len o *nevychovaných, nezbedných chlapcoch.*

Z výkladu o dvoch činiteľoch ako príčinách expresívneho pomenovania teda vyplýva, že subjektívna stránka pomenovávateľa je nevyhnutným predpokladom pre vznik expresívneho jazykového prejavu, kým obsahová stránka mimojazykovej skutočnosti tu nemusí byť v istých prípadoch nevyhnutnou zložkou.

Toto by boli znaky obsahovej, významovej stránky expresivity slova.

Pod expresivitou slova sa však často rozumie aj jeho zvuková stránka, nezvyčajnosť hláskového skladu slova. Jozef M. K o ř í n e k *(Studie z oblasti onomatopoje,* Praha 1934, str. 34) rozoznáva na jednej strane tzv. interjekcionalitu ako sémantickú funkciu, ktorá väzí v tom, že v jazykovom vedomí príslušníkov istého jazyka je význam istého slova spojený s istým emocionálnym zafarbením. To je teda naša spomínaná obsahová stránka expresivity slova. Na druhej strane rozoznáva expresivitu hláskových prvkov, ktorá spočíva v pocite zvláštnej vhodnosti hláskového skladu vyjadriť príslušnú emocionálnu predstavu.

Zvukovú stránku expresivity rozoznáva aj J. V. B e č k a *(Úvod do české stylistiky,* Praha 1948, str. 55) a vidí ju v tom, že isté zoskupenie hlások v slove môže v nás vzbudiť citové zafarbenie predstavy slovne vyjadrenej.

Čo si my z tohto všetkého môžeme vybrať pre štylistickú charakteristiku slova ako slovníkového hesla? Na označenie expresívnosti slova má nám byť vodidlom obsahová, či vonkajšia zvuková stránka slova? Jedna, či obe vzájomne, alebo len niektorá podstatná zložka jednej stránky?

Na začiatku sme naznačili, že predpokladom všeobecnej slovníkovej expresivity nemôžu byť znaky individuálnej expresivity, kde v istom slove pociťujú expresivitu len jednotlivci alebo skupiny ľudí.

Čo môže prichádzať do úvahy zo zvukovej stránky slov, ktorými sa vyznačujú isté expresíva? Niektoré prozodické znaky, ktorými sa zapodieva štylistika, ako melódia, dôraz a rozličné afektívne stránky jazykového prejavu, ako sme tiež na začiatku naznačili, nemôžu mať význam pre štylistickú charakterizáciu slovníkového hesla.

Ako kritérium pre hodnotenie expresivity sa nám najviac núka hláskový sklad slova; nezvyčajnosť hláskového skladu býva častým ukazovateľom expresivity slova. Spomeňme niektoré slová s nezvyčajným hláskovým skladom ako typické expresíva: *drúzgať, plieskať, frflať, dudrať* ap. Vyznačujú sa skutočne nezvyčajnosťou hláskového skladu s interjekcionálnymi základmi *druzg-, plesk-* a pod. a sú aj bezpochyby expresíva. Je však nezvyčajnosť hláskového skladu dostatočných kritériom expresivity slova? Ukazuje sa, že nie. Poznáme napr. slová s nezvyčajným skladom, ako *búchať* so zjavným expresívnym základom *buch-, štrngať* so základom *štrng-, klopať* so základom *klop-* ap., a predsa ich v súčasnom jazyku nemožno pokladať za expresíva. Spojenia ako *búchať päsťou po stole, búchať na dvere, klopať na okienko, štrngať* (o pohárikoch), *cengať* (o elektrickom zvončeku, o telefóne) ap. sú normálne, štylisticky celkom neutrálne a neutrálnejšie ich už ani nemožno vyjadriť. Na druhej strane zasa máme slová, ako *lapaj, chalan, tárať* ap., v istých významoch slova *somár, hyena, líška* ap., na hláskovom sklade ktorých niet vonkoncom nič nezvyčajného v pomere k hláskovému obrazu iných neutrálnych slov nášho jazyka, a predsa tieto slová, resp. niektoré

významy týchto slov v našom jazykovom vedomí bezpečne pociťujeme ako expresívne.

Z tohto vidíme, že samotná nezvyčajnosť hláskového skladu nemôže byť vodidlom pre označenie slova za expresívne.

Pri niektorých slovách spôsobuje teda expresivitu čisto obsahová stránka slova *(lapaj, chalan, tárať)* či už pre tento výraz je predpoklad v nezvyčajnosti mimojazykovej skutočnosti vyjadrenej tým slovom, alebo túto nezvyčajnú náplň mu pripisuje len pomenovávateľ. (Za expresívnym pomenovaním *lapaj, chalan* v istej aktuálnej situácii nemusí byť vždy nezbedný chlapec ako príčina vzniku tohto expresívneho pomenovania. To však už slovník nezaujíma.)

Pri iných slovách, a to pri prevažnej väčšine expresív, spôsobujú expresivitu obidve stránky súčasne: za expresívnym hláskovým skladom slov *drúzgať, plieskať, trieskať, brýzgať, hromžiť* ap. sa obyčajne nevyhnutne skrýva aj znásobená nadpriemerná nezvyčajná mimojazyková skutočnosť, ktorú akceptuje aj pomenovávateľ a vkladá ju do expresívneho jazykového prejavu. No oba tieto typy expresív majú spoločný príznak: vo vedomí jazykového spoločenstva sa hodnotia ako nezvyčajné, osobitné, neštruktúrne. A to je zároveň aj odpoveď na to, čo je podstatnou zložkou lexikálnej expresivity slova.

A tak môžeme napokon zhrnúť podstatné znaky, ktoré určujú všeobecnú, lexikálnu expresivitu. Podľa toho lexikálne expresívne bude to slovo alebo jeho význam, tie slovné spojenia a frázy, slovom tie pomenovacie jednotky, ktoré sa budú vo vedomí jazykového spoločenstva pociťovať ako nezvyčajné, osobitné a v rovine neutrálneho jazyka neštruktúrne.

DEMINUTÍVA V SLOVNÍKU, ICH ŠTYLISTICKÉ OZNAČENIE A VYUŽITIE

Matilda Hayeková

Deminutíva možno rozdeliť z hľadiska ich významu na dve veľké skupiny: na zdrobneniny pravé a zdrobneniny nepravé.

Pravé zdrobneniny sú deminutívami formou aj obsahom, čiže súvisia so svojím základným slovom nielen formálne, ale aj významove. Tento druh zdrobnenín pomenúva veci menších rozmerov, ako sú veci pomenované základným slovom, napr.: *hrnček, lesík, rúčka, muška, ružička, krídelko, kuriatko.*

Okrem funkcie pomenúvať veci menších rozmerov často majú deminutíva i funkciu pomenúvať veci alebo vlastnosti milé, blízke, príjemné[1], majú teda emocionálny charakter. Napr. slovo *rúčka* označuje nielen malú ruku, ale aj peknú alebo šikovnú ruku; tak isto *domček* môže byť malý, milý, ale aj pekný, útulný dom.

Okrem tohto kladného, zlepšeného citového zafarbenia mávajú zdrobneniny niekedy aj zhoršené, ironické prifarbenie, napr. *učitelík, pisárik, úradníček.*

[1] Už Ľudovít Štúr správne vystihol tento charakter deminutív, keď v *Nauke reči slovenskej* napísal: „Zmenšujúce slová vijadrujú zmenšenosť pochopu a tímto viznamenanjeho predmetu, že ale malje predmeti práve pre svoju maličkosť aj ňežnje bívajú a jako malje aj ňepatrnje, chatrnje, ňeduoležitje sú, viznamenávajú slová zmenšenje aj ňežnosť, ale častorazí aj ňepatrnosť, chatrnosť predmetu" (str. 42).

Na prechode od pravých zdrobnenín k nepravým sú slová typu: *knižka, ceruzka, smotánka, kožka.* Tieto slová sú zdrobneninami iba formou, ale významom sú vlastne variantom základného slova. Ich deminutívny význam je dnes už sotva badateľný. Hoci *kožka* aj *knižka* vyvolávajú predstavu niečoho menšieho ako *koža* a *kniha,* dnes sa pomenovania *kniha-knižka, koža-kožka* používajú striedavo — ako o tom svedčia doklady zo súčasnej literatúry. Slovom *knižka* sa dnes už nerozumie len menšia kniha. Bežne sa kupujú *knižky,* aj keď ide o viaczväzkové alebo odborné diela. Najmä v hovorovej reči sa zotrel významový rozdiel medzi slovami *kniha* a *knižka.* Rozdiel sa ešte pociťuje v niektorých spojeniach, napr. je *omšová kniha,* ale *modlitebná* alebo *modliaca knižka,* kde nie je možné zameniť slová *kniha* a *knižka* a kde sa nimi zrejme rozlišuje malý a veľký formát knihy. Podobne je to so slovom *koža.* Povie sa *stiahnuť kožu z koňa, bravčová koža,* ale *predávať* alebo *zbierať zajačie kožky,* čiže kože z menších zvierat. Hovorí sa však o *kožkárovi* a *kožkách* na jeho voze, hoci sú tam rôzne kože, veľké i malé. Možno, že slovo *kožkár* vzniklo len pre rozlíšenie od pomenovania *kožiar,* označujúceho remeselníka, ktorý spracúva kože.

Nepravé zdrobneniny súvisia so svojím základom iba formálne, ale lexikálnym významom sa s ním nekryjú. Sú to jednak nocionálne slová typu: *chlapec, dvorec, stĺpec, reťazec, vzorec,* jednak zdrobnené tvary pejoratívnych slov a nadávok, ako: *somárik, hlupáčik, sprostáčik, kotŕbka,* ktoré majú v porovnaní so základným slovom oslabený význam. Medzi nepravé zdrobneniny zahrnujeme aj deminutívne podoby slov, ktoré majú zveličený význam, napr. vo zvolaní *to je chlapík!* je pri slove *chlapík* lexikálny význam v rozpore s funkciou sufixu. Ďalej do skupiny nepravých deminutív patria aj prenesené významy niektorých zdrobnenín, napr. *háčik* vo význame „fígeľ" alebo *vtáčik* vo význame „zlodej, lapaj".

Veľa nepravých zdrobnenín je aj v odbornej terminológii, kde pomenúvajú celkom novú vec. Napr. v botanike a v zoológii sa často pomenúva deminutívom iný rod: *lopúch — lopúšik, medveď — medvedík;* sem patria aj metaforické pomenovania: *klinček, zvonček, králik, kohútik.*

V našom pripravovanom slovníku bude veľa zdrobnenín, lebo odvodzovanie deminutív pomocou sufixu je v slovenčine produktívne. Pri každom heslovom slove, od ktorého je odvodené dostatočne frekventované deminutívum, uvedieme ho v hesle s označením zdrobnenina (skratkou *zdrob.*). Keď má deminutívum niekoľko významov, v slovníku ich rozvedieme podobne ako pri základnom heslovom slove, napr. *korýtko:* 1. malé koryto; 2. vápenatý tvrdý príkrov škľabky potočnej. Niekedy má zdrobnenina celkom nové významy, ktoré základné slovo nemá. Napr. *krížik* má niekoľko významov zhodných s významom základného substantíva *kríž (krížik na retiazke,* alebo: *už má šesť krížikov na chrbte*), ale pribúdajú aj dva nové významy, a to *krížik* ako hudobná značka zvýšeného tónu a *krížiky* ako druh výšivky. Podobne *kolíky* sú aj štipce na bielizeň, hoci základné slovo *kôl* nemá podobný význam.

Deminutíva s emocionálnym významom označujeme v slovníku podľa potreby aj rôznymi priliehavými štylistickými skratkami. Takéto skratky dávame i k prenesеným významom a spojeniam zdrobnenín, napr. *dobrý kvietok* vo význame zlého, prešibaného človeka označíme ako ironické skratkou *iron.* Tak isto označíme deminutíva typu *učitelík, pisárik.* Deminutíva so zlepšeným, expresívnym významom, napr. *hlavička, izbietka,* označíme ako zdrobneninu a expresívum skratkami *zdrob. expr.* Týmito skratkami označujeme aj sekundárne odvode-

niny od zdrobnenín prvého stupňa, napr.: *kvietoček, koníček, sviečočka, vlásoček, chlebíček.* Tento druh zdrobnenín uvedieme v slovníku na konci hesla, ale iba vtedy, ak je príslušný tvar dostatočne frekventovaný.

Nepravé zdrobneniny uvádzame v slovníku spravidla ako samostatné heslá, napr. *chlapec, stĺpec.* Tie, ktoré sú variantmi nezdrobnených slov, uvádzame v spoločnom hesle so základným slovom, napr.: *ceruza/ceruzka, kniha/knižka.* Oslabené pejoratívne slová typu *somárik, kotŕbka* označujeme skratkou *oslab.*

Expresívami sú aj deminutívne formy pomenovaní látkových mien, od ktorých nemožno logicky tvoriť deminutíva, napr.: *dohánik, čajík, medík.* Tieto v slovníku označíme len ako expresíva skratkou *expr.*

Deminutíva sa v slovenčine štylisticky bohato využívajú. Príznačné sú najmä pre ľudovú pieseň, kde zvýrazňujú citovosť, napr.:

Mal som ja *dievčatko,*
bolo jak *vtáčatko,*
malo čierne *očká*
ako *cigánčatko.*

Podľa ľudovej piesne tvorivo rozmnožili počet deminutív v slovenčine štúrovci, ktorým bola ľudová pieseň vzorom ich poézie. Najviac deminutív je v básňach, najmä v baladách Janka Kráľa.[2] U Janka Kráľa sú zdrobneniny eufemistickým prostriedkom a vyjadrujú básnikov citový vzťah k osobám alebo veciam. Vyslovuje nimi poľutovanie, sústrasť, napr.: *boľavá hlavička, opustil hlavičku a vystrel nožičky ... malý, maličičký;* vyslovuje nimi aj milú náladu, napr.: *po lúčinkách pastierik blúdi s ovčičkami, v rodinke.* Je príznačné, že práve zdrobneniny tvoria väčšinu slovakizmov v Kráľových začiatočníckych, po česky písaných básňach.[3]

V súčasnom umeleckom štýle používajú spisovatelia zdrobneniny ako typizačný prostriedok sociálnej skutočnosti. Naznačujú nimi subjektívne stvárnenie skutočnosti.[4]

Okrem beletrie využívajú sa deminutíva štylisticky aj v politických verejných prejavoch i v politickej literatúre, a to s ironickým zámerom.[5]

Zdrobneniny sa v slovenčine hojne vyskytujú aj v odbornom názvosloví.[6] V tejto oblasti sa stretávame s najväčším počtom nepravých deminutív, lebo tvarová zdrobnenina pomenúva inú vec ako základné slovo. Pomenovanie sa tu tvorí na základe nejakej podobnosti alebo súvisu oboch pomenovaných vecí, napr.: *hlava — hlavica* (stĺpa) — *hlavička* (kosti), *mozog — mozoček, list — lístok* (korunný). Niektoré z deminutív využitých v odbornej terminológii ani nevyjadrujú menšiu mieru nejakej vlastnosti, ale iba rodovú príbuznosť, napr.: *hyacint — hyacintec, kručinka — kručinôčka, repa — repka.* V botanike a v zoológii sa základným slovom a jeho zdrobneninami často pomenúvajú dva samostatné

---

[2] Pozri o tom Belo Letz, *Kmeňoslovné úvahy,* str. 53—60 a Viktor Kochol, *Poézia štúrovcov,* str. 215—233.

[3] Viktor Kochol, c. d. str. 231.

[4] O tom v príspevku Miloslava Darovca *K štýlu P. Jilemnického v knihe Kompas v nás, Slovenská reč* XX, 1955, str. 90—91.

[5] Na takéto využitie deminutív typu *špicličkovia, provokatérikovia* poukazuje Štefan Peciar v Slovenskej reči XIX, 1954, str. 84.

[6] Podrobne o tom písal Ferdinand Buffa v Slovenskom odbornom názvosloví III, 1955, 129—133.

rody — príbuzné alebo podobné, napr.: *lopúch* (Arctium) — *lopúšik* (Lopulla), alebo *medveď* (Ursus) — *medvedík* (Gryllotapa). Pri terminologických zdrobneninách, ktorých základné slovo je odborným termínom, je menšia významová súvislosť deminutíva so základom, napr.: *lístok* „vstupenka" alebo (logaritmické) *tabuľky*. K takýmto deminutívam patria aj metaforické názvy rastlín: *klinček, mečík, papučka, zvonček* alebo názvy zvierat: *kováčik, králik* a technické názvy: *hlavička, kohútik*.

Medzi zdrobneninami v spisovnom jazyku a deminutívami v odbornej terminológii je ten podstatný rozdiel, že terminologické zdrobneniny sú vždy citovo neutrálne, kým deminutíva v spisovnom jazyku, a najmä v ľudovej reči, majú veľmi často aj štylistické prifarbenie.

AUGMENTATÍVA A ICH MIESTO V SLOVNÍKU SPISOVNÉHO JAZYKA

Elena Smiešková

Augmentatíva čiže zveličené podstatné mená sú odvodeniny, ktoré v porovnaní so svojím základom vyjadrujú zveličenú, zosilnenú alebo rozmnoženú mieru svojho obsahu alebo istej vlastnosti. V spisovnej slovenčine sa tvoria od substantív všetkých troch rodov. Najčastejšia a produktívna prípona je *-isko,* pri podstatných menách ženského rodu niekedy aj *-sko (ženisko, babsko)*. Slovenčina má aj iné zveličovacie prípony, napr. *-áč, -ák, -áň, -áľ,* ale tie tvoria vlastne len čisté pejoratíva a augmentatívnosť už vôbec nevystihujú alebo len veľmi slabo. Rovnako ako substantíva i adjektíva môžu mať zveličené významy a tvoria sa od prídavných mien príponami *-ánsky, -izný*.

V porovnaní s deminutívami vidieť, že augmentatív je v slovenčine oveľa menej a nemajú toľko variantov a stupňov ako deminutíva. Ale praktická potreba pri koncipovaní slovníka, ktorý má zachytiť aj štylistické rozvrstvenie slovnej zásoby, vyžaduje si podrobnejšiu klasifikáciu aj u augmentatív.

Augmentatíva patria do emocionálnej oblasti slovnej zásoby a sú veľmi často pejoratívne. Podľa toho, do akej miery si uchovávajú pôvodný zväčšovací, zveličovací význam a aká je miera ich expresívnosti, mohli by sme ich roztriediť do troch skupín:

1. substantíva, v ktorých prípona *-isko, -sko* znamená skutočné zveličenie, zväčšenie, teda expresívne vyjadruje veľké rozmery, mohutnosť, napr. *kusisko* (veľký kus), *domisko* (veľký dom), *stromisko, lopatisko;*

2. substantíva, v ktorých prípona *-isko, -sko* vyjadruje popri zveličení aj zreteľný negatívny citový postoj, teda slová sa stávajú pejoratívnymi. Napr. *chlapisko* (mohutný, veľký chlap, ale i ťarbavý, nesympatický ap.), *babisko* (veľká, mohutná, tučná žena, ale i nesympatická, škaredá alebo hrubá ap.), *psisko* (veľký pes, ale i zlý, mrzký ap.). Zveličenie a pejoratívnosť môže pri týchto substantívach vystupovať súčasne alebo oddelene, čo zreteľne možno zistiť iba z kontextu. Napr. keď povieme *chlapisko,* môžeme tým v jednom prípade myslieť len veľkého, mohutného chlapa, v inom prípade len odporného, nesympatického chlapa a ešte v ďalšom prípade mohutného, ozrutného a veľmi často práve preto aj hrozného, nepríjemného chlapa. Pri niektorých substantívach tejto skupiny prevláda zveličený význam nad pejoratívnosťou, napr. pri slovách *ručiská, nožiská, nosisko.* V týchto prípadoch vždy myslíme predovšetkým na veľké, ab-

normálne rozmery týchto častí tela a až táto ich vlastnosť podmieňuje aj náš záporný citový postoj, náš odpor k nim. Veľmi často sa tieto substantíva spájajú s takými atribútmi, ktoré majú vysvetliť, zvýrazniť, akú vlastnosť im príponou *-isko, -sko* prisudzujeme, či len zveličujeme, alebo či chceme vyjadriť svoj odpor. Napr. *veľké, ozrutné chlapisko, škaredé, staré babisko, zlé psisko, ohromné domisko.* Z mnohých sa už utvorili ustálené spojenia a prirovnania, napr.: *chlapisko* (popri *chlap*) *ako hora, ručiská* (popri *ruky*) *veľké ako lopaty.*

3. Do tretej skupiny by sme mohli zaradiť augmentatíva, ktorými sa zveličuje niektorá vlastnosť veci nimi pomenovávanej, ale nikdy nie jej rozmery (na rozdiel od prvej a druhej skupiny, kde ide vždy predovšetkým o rozmery). V tejto skupine je zväčšenie vždy spojené s veľmi výraznou expresivitou, ktorá môže prechádzať všetkými stupňami medzi pejoratívnosťou a melioratívnosťou. Patria sem len životné podstatné mená. Napr. *tuláčisko, grobianisko, vojačisko.* Substantíva v tejto skupine už vlastne nie sú augmentatívami v pravom zmysle, sú to expresíva. V mnohých prípadoch sa miera ich obsahu alebo vlastnosti v porovnaní s vecou pomenovanou nezveličeným podstatným menom nemení, vyjadruje sa len citový postoj, a to predovšetkým záporný vo väčšej alebo menšej miere, napr. substantíva *dievčisko, chlapčisko, detiská.* Augmentatívny sufix *-isko* nenaznačuje, že ide napr. o veľké dievča, lež že ide o nepodarené, nevychované, alebo len neokrôchané dievča. Mnohé slová z tejto skupiny sa pre svoj čisto expresívny, pejoratívny charakter používajú ako nadávky, napr. *židáčisko, židisko, Nemčisko, somárisko* a iné. Aj substantíva *babizeň, babizňa,* s neproduktívnym sufixom, stratili význam augmentatívny (na rozdiel od slova *babisko*). Sú len pejoratívne. Slová *dobráčisko, dobrotisko, človečisko, Slováčisko* nemajú význam pejoratívny, lež zlepšujúci. Toto zdôrazňujú aj prívlastky a prirovnania, s ktorými sa skoro vždy spájajú, napr. *dobré, statočné človečisko, dobré Slováčisko, veľké dobráčisko* a i.

Všetky augmentatíva patria do emocionálnej oblasti jazyka. Prechod pôvodnej funkcie sufixu *-isko, -sko* od zveličovania, zosilňovania k pejoratívnosti možno vysvetliť tým, že predstava abnormálnych rozmerov, niečoho veľkého, neobvyklého býva veľmi často spojená s predstavou niečoho odporného, takže tieto pôvodne len zveličené odvodeniny ľahko prechádzajú celkom do citovej oblasti. Táto vec je známa už aj v našej staršej gramatickej literatúre. Ľ. Štúr píše: „Lež že predmeti velkje običajňe i pevnje ale častorazí aj surovje a neokresanje sú, vijadrujú slová zvetšenje običajne i silu ale mnohorazí aj neokresanosť, divosť a mravňú zhubenosť".[1]

Rod zveličených podstatných mien tvorených príponou *-isko, -sko* sa v porovnaní s ich základom (pokiaľ bol mužský a ženský) mení na stredný, pretože prípona *-isko, -sko* svojím zakončením patrí k strednému rodu. Avšak augmentatíva, ktoré vznikli zo substantív mužského a ženského rodu, prejavujú snahu uplatniť svoj prirodzený rod, a tak vzniká rodová dvojitosť. Prvotný gramatický stredný rod sa v niektorých nárečiach zamenil za prirodzený rod mužský a ženský. Tento stav prešiel už aj do spisovného jazyka: popri gramatickom strednom rode stojí aj prirodzený rod mužský alebo ženský.[2]

[1] Ľ. Štúr, *Nauka reči slovenskej,* 1846, str. 42. — Porov. i B. Letz, *Kmeňoslovné úvahy,* 1943, str. 68—69 a A. Belić, *Zur Entwicklungsgeschichte der slavischen Deminutiv-* und *Amplifikativ-suffixe,* AfslPh XXIII, 1901, str. 134—205.

[2] Porov. A. Jánošík, *Gramatický a prirodzený rod augmentatív na -isko,* SR XIII, 1947—1948, str. 17—25.

Adjektíva so zveličeným významom sú vzťahové prídavné mená. Tvoria sa príponami *-ánsky, -izný* a je ich obmedzený počet: *velikánsky, veličizný, hlbokánsky, hlbočizný, vysokánsky, vysočizný, širokánsky, širočizný, dlhočizný, ukrutánsky, hrozitánsky.* Všetky sú expresívne.

Zveličené substantíva i adjektíva sú v spisovnom jazyku omnoho zriedkavejšie ako v ľudovej a hovorovej reči, kde treba hľadať ich pôvod. Časté sú najmä v ľudovej slovesnej tvorbe (napr. v rozprávkach a v detskej reči).

V chystanom slovníku spisovného jazyka, ktorý má podať obraz štylistického rozvrstvenia slov v súčasnom jazyku, budú sa uvádzať aj augmentatíva, lebo rovnako ako deminutíva patria k výrazovému bohatstvu nášho jazyka. Potenciálne je možné utvoriť augmentatívny tvar od každého substantíva (tak ako aj deminutívny), ale v slovníku budú augmentatíva len v malom množstve. Budú sa uvádzať predovšetkým vtedy, keď sú súčasťou prirovnania frazeologickej povahy, napr. *chlapisko ako hora, ručiská ako lopaty, nožiská ako tĺky* ap. alebo keď sú všeobecne známe, používané a častejšie doložené v literatúre, napr. *kusisko, nosisko, chlapisko, detiská* a i. Neuvedieme napr. augmentatíva *prstisko* alebo *oknisko,* i keď sú možné, pre ich minimálnu frekventovanosť.

Ako budeme v slovníku augmentatíva štylisticky označovať? Budeme postupovať podľa vyznačených troch skupín. Substantíva z prvej skupiny, v ktorých ide o skutočné zveličenie, zväčšenie rozmerov, označíme ako zveličené (skratkou *zvel.*). Substantíva z druhej skupiny, kde popri zveličení skoro vždy vystupuje pejoratívnosť, označíme ako zveličené a pejoratívne (skratkami *zvel., pejor.*). Substantíva z tretej skupiny pre ich čisto expresívny charakter označíme ako expresívne (skratkou *expr.*). Aj prídavné mená zveličené označíme ako expresívne.

PODSTATA ZÁPOROVÉHO GENITÍVU V SÚČASNEJ SLOVENČINE

Ján Oravec

O záporovom genitíve napísal pred štvrťstoročím štúdiu Rudo Uhlár.[1] S príkladnou usilovnosťou zozbieral cenný materiál, roztriedil ho a vyvodil z neho závery, ktoré oprel o vlastné poznanie celej dovtedajšej literatúry o záporovom genitíve v slovanských jazykoch. Usiloval sa „zistiť, vymedziť polohy, v ktorých sa genitív záporový užíva a v ktorých sa neužíva". Celkove možno povedať, že Uhlárovej štúdii, na svoj čas vynikajúcej, sa podarilo lepšie určiť jednotlivé pozície, v ktorých sa už záporový genitív nekladie, než všeobecné podmienky, pri ktorých sa záporový genitív zásadne môže klásť a mal by sa klásť, najmä v umeleckom štýle.

V tomto príspevku chceme riešiť predovšetkým túto stránku otázky a súčasne osvetliť aj celú otázku z iného hľadiska. Nepôjde nám o rozdiely, ktoré mohli v jazyku vzniknúť za štvrť storočia, pretože vo vývoji gramatickej stavby také

[1] *O záporovom genitíve v spisovnej slovenčine.* Sborník na počesť Jozefa Škultétyho, 1933, str. 607—626. Výťah z tejto štúdie uverejnila Slovenská reč II, 1932, str. 121—127 a štatistický prehľad, ako percentuálne používajú záporový genitív najlepší spisovatelia po tridsiate roky, uverejnila Slovenská reč III, str. 81—85.

obdobie prinesie málo nového. Záleží nám na tom, na čom záležalo R. Uhlárovi a pred ním J. Škultétymu:[2] aby sa na úkor záporového genitívu — tejto typickej črty v skladbe slovanských jazykov — ľahkovážne neuprednostňovali iné väzby. Pritom však chceme rešpektovať, čo pevné priniesol vývin. J. Škultéty a S. Czambel žiadali viazať ku každému zápornému prechodnému slovesu genitív.[3] Uvedená kodifikácia sa už v druhej polovici 19. storočia nezhodovala so skutočnou normou, bola nadmerná. J. Škultéty v citovanej štúdii totiž zazlieva už štúrovcom (A. Sládkovičovi, P. Dobšinskému, S. Chalupkovi, M. M. Hodžovi) aj J. Kollárovi nedôsledné zachovávanie záporového genitívu, odvoláva sa v tomto ohľade na bernolákovcov, ba až na Kralickú bibliu, kde je záporový genitív pravidlom. I keď väčšinu prípadov, v ktorých sa záporový genitív nahrádza akuzatívom, odsudzuje tu Škultéty aj podľa nášho náhľadu odôvodnene, predsa nemôžeme uznať, že by historický vývin od vydania Kralickej biblie (1579—1593) nebol ani v českom jazyku nič priniesol. Jazyk ako historická kategória sa mení aj v oblasti gramatickej stavby, hoci pomalšie než v iných oblastiach. Tento aspekt priniesli a takto zdôraznili až jazykovedné state J. V. Stalina. Jazykovede v minulosti tento aspekt chýbal, preto aj zmenu takých javov ako záporový genitív nemohla celkom pochopiť. V druhej polovici 19. storočia už záporový genitív nebol pevným mechanizmom, ktorý by si vynucoval genitívnu väzbu pri každom prechodnom slovese v zápornej podobe.

R. Uhlár rozoberal otázku záporového genitívu ako mladogramatici, ktorí nachádzali v jednotlivých pádoch, najmä v genitíve, množstvo parciálnych významov, často aj protikladných. Pri takomto atomizovaní pádových významov nebral sa dostatočný ohľad na to, čo jednotlivé čiastkové významy spája v celok — pád. Z takýchto teoretických pozícií nebolo možno vysvetliť podstatu a vývoj záporového genitívu ani pri takej znalosti materiálu, k akej sa dopracoval R. Uhlár.

Otázku genitívu vôbec môžeme správne pochopiť len z hľadiska, ktoré pre slovenčinu vypracoval Eugen Pauliny.[4] Pauliny hovorí, že genitív vyjadruje vždy čiastkový zásah, že pri genitíve ide vždy o partitívnosť. To platí aj o záporovom genitíve a o jeho vývoji po dnešné časy.[5]

Dokazujú to aj naše doklady na záporový genitív zo súčasnej literatúry.

Celkove môžeme povedať, že záporový genitív sa najlepšie drží tam, kde je jeho partitívny význam najzreteľnejší. Záporový genitív zanikal v pozíciách, kde nešlo o čiastkovosť alebo kde bola zastretá.

Záporový genitív pri nepredmetových (podmetových) slovesách nie je sporný, preto si ho všímame len okrajovo. Treba však riešiť záporový genitív pri predmetových slovesách, lebo tu mu silne konkuruje akuzatív, čím vzniká mnoho kolísaní. Za tým cieľom treba najskôr z významovej stránky roztriediť kladné prechodné slovesá, to je určiť rozličné významy akuzatívneho predmetu, lebo ani dej prechodných slovies nie je v rovnakom vzťahu k zasiahnutému predmetu.

---

[2] V štúdii *Slovenský jazyk, živá starina,* Slovenské pohľady, 1899, str. 362—367.

[3] Pozri *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* (III. vydanie, 1919), str. 188, kde sa kodifikujú aj príklady typu: *chlap lúky neskosil, mlatec obilia nevymlátil, nevládal muchy zabiť, nemohol skosiť lúky, mlatec nevedel vymlátiť obilia.*

[4] V knihe *Štruktúra slovenského slovesa,* str. 40 n., pravda, opiera sa o Jakobsonovu štúdiu *Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre,* TCLP VI, str. 240—288.

[5] Partitívnu podstatu záporového genitívu v češtine presvedčivo ukázal akad. Trávníček.

Podľa konkrétnosti zásahu akuzatívne predmety môžeme rozdeliť na päť skupín:

1. Stavový akuzatív, pri ktorom je konkrétne podstatné meno priamo zasiahnuté dejom. Dej tu zasahuje predmet absolútne, bez ohľadu na miesto a čas, napr. *rúbať drevo.*

2. Vzťahový akuzatív, označujúci osobu, ktorá ako nositeľ stavu vzťahuje na seba slovesný dej. Vzťahovým predmetom sa dopĺňajú alebo neosobné slovesá *(mrzí ho* a pod.), alebo slovesá z dvojčlenných viet, v ktorých sa podmetom nepomenúva činiteľ, lež príčina deja, prípadne miesto, napr. *matku trápi dcérina budúcnosť.*

3. Cieľový akuzatív stojí pri slovesách smerovania a dosahovania. Dej dosahuje alebo aj zasahuje predmet tak, že prekonáva priestor alebo čas. Ide o slovesá, ktoré a) pôvodne sa viazali s genitívom (cieľovým, dotykovým, príčinným), napr. *hľadať — nájsť niečo;* b) viažu sa súčasne aj s datívom (majú dvojitú väzbu), napr. *podať susedovi vody.*

Všetky tieto tri druhy tvoria tzv. vonkajší predmet, t. j. predmet, ktorý svojou existenciou nezávisí od deja a jestvuje už pred slovesným dejom.

Ďalšie dva druhy akuzatívu patria k vnútorným predmetom.

4. Výsledkový akuzatív pomenúva konkrétnu vec vytvorenú slovesným dejom a jestvujúcu i po skončení deja, napr. *vystavať dom.*

5. Obsahový akuzatív zahrnuje ostatné vnútorné predmety. Stojí pri slovesách zviazaných s duševnou činnosťou človeka (pri slovesách vnímania, predstavovania, myslenia, hovorenia), napr. *vidieť ovce.*

Ďalej sem zaraďujeme predmety pri slovesách s chudobným obsahom, napr. *mať odvahu.* Sloveso v takýchto skladoch má pôvodný význam veľmi oslabený, vyjadruje predovšetkým gramatické kategórie (osobu, číslo, čas, spôsob) a významové jadro leží v predmetovom mene.

Všimnime si, ktoré z uvedených slovies si ponechávajú v zápornej podobe akuzatív a ktoré sa v zápore viažu aj s genitívom.

A) V prípadoch, keď dej priamo zasahuje alebo vytvára predmetnú vec, zostáva aj pri záporných slovesách akuzatív (stavový, vzťahový a výsledkový). Pri slovesách so vzťahovým predmetom sa záporový genitív nemôže vôbec nikdy použiť. (To však závisí aj od povahy predmetového mena, ktoré je tu vždy osobné, preto hovoríme o tom na príslušnom mieste ďalej.)

Pri záporných slovesách, ktoré sa v kladnej podobe viažu so stavovým a výsledkovým akuzatívom, zostali už len zmeravené (petrifikované) zvyšky záporového genitívu, napr. v príslovia a porekadlách: *Samo božekanie ohňa nezaleje. Chleba a noža nespúšťaj zo stola!*

Ináč sa tieto slovesá s genitívom viažu v tom prípade, keď priberú i v záporovom tvare daktorú z kvantitatívnych predpôn *(na-, u-, pri-, do-, od-),* takže predmet pri nich je potom partitívny, nie záporový. Vyjadrujú činnosť, ktorá konkrétne zasahuje konkrétny predmet, preto treba pri nich vyjadriť čiastkový zásah čiastkovou predponou, napr. *nenarúbať dreva, neodliať žinčice, nenabrať vody, nenašklbať peria.* Pravda, dôležitú úlohu tu má aj predmetové meno. O tom ďalej.

Ostatné zvyšky záporového genitívu pri slovesách z týchto dvoch významových okruhov už zastarali a nemožno ich zahrnúť do dnešnej normy.

Príklady na takýto genitív nájdeme u starších, už nežijúcich spisovateľov.

a) Pri slovesách, ktoré majú v kladnom tvare stavový akuzatív: *nedolapiť, nehodiť, neklásť, nenosiť, neodhodiť, neodháňať, neopustiť, nepremôcť, neudržať,*

nevláčiť, nevložiť, nevysvetliť, nevyzúvať, nezahnať, nezaložiť, nezjednať, nezobudiť, nezodvihnúť a pod., napr.: *Muchy nedolapil — spasila sa zavčasu.* (Kukučín) — *Nie, tejto radosti mu nepokazím — nebožiatko zblaznie.* (Kukučín) — *Dosiaľ nepremohli svojho vzrušenia.* (Chrobák) — *... ale sĺz jednako nemohla udržať.* (Tajovský) — *Jeho starý otec nevláči ešte nôh po zemi.* (Chrobák) — *... krpcov ani nevyzúval.* (Tajovský)

b) Pri slovesách s výsledkovým predmetom: *nepísať, neporobiť, nepostaviť, nevyjaviť, nevystrojiť, nevyrobiť* a pod., napr.: *... ja by tohto* (= tejto zmenky) *nepísal.* (Tajovský) — *On zo svojej strany ďalších krokov už neporobí.* (Tajovský) — *Nevyjavil svojho tajomstva.* (Kukučín) — *Ondráš nebude robiť mlynčeka ...* (Kukučín)

Pri prechodných slovesách so vzťahovým predmetom sa záporový genitív vôbec nevyskytuje.

B) Záporový genitív možno použiť:

a) pri záporných slovesách, ktorých kladné podoby sa viažu s cieľovým akuzatívom. Väčšina z týchto slovies sa pôvodne viazala s genitívom (cieľovým, dotykovým).[6]

Teda ide aj tu o partitívnosť. To vidno i z toho, že hmotné a hromadné mená pri týchto slovesách môžu sa použiť ako partitívny genitív. Napr.: *skúsiť sveta, dožičiť dobrého, zaželať dobrého zdravia; dajže, bože, šťastia hôrnemu šuhaju; potrebovať lásky, (času), užiť mladosti a milovania* atď.;

b) pri záporných slovesách, ktorých kladné pendanty sa viažu s obsahovým akuzatívom. Pri tomto type slovies sa môže použiť záporový genitív najčastejšie, najmä keď predmetové meno patrí k hmotným, hromadným alebo iným menám, ktoré aspoň druhotne vyjadrujú delivosť.

Celkove možno povedať, že obom týmto slabším druhom akuzatívneho predmetu často odpovedá v zápore genitív.

Príklady:

a) pri slovesách s cieľovým predmetom:[7] *nečakať, nedať, nedodať, nedosiahnuť, nedostať, nedožičiť, nedovŕšiť, nehľadať, nechcieť, nekúpiť, neľutovať, nenachádzať, nenachodiť, nenájsť, nepotrebovať, neprijať, neskúsiť, neužiť, nevinšovať, nevyčkať, nevyňuchať, nevystriehnuť, nevyužiť, nevyžadovať, nezasluho-*

---

[6] Čeština starší stav lepšie zachováva, v nej sa napr. slovesá *žiadať/vyžadovať* a iné odvodeniny, *dosiahnuť, dobývať, všímať si* a pod., viažu len s genitívom. V ruštine sa dochoval starší stav ešte úplnejšie; v nej sa s genitívom viažu napr. slovesá *chcieť, želať, žiadať, prosiť, dostihovať, dobyť, hľadať, (iskať), pýtať, čakať, (ždať), dostať* (vo význame dobyť), *potrebovať* a i. Pozri akademickú Grammatiku russkogo jazyka II. Moskva 1955, str. 122. V slovenčine sa kladné slovesá tejto skupiny viažu s akuzatívom. Starší stav sa čiastočne uchováva len pri záporných slovesách, tým, že sa tu združujú dve príčiny: pôvodná genitívnosť + zápor. Hlavná však je prvá príčina, vlastne to, že aj cieľový, dotykový, odlukový a príčinný genitív vyjadrujú čiastočný zásah.

[7] Všetky príklady sú vyexcerpované zo súčasných autorov krásnej literatúry: zo Švantnera, Chrobáka, Plávku, Jilemnického, Mináča, Tatarku, Hečku, Jančovej, Karvaša, Lazarovej, Figuliovej, Tallu, Mináčovej, Skalku, Krnu a i., zo súčasných autorov odbornej literatúry: z A. Matušku, Lubyho, Hajku, ďalej z klasikov a starších spisovateľov (Kukučín, Tajovský, Timrava, Jesenský, Jégé, Krčméry, Šoltésová Kalinčiak, Čajak, Záborský, Podjavorinská, Ľ. Štúr), ako aj zo slovenských ľud. povestí (ktoré zozbieral P. Dobšinský), z prísloví, porekadiel a z národných spievaniek (zozbieral J. Kollár).

vať, neželieť, nežiadať, nežičiť a pod., napr.: *Ani rozumu do podniku nedodá.* (Jesenský) — *Nedostal som za to ešte žiadnej náhrady.* (Slov. ľud. povesti) — *Nedožičila času jeho vášni.* (Chrobák) — *Keď nechceš peňazí — ako chceš; ale ani ja nechcem tvojej opálky.* (Kukučín) — *Bol z tých ľudí, čo nenachodia na svete pokojného miesta.* (Švantner) — ... *ale ty jej peňazí nepotrebuješ.* (Jesenský) — *Zlodej nezaslúži iného osudu.* (Jesenský) — *Neželel trúnku.* (Tajovský) — *Ani toho sna nežičí.* (Kukučín);

b) pri slovesách s obsahovým predmetom: *necítiť, nečuť, nemať, nepociťovať, nepočuť, nepovedať, nepoznať, neprehovoriť, nespozorovať, nestratiť, neuvidieť, nevedieť, nevidieť, nevysloviť, neznať* a pod., napr.: *A večer necítil si potom chrbta a hlavu si mal ako šop.* (Chrobák) — *Nuž mrzký bol: nemal on v tvári kvapky krvi.* (Jégé) — *Nemám strpenia...* (Švantner) — *Potom už nepovedal slova.* (Plávka) — ... *nepoznala zľutovania.* (Karvaš) — *Vedel som, že Pančík nikdy netratí zbytočného slova.* (Jilemnický) — ... *o socializme nevie ani zbla.* (Tajovský) — *Dobre ich vidíte? — opýtalo sa smutne dievčatko, lebo ono lastovičiek nevidelo.* (Jančová) — *Nevidím príčiny, ktorá by vás nútila uvzate mlčať.* (Jilemnický) — *Kráľ nezná žartu.* (príslovie)

V tejto skupine sa vyskytuje mnoho slovies s prenesenýmvýznamom. Ak majú svoj konkrétny význam, kladie sa pri nich dnes záporový genitív neústrojne: „oka z nej cez celý ten čas nespustil" (prenesený význam), chleba a noža nespúšťaj zo stola" (priamy význam, archaický a vo voľných spojeniach dnes nepoužívaný).

Pri týchto slovesných typoch sa vyskytuje aj záporový genitív nepriamy, t. j. genitív pri kladnom infinitíve týchto slovies, ale závislom od iného záporného slovesa (ponajviac pomocného). Pri pomocných slovesách (vidových a modálnych) v tom rozsahu, ako v priamej závislosti: *nemôcť ani oka zohnúť* (zažmúriť), *nemôcť strpieť nijakého odporu.*

Teda hlavným kritériom pre použitie záporového genitívu je lexikálny význam slovesa. Vidno to z toho, že genitív sa pri slovesách s cieľovým a obsahovým predmetom používa i vtedy, keď iné podmienky (ďalej uvedené) chýbajú. Napr. keď takýmto predmetom je pomenovanie nedelivej veci: *nedostať ani jedného lista, nepotrebovať zákona (slúžky), takého javora nenájsť, nežičiť tejto radosti, necítiť si chrbta, nemať slúžky, nepoznať rodiny, hodiniek už viac neuvidieť, takého uška nevidieť (takých jaseňov), nepoznať autority, neznať žartu, nestratiť jedinej myšlienky.*

Za ďalšiu hlavnú podmienku, ktorá umožňuje použitie záporového genitívu, pokladáme lexikálny význam predmetového mena.

1. Predmetové meno umožňuje alebo bráni použiť partitívny genitív pri uvedených dvoch typoch prechodných slovies (s cieľovým a obsahovým predmetom) a len ojedinele i pri iných. Záporový genitív sa používa spravidla od tých substantív, pri ktorých je možné čiastkové poňatie, a to:[8]

a) pri hmotných (látkových) a hromadných podstatných menách: *nechcieť múky, nemať soli (octu, masla, majetku, miesta), nevidieť dymu, nevydávať vlahy,* (o studni) *nedávať vody, neužívať ovocia vlastnej práce;*

b) pri singulári mien s prenesenýmvýznamom hromadným alebo množným: *nedostať ani grajciara, nedať ani haliera, nemať stebla zbožia, kvapky krvi v tvári, neodvetiť ani slova, nepočuť ani hláska, nepremeškať minútky, nespustiť*

[8] Porovnaj Fr. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny* II, str. 1206.

oka z niekoho, nestratiť zbytočného slova, nezjesť kúska chleba, neprijať kúska chleba, nemôcť kroka urobiť, nemôcť ani oka zahnúť, nevidieť ani vtáčka, ani letáčka, nevidieť ženskej ruky na ničom; táto skupina je lexikálne vymedzená;

c) v pluráli nehmotných a nehromadných mien: *nemať zubov, nechcieť peňazí, nemať drobných (žiadnych detí, šiat, ani prikrývok na sebe, sĺz na zmytie tejto bolesti);*

d) pri abstraktných menách: *nebadať choroby, nedať rady, necítiť závisti, nedať úžitku, neľutovať nočnej chôdze, nemať ceny (nijakého čara, osohu, krásy, biedy, pokoja, obavy, strpenia, chuti, práva, moci, omeškania, uznania, trpezlivosti, bočných úmyslov, obdoby, miery, páru, radosti), nenájsť pravého pôžitku, nepociťovať lásky k tomuto remeslu, nepoznať zľutovania, neukázať veľkej ochoty do kúpy, neurobiť úžitku, neužiť bezstarostného milovania, nevidieť príčiny, nevyužiť príležitosti, nevyžadovať námahy, nevzbudzovať nijakého záujmu, nezasluhovať takého krutého osudu, nezbadať úskoku, netratiť nádeje, nezasluhovať dôvery.*[9]

Keď nejde o partitívne poňatie, aj tieto podstatné mená sú v akuzatíve: *Lepšie deti nemať, ako zle vychovať.* (príslovie) — *Hory nie sú ohradené plotom ako záhrady, ani kamene nenájdeš ako po medziach na poli.* (Švantner) — *„Ja tvoj chlieb"*, povedá Lomidrevo, *„nepotrebujem."* (Slov. ľud. povesti)

Uvedené dve hlavné podmienky dokresľujú sa zdôrazňovacími slovami: *ani, nijaký, žiadny, nijako, vôbec, nikdy* a i., prípadne zdrobňujúcou príponou v predmetovom mene. Vplyv zdôrazňovacích slov na používanie záporového genitívu sa v doterajšej literatúre často preceňoval.[10] Zdôrazňovacie slová v slovenčine vyvolávajú použitie záporového genitívu obyčajne len spolu s prvými dvoma podmienkami alebo aspoň s jednou z nich.

Pri záporových slovesách so stavovými a výsledkovými predmetmi, ak sú nimi mená nedelivého významu, je dnes normou akuzatív, aj keď sa tu používajú, alebo najmä keď sa tu používajú zdôrazňovacie slová, teda väzby typu *neskosil ani lúku, ani ďatelinu; ani úlohu si nenapísal, ani výkres neurobil.*

Zdôrazňovacie slová samy nevládzu v takýchto prípadoch zastrieť strojenosť alebo archaickosť genitívu, napr. *nikdy rúk krížom nezaložil, nepomýlil ani fľašky, do ktorej ...* a pod.

Pri zdôrazňovacích slovách treba si ďalej všímať, čo zdôrazňujú: či sloveso, či predmetové meno. Keď zdôrazňujú predmetové meno, vtedy podporujú použitie záporového genitívu, v opačnom prípade ho alebo neovplyvňujú, alebo mu skôr prekážajú.[11]

V prvom prípade stoja pred predmetovým menom alebo v jeho blízkosti, v druhom prípade pred slovesom. Sloveso zdôrazňujú príslovky: *nikdy, jakživ, vôbec, celkom, úplne, ešte* a pod., predmetové meno zasa zdôrazňujú slová adjektívneho charakteru, napr. *nijaký, žiadny, jediný, jeden, najmenší* a i. Najvšeobecnejšie

---

[9] Prípady a, d, ktoré sú najdôležitejšie, zdôrazňuje už Rudo Uhlár v Slovenskej reči II, 1933, str. 123.

[10] Pozri R. Uhlár, Slovenská reč II, 123. — Vl. Šmilauer, *Novočeská skladba,* Praha 1947, str. 205, ich pokladá v češtine za prvý z hlavných činiteľov, ktoré umožňujú záporový genitív.

[11] Pri zdôrazňovacích slovách *ani, kto, žiaden* tento zjav spozoroval R. Uhlár, Slovenská reč II, 123. — Vl. Šmilauer, *Novočeská skladba,* 205, postaveniu zdôrazňovacích slov nevenuje pozornosť.

zdôrazňovacie slovo, záporná zlučovacia spojka (alebo častica) *ani*, môže zdôrazňovať i sloveso, i predmet, čo naznačuje svojím postavením pred nimi.

Zdôrazňovacie slová môžu stáť samy, môžu sa kombinovať medzi sebou, zdôrazňovať možno deminutívnou príponou predmetového mena, a to aj spolu s niektorým zdôrazňovacím slovom.

Príklady:

a) *necítiť ani hanby, ani pokánia; necítiť nijakej váhy, nedávať úžitku žiadneho, nedostať žiadnej náhrady, nedostať ani haliera, nemať nijakého čara (ani masla, nijakého obchodu, už nijakej vlády, ani vody, žiadnych detí, ani hrobu vlastného ... ani kríža, nijakej radosti), neodvetiť ani slova, nepočuť ani slova, nepovedať už ani slova, vôbec nespozorovať ani dažďa, ani dojmu; nestratiť jedinej myšlienky, nezameškať jednej nedele;*

b) *nebadať ani najmenšieho tieňa pokánia, nedostať ani jedného lista, neprehovoriť ani slova, nevynechať ani jedného riadka, nedožičiť ani jediného kroku;*

c) *slovka nepovedať, nevynechať ani takého miestka, kde ..., jediného zvúčika nevystriehnuť, nepoznať ani byľky únavy na ňom.*

Predmetové meno možno zdôrazňovať aj slovosledom, t. j. tak, že ho položíme pred sloveso. V takomto prípade (najmä ak pri ňom stojí ešte aj niektoré z uvedených zdôrazňovacích slov), býva spravidla v genitíve. Napr. *Ani haliera zaň nedostal.* (Jilemnický) — *Takých rečí nepotrebujeme.* (A. Matuška) — *Ani jeden z nás slova nepovedal.* (Chrobák) — *Máš dlaby ako medveď, ale slovka nepovieš.* (Skalka) — *Nijakých demonštrácií netrpím.* (Jesenský) — *Narobíš sa a úžitku neuvidíš.* (Chrobák) — *Milý pútnik ani oka nezažmúril.* (Slov. ľud. povesti) — *Ani toho sna nežičí.* (Kukučín)

Pri niektorých menách nedelivého charakteru je opačný slovosled príznakový, napr. *Tej noci nezažmúril oka.* (Skalka)

Keď uznávame, že záporový genitív závisí hlavne od čiastkového (partitívneho) významu, prenikajúceho pri zápore, vieme jednotne a omnoho presnejšie vysvetliť, kedy sa používa v genitíve predmet bližšie určený prívlastkom alebo niekoľkými prívlastkami, najmä zámennými prívlastkami *tento, takýto, môj* a pod. Doteraz nie je v tejto otázke jasno a globálne sa vraví, že predmet určený prívlastkom, najmä zámenným, býva spravidla v akuzatíve.[12] Ďalej, že použitiu genitívneho predmetu prekáža nezhodný prívlastok v genitíve (obava pred dvojnásobným genitívom).[13] Uvedené dôvody nepokladáme za bezvýznamné, ale nie sú rozhodujúce. Ak ide o cieľový a obsahový predmet, pri ktorom je čiastkové poňatie možné, alebo sa priam zdôrazňuje (slovami *ani, nijaký, žiadny* atď.), vtedy sa záporový genitív môže použiť a používa sa. Príklady:

1. mená so zhodným prívlastkom adjektívneho charakteru: *nedať dobrej rady, nemať veľkej vôle (vľúdneho pohľadu, bočných úmyslov, nejakého zrejmého účelu), nenachodiť pokojného miesta (pravého pôžitku), nepočuť ľudského hlasu, nepotrebovať nijakej cudzej lásky, nepoznať beznádejného stavu, neužiť bezstarostného milovania, nevidieť živého tvora (najslabšieho pohybu), nezasluhovať takého krutého osudu, ďalšieho slova prerieť nevládať;*

---

[12] O tom R. Uhlár v Sborníku na počesť J. Škultétyho, str. 624. Otázku však nevyriešil. Vraví: „Ale nie je to pravidlo celkom pevné. Miesty by jazykový cit nedopustil genitívu, inde zas akuzatívu." Slovenská reč II, 125.

[13] Ibidem str. 625.

2. mená so zhodným i nezhodným (privlastňovacím) zámenným prívlastkom: *nedostať nikdy takej ženy, nenavariť takých halušiek, nepoznať tohto citu, nevidieť takých jaseňov (takého ušľa), nevynechať ani takého miestka, kde . . ., ani tejto radosti nežičiť (ani takých šiat), nenájsť toho červíčka, nepotrebovať jej peňazí, nevedieť mu mena;*

3. mená s nezhodným genitívnym prívlastkom: *nebadať ani najmenšieho tieňa pokánia, nemať kvapky krvi v tvári, ani konca mesiaca nevyčkať, nechcieť prijať kúska chleba odo mňa, nemať stebla zbožia, nepoznať ani byľky únavy na ňom;*

4. mená s iným nezhodným prívlastkom: *nemať osohu z toho (zmyslu pre obdiv, práva pýtať sa, ani poňatia o týchto veciach, práva lietať nad skutočnosťou, trpezlivosti vydržať do konca, nenájsť sĺz na zmytie tejto bolesti, nepociťovať lásky k tomuto remeslu.*

Poznámka k bodu 1.

Akuzatív dopĺňa sloveso vtedy, keď nejde o čiastkovosť, ale o celý rozsah predmetu, napr. nepoznali situáciu na frontoch,[14] pri slovesách s cieľovým a obsahovým predmetom.

Keď je čiastkové poňatie možné, alebo keď sa zdôrazňuje, môže sa záporový genitív položiť aj pri slovesách, ktoré sa stali prechodnými len pomocou predpony, hoci obyčajne mávajú akuzatív. Napr. *Neprešli diery, skaly, vŕšku, doliny, o ktorej by nebol vedel povesti.* (Tajovský) — *Ani nečakal na ich súhlas, aby nepremeškal ani minútky.* (M. Figuliová) — V tomto zmysle treba zmierniť Uhlárovo tvrdenie o takýchto slovesách.[15]

Analogicky podľa záporných slovies sa kde-tu nájde genitív aj pri kladných slovesách.[16] Príklady:

Adamovi a Mare od dojatia slzy vyhŕkli; veď dosiaľ sotva zažila dobrého slova. (Jégé) — *Na mysli jej ale bol jej drahý Tonko, či sa mu dačo nestalo . . . či aspoň oka zažmúril.* (Tajovský) — *Slova prerieť ho nikto nepočul.* (Tajovský) — *Boja sa slovka prehovoriť.* (Letz) — *Ten hľadá pokoja. — Hľadá v nej pokoja.* (Ostatné dva doklady citované podľa R. Uhlára.)

Podobne pri bezpredmetových slovesách, napr.: *Keby ženy bolo, nemusel by teraz mútiť mlieko.* (Timrava).

Niektoré z týchto príkladov vznikli z rečníckej otázky, ktorá má len formu kladnú, ale zmysel záporný, takže sa tu záporový genitív kladie náležite. Napr.: *Či zažila dobrého slova?*

V jednočlenných (neosobných) vetách je záporový genitív pri uvedených slovesných typoch normou. Napr. *nebadať choroby na ňom (prírastku, vetríka), nechyrovať jara, ani vtáčka ani letáčka nebolo chyrovať, nepočuť slova (ľudského hlasu, ani hláska, ničoho), nebolo vidieť dymu (živého tvora), nevidno nikoho ani husí (ani nášho domu), necítiť otrasov zeme, nepoznať na ňom biedy (prírastku).*

---

[14] Príklad je zo štúdie R. Uhlára, SR II, 125. Prípady *„cudzím bôľom svoj neumŕtviš, nedá šliapať svoje práva"* majú akuzatív preto, že sú to stavové predmety (stoja pri slovesách neumŕtviť, šliapať), a nie pre prívlastok.

[15] Slovenská reč II, str. 125—6, kde uvádza príklady na akuzatív.

[16] Pravda, nesmieme sem počítať partitívne, odlukové a i. genitívy ako R. Uhlár v Škultétyho sborníku, str. 618.

Akuzatív sa v takýchto prípadoch kladie len fakultatívne (ako druhá možnosť), napr. *nevidno mu hlavy — hlavu, necítiť otrasov zeme — otrasy zeme.*[17]

Ostatné prípady, kde sa kladie akuzatív, pomerne úplne postihol R. Uhlár,[18] a to:

1. keď je sloveso v imperatíve *(nevyhľadávaj zlé zábavy!),*
2. keď je pri predmete doplnok *(nenájdeš živú svoju matičku),*
3. v zápornej otázke *(nevideli ste tam moju dcéru?),*
4. keď predmet zastupujú zámená *to, čo, nič, niečo, všetko, iné, inšie, ona (iné nevie).*

Dodávame k nim 5. prípad, keď ide o porovnávanie predmetu s inými, vydeľovanie predmetu z radu iných, o stavanie do protikladu k iným predmetom, o individualizovanie (Štúr vraví, že ide „o viznačení určití predmet"): *nejesť mäso, noviny nečítať (ale knihy áno), fajku nefajčiť (ale cigarety).*[19]

Rozmiestenie záporového genitívu súvisí aj so štýlovým rozvrstvením jazyka. Platí tu pravidlo: čím ľudovejší jazyk, tým viac záporového genitívu. Najmenej dokladov sa našlo v odbornom štýle teoretickom i praktickom (napr. v technickej a právnickej literatúre, ale pribúda ich už v literárnovednej literatúre), viac v krásnej literatúre, najviac v ľudových povestiach a rozprávkach; ľudové piesne, príslovia a porekadlá nimi oplývajú, uchovávajú totiž do značnej miery aj staršiu normu, a to aj prípady, ktoré by sa dnes inde nedali voľne povedať.

Nárečia všetky prekračujú súčasný spisovný úzus. Nesmieme si však myslieť, že záporový genitív sa v nich kladie dôsledne, ako sa domnievali starší pracovníci (Czambel a i.).[20] Po záporných prechodných slovesách so vzťahovým predmetom sa vôbec nekladie genitív (napr. *neblažilo ju to,* nie „neblažilo jej to"). Po slovesách so stavovým a výsledkovým predmetom sa genitív kladie viac než v spisovnom jazyku, ale len pod podmienkou, že meno má partitívny význam. Najčastejšie po slovesách *nejesť, nepiť* a ich synonymách, ale aj po iných, napr. *ňigdi vodi piť ňebuďe*[21] (Závažná Poruba), *tá ňigdi mesa ňeje* (Osturňa), *ešte zme ňekopaľi novej švápki* (Paučiná Lehota), *a kávi ňigdi ňepili* (Veľký Bysterec).

---

[17] V jednočlenných vetách sa dôsledne kladie genitív aj po záporných slovesách bezpredmetových, najmä po slovesách s kvantitatívnou predponou *na-, u-, pri-, od-.* Napr. *nebolo príčiny, nebolo o nej slychu, nebyť Bartaloša, bolo by . . ., niet/nebolo poriadku (inšej rady, mu páru, pomoci), v ľuďoch nieto zľutovania, tu žiaľu niet;*

kriku nechýbalo, zlého slova medzi nimi nepadlo, neminulo dňa, neminulo noci, aby nenavošlo zimy sem, neprenikne ani slovka, neodbúdalo nápoja, aby ťa neubudlo, neubývalo chleba, opatrnosti nezbýva, potom už oka nezostalo suchého, neodbúdalo nápoja, veku mu nedochodilo.

Keď použijeme tieto slovesá ako osobné, zmení sa genitív na podmetový nominatív, napr. aby nenavošlo zimy — aby nenavošla zima, lenže sa tak stiera ohľad na kvantitu.

[18] *Sborník na počesť Jozefa Škultétyho,* str. 623—6.

[19] Pre češtinu toto konštatoval Fr. Trávníček v *Mluvnici spisovnej češtiny II,* str. 1207. Dôvodí, že hovoriacemu nejde o partitívnosť, lež o istý druh, napr.: *hostinský nemá pivo, nepijem víno.*

[20] To sa v nárečových monografiách výslovne uvádza. Pozri napr. u J. Stanislava v *Liptovských nárečiach* na str. 390.

[21] Citujem podľa Stanislavových *Liptovských nárečí,* str. 390, a podľa vlastných výpiskov z nárečových textov iných slovenských nárečí, ktoré sú v ÚSJ.

Omnoho častejšie prekračujú nárečia spisovný stav v rámci cieľového a obsahového predmetu. Po slovesách s cieľovým a obsahovým predmetom sa používa záporový genitív takmer pravidelne, a to aj vtedy, keď je ním nedelivé meno, zámeno, alebo keď ide o rozkaz, otázku, doplnok a pod. Príklady:

... *neviďela si môjho ďioučaťa?* (Lipt. Ján), *ale ti ňičoho ňevezňi!* (Lipt. Ján), *ňedoňesľi nám vrjec* (Okoličné), *takej ďiejki ňenajďeš* (Krivá), *žaden jim karmiva ňedaval okrem vodi* (Letanovce), *ňičeho o ňičim ňezna* (Letanovce), *či ňeviśeľi tej strigi* (Letanovce), *ňemaš ľesa ňijakeho* (Letanovce), *apika* (= otca) *doma ňemaju* (Polina — Gemer), *veď já tu i tak dobrjeho života ňebuďem maľ* (Lokca), *ňenašli zme ňič, aňi jednej ľižice, aňi ňičeho, iba popol* (Liesok), *a kráľ ľiež ňemali ako dňeska štiri päť* (Veľký Bysterec), *Kresťína viďela, že šatki ňedávam* (Dolná Lehota) a i.

Omnoho častejšie sa vyskytuje záporový genitív v jednočlenných (neosobných) vetách, nielen po záporných prechodných slovesách a po neprechodných slovesách existencie, lež aj po slovesách s významom *ísť, prísť* a iných, aj keď predmetové meno neoznačuje delivú vec. Napr. *pomoci, tej nebiło žádnej* (Buková v okrese Trnava), *formánek nebuło* (Buková), *seďem rokou minulo, a miľeho ňižd ňešlo* (Závažná Poruba), *ňikoho im tam nedošło* (Rozbehy).

Pokiaľ ide o kvantitatívny rozsah záporového genitívu, je v našich nárečiach takýto stav: záporového genitívu majú najmenej gemerské a iné pohraničné nárečia, ktoré sa bezprostredne dotýkajú maďarskej jazykovej oblasti. Stredoslovenské nárečia nevynikajú čo do množstva záporového genitívu. Toľko ho nájdeme aj v západoslovenských nárečiach, ktoré sú naň pomerne bohaté. Najhojnejšie sa používa v nárečiach, ktoré súvisia s poľštinou a ukrajinčinou: v hornotrenčianskych, oravských, ďalej najmä v spišských a ostatných východoslovenských nárečiach.[22]

Záver

Pre praktických používateľov, najmä pre vyučovanie slovenčiny v škole vyplývajú z našich úvah tieto závery: Záporový genitív sa dnes už v slovenčine nekladie po každom zápornom prechodnom slovese, ako ho v dobrej snahe odporúčali J. Škultéty, S. Czambel a naostatok R. Uhlár. Takmer celkom zanikol pri najzreteľnejších prechodných slovesách, t. j. pri slovesách so stavovým, vzťahovým a výsledkovým predmetom (napr. „neprestrihnúť papiera", „nestavať domu"), kde ho nahrádza akuzatív. Z genitívu tu zostali len viac-menej zmeravené zvyšky v prísloviach, porekadlách, ustálených zvratoch a pod.

V dnešnej slovenčine sa záporový genitív používa:

1. v jednočlenných vetách pri záporných prechodných slovesách (alebo predikatívnych príslovkách, ako sú *nevidno, netreba*) a pri záporných nepredmetových slovesách, ktoré označujú jestvovanie *(niet, nieto, nebolo* a pod.) ako norma, napr.: *nevidno Choča, neostalo po ňom ani znaku.* Miesto tejto väzby sa len fakultatívne môže použiť akuzatív (pri prechodných slovesách). Pri nepre-

[22] K týmto záverom som prišiel podľa nárečových textov, uložených v Ústave slov. jazyka SAV. V každej väčšej nárečovej oblasti som vyexcerpoval texty z 20 obcí rovnomerne rozmiestených. Obraz mi pomohli skorigovať priami skúmatelia napr. pre hornotrenčianske, oravské a niektoré stredoslovenské nárečia dr. Habovštiak, doc. Štolc pre východoslovenské nárečia, západoslovenské nárečia od hranice po Váh až do výšky Trenč. Teplej som skúmal v teréne sám.

chodných slovesách sa záporový genitív dá nahradiť nominatívom, a to len tak, že sa veta stane dvojčlennou *(neostal po ňom ani znak);*

2. v dvojčlenných vetách stojí záporový genitív pri tých prechodných slovesách, ktoré sa v kladnej podobe viažu s cieľovým a obsahovým akuzatívom. Za vzory tu môžu slúžiť slovesá *nedať, nepotrebovať, nepovedať, nemať.* Ide o slovesá, ktoré popri akuzatíve viažu k sebe súčasne aj datív *(dať, povedať),* ktoré sa pôvodne viazali s genitívom *(potrebovať),* alebo ktoré majú široký rozsah významu *(mať, povečať).* Dej týchto slovies nezasahuje tak konkrétne predmetnú vec ako dej ostatných prechodných slovies, čím umožňujú partitívne ponímanie predmetu. Prechodné slovesá so stavovým a výsledkovým predmetom sa môžu v zápore viazať s genitívom, len keď priberú nejakú čiastkovú predponu *(na-, u-, pri-, do-, od-).* K týmto slovesám sa genitív len tak viaže, keď sa partitívnosť naznačí predponou. Pri prechodných slovesách so vzťahovým akuzatívom sa záporový genitív vôbec nepoužíva, lebo je ním vždy meno osoby.

Použitie záporového genitívu sa z druhej strany podstatne podmieňuje aj predmetovým menom. Keď meno označuje vec partitívneho charakteru, napr. materiál, kolektívum a iné veci, ktoré nemožno počítať, umožňuje použiť genitív, najmä keď sa delivý význam takýchto mien podčiarkuje zdôrazňovacími slovami *ani, nijaký, žiadny* a i.

Keď sa uvedené podmienky (sloveso s cieľovým alebo obsahovým predmetom a predmetové meno delivého významu, formálne vyjadreného zdôrazňovacím slovom) vyskytujú spolu, treba používať záporový genitív. V umeleckom a v iných nie odborných štýloch odporúča sa používať záporový genitív aj vtedy, keď je splnená len jedna podmienka, napr. keď ide o meno s partitívnym obsahom, napr. *už sme nejedli takej polievky dva roky;* alebo len keď ide o prechodné slovesá s cieľovým a obsahovým predmetom, hoci predmetom nie je meno partitívneho charakteru, napr. *u chudoby nehľadaj hanby, nedal pokoja, ešte sme takého javora nenašli, takej krásavice sme ešte nevideli, nepozná strachu, reč nemá konca.*

Akuzatív sa po uvedených záporných slovesách upotrebúva, keď ide o samu vec, o vec ako celok (napr. v porovnaní s inou vecou), keď by čiastkové poňatie, ktoré vyplýva z genitívu, odvádzalo pozornosť od tohto zámeru, napr. v rozkazovacích a opytovacích vetách.

Záporový genitív v jednočlenných vetách predstavuje relikty staršej normy, podľa ktorej sa genitív kládol bez ohľadu na význam záporového slovesa. Záporový genitív v dvojčlenných vetách je v podstate vždy partitívnym genitívom, ako to pre slovenčinu konštatoval E. Pauliny a pre češtinu Fr. Trávníček. Ide o produkt nového vývoja, o spresňovanie gramatickej stavby v tom zmysle, že genitív sa takto vyhraňuje ako pád čiastkového zásahu.

LEXIKÁLNO-ŠTYLISTICKÝ ROZBOR BÁSNÍ JÁNA BREZINU

Matilda Hayeková

Pokúsime sa z lexikálno-štylistického hľadiska osvetliť dielo básnika, ktorý bol pôvodne jedným z predstaviteľov skupiny slovenských nadrealistov, ale postupne sa prepracúval k socialistickému realizmu.

V nadrealistickej poézii sa osobitne vyzdvihuje významová stránka slova, aj na úkor vety. Pri prevažne estetickom zameraní tejto poézie nejde v nej tak o presné vyjadrenie významového vzťahu medzi slovami, ale o vyzdvihnutie významu slova. Jednotlivé slová, vytrhnuté z vetnej súvislosti a postavené ako samostatné rytmické celky, posilňujú významovú stránku. Slovo, ako samostatná jednotka, je v nadrealistickej básni hlavnou významovou zložkou. Nadrealistická estetika žiadala, aby sa slovo pociťovalo ako slovo, a nie ako zástupca pomenovaného predmetu alebo ako prejav citovej stránky indivídua.[1]

Jednou z charakteristických čŕt Brezinovej tvorby je niekoľko slov, pomenovaní, ktoré samy, aj pospájané uprostred množstva básnických obrazov nesú hlavné myšlienky jednotlivých básní aj zbierok. Niektoré z nich sú spoločné celej nadrealistickej poézii, napr. jej programové slovo *sen,* potom *smrť, voda, skala.*

Významové využitie substantív ako pomenovaní

Podstatné mená sú tým druhom slov v Brezinovej tvorbe, ktorých výber a zoskupenie do obrazov v jednotlivých zbierkach najzreteľnejšie signalizuje básnikovu príslušnosť k nadrealizmu alebo k socialistickému realizmu.

Slovník prvých dvoch Brezinových básnických zbierok z obdobia príslušnosti k nadrealizmu,[2] kde básnik vyslovil svoj vzťah k vtedajšej spoločnosti, s ktorou žil v silnom rozpore, obsahuje niekoľko rovnakých slov. Ide o substantíva, vyvolávajúce obraz smrti a cintorína: *matka smrť, posledná milenka smrť, hrob, márnica, utopenec, rakva, chryzantémy.* Zdanlivo sú symbolom osobného pesimizmu debutujúceho básnika, v skutočnosti sú však obrazom ničenia a pochovávania istých ideálov a nádejí (skupiny pokrokových ľudí, ku ktorým patrili aj nadrealisti) utopených alebo topiacich sa v súčasnej politickej a vojnovej situácii. Majú teda oveľa závažnejší význam a dosah ako čisto osobný. Veď básnik píše o *blúznivom speve* (uvedomuje si že je blúznivý, upozorňuje na to, čiže robí to zámerne) a *chvení meteoru*

V krvavej polohe
Pušiek a času (N. s. n. 13)

Písal túto poéziu vtedy, keď často vídaval, že:

To polícia vedie mojich priateľov
Dobrovoľníkov s istými príznakmi sna (N. s. n. 15);

preto sa básnik blíži k budúcim, vytúženým dňom *plačom a snením* (N. s. n. 14), preto evokuje nočnú zbojnícku vatru ako *jediný prejav dňa* (N. s. n. 9).

Z takéhoto videnia a chápania doby, politickej a sociálnej situácie, vyplývajú aj ďalšie substantíva v básňach, ktoré už odrážajú básnikov osobný postoj k obrazu súčasného života: *smútok, úzkosť, žiaľ, plač, slzy, bolesť, rezignácia.*

K týmto pomenovaniam z oblasti smrti a zomierania vracia sa Brezina občas i vo svojich ďalších povojnových zbierkach, hoci zriedkavejšie, ale obrazy, ktoré

---

[1] Porov. v štúdii Michala Považana, *Vývinové zaradenie nadrealistickej poézie* v zborníku Pozdrav, Bratislava 1942, str. 85.

[2] *Nikdy sa nestretnem,* Tranoscius 1941 (v citátoch sa uvádza skratkou *N. s. n.*) a *Volanie miesto spánku,* Matica slovenská 1945 (uvádza sa v skratke *V. m. s.*).

dokresľuje týmito slovami, majú už nový, konkrétny význam. Napr. v zbierke Anjel pokoja (Matica slovenská 1946) je to spomienka na padlých, ktorí ležia *za hradbami cintorínov* (43). V Slnečnom dni pre všetkých (Matica slovenská 1947) zostali už len *znak smrti* (21) a *brány cintorína* (53), obrazy, v ktorých dominujú slová *smrť* a *cintorín,* vyvolávajúce predstavu nebezpečenstva smrti konkrétnej osoby, už nie národa, ľudstva, ani (socialistických) ideálov, pretože vznikli v dobe, keď už politické nebezpečenstvo neviselo vo vzduchu. Ani substantíva *slzy* (28) a *žiaľ* (28), hoci ich je nepomerne menej ako v predchádzajúcich zbierkach, nechýbajú v slovníku tejto básnickej zbierky. Ale vyslovuje sa tu už aj nádej v také časy, keď *slovo žiaľ zakliate bude do slovníkov* (28). V zbierke Vrchy sa ubránia (Matica slovenská 1948) pomocou slov *smrť* a *hrob* charakterizuje Brezina už len svoju predchádzajúcu tvorbu:

A každá báseň bola nápisom na hroby
A každý hrob bol obieleným míľnikom
Na cestách
Čo vedú
Nevedno kam (50—51)

Táto bezradnosť a bezvýchodnosť situácie bola príčinou smútku a hádam aj „alogistických metafor", charakteristických pre básne nadrealistov z obdobia druhej svetovej vojny. V zbierke Najvyšší čas (Matica slovenská 1939) vyskytuje sa slovo *smrť* len štyrikrát (9, 31. 38, 57), a to zväčša v súvislosti s baníkmi, ktorí hrdinsky zahynuli pri práci v šachte, a pri spomienke na umučenie Júlia Fučíka. V Speve lásky k novej Číne (Slovenský spisovateľ 1950) spomína sa smrť, hoci je vo vojne samozrejmosťou, iba v prirovnaní *hlboký ako smrť* (27) a ako vojnová nevyhnutnosť figuruje aj v slovníku na tento čas poslednej Brezinovej básne V povstaní (Slovenský spisovateľ 1955) na str. 14.

Nositeľmi, symbolmi ďalších myšlienok, ktoré sa preplietajú s obrazom smrti a hrobu, sú slová *sen, spánok, voda, skala, detstvo.*

Sen, charakteristický motív nadrealistickej poézie, ktorý predstavuje únik básnika z nepríjemnej, tiesnivej skutočnosti do iluzórnej krajiny, sféry vytúženého šťastia, je hodne zastúpený aj v Brezinovej tvorbe. Vyjadrujú ho pomenovania *sen* a *spánok,* ktoré sa v prvých Brezinových zbierkach vyskytujú vo význame „vízie, extázy, blúznenia alebo chiméry". Sen je básnikovi vždy cieľom alebo prostriedkom úniku od neradostnej reality, napr.: *pirátsky člnok sna [je] krajší než rakev obrátená vekom do noci* (V. m. s. 16). Tu sa zreteľne hovorí, že sa básnik pred smrťou zachraňuje na *člnku sna.* V básnicky prenesenom význame používa Brezina slovo *sen* aj v zbierke Anjel pokoja:

Aby som sa nevybral za novými rajmi
Blaženými
Bez tieňov
Len z diaľky snov (38)

V tomto prenesenom význame sa spomína *sen* ešte v zbierke Slnečný deň pre všetkých v obrazoch *dávna planéta sna* (60), *večný oheň snov* (39), ale v tejto zbierke už dominuje konkretizovaný *magický sen prírody* (59), čiže príroda krásna ako vo sne, v rozprávke. Funkciu sna v nových pomeroch, keď už nemusí byť záchranným člnom, ani chimérou, keď je iba konkretizovaním vysnenej budúcnosti, do ktorej básnik predtým unikal vo víziách, vyslovujú verše:

Je sen
Je voľný život zas pánom všehomíra
To na dnes stačí (10)

V podobnom význame sa používa slovo *sen* aj v zbierke Vrchy sa ubránia:

Sníva
Jak by nesníval (14)

Ale v tejto zbierke sa slovo *sen* nevyskytuje veľa ráz, lebo básnik radí:

Len prosím nezastávať ani pri Snovom plese
Len ešte ďalej ísť (13)

Staršieho ladenia sú obrazy: *letný sen* (20), *mŕtve rameno sna* (42). Novú náplň slova *sen* ako ideál nachádzame až v básni Partizánsky cintorín:

Pre ich odvážny sen
Tak hlboký a živý
Že za cenu života
Museli ho tu dosniť (45)

Je to teda ten istý sen, ktorým boli poznačení básnikovi priatelia, o ktorých v prvej zbierke Brezina píše, že ich viedla polícia. To znamená, že už aj tam, (hoci zriedka) používal básnik slovo *sen* v oboch významoch: „vízia, chiméra" aj „ideál". O aký sen-ideál mu šlo, o tom sa dozvedáme v zbierke básní Najvyšší čas, kde je *mestom snov* Moskva, hlavné mesto zeme, ktorá spieva *o snoch rad radom splňovaných* (55). Tak isto jasne sa hovorí o sne-ideológii, socialistickom ideále v Speve lásky k novej Číne: *je našou matkou sen, červená jasná hviezda* (21, 24).

Podobnú cestu vývoja od abstraktného významu slova v nadrealistických básňach ku konkrétnemu významu v neskoršej tvorbe prekonalo u Brezinu aj slovo *voda*. V prvých zbierkach sa používa v prenesenom význame: odzrkadľuje obraz básnikovho duševného stavu, nálady a predstavuje aj čas, dobu, v ktorej básnik žije. Napr. v zbierke Nikdy sa nestretnem sú to *stojaté vody* (16); *neutrálne vody* má rozjasniť *bič spánku* (11); na inom mieste sa spomína *voda spánku a voda milovania* (52). V ľúbostnej básni *sa spája pobrežie vôd* a počuť *prelúdium vôd* (30). *Voda* je básnikovi aj *kolískou, v ktorej uspával svoj život ... búrky a hromozvodu* (28). Na inom mieste sa *zas zasnubuje ostrie meča s vodami* (75). Prenesený význam má slovo *voda* aj v týchto veršoch prvej zbierky:

V útrobách vôd
Čo ohrýzajú kameň
Budem volať vráť sa a klesať dúhovo (49)

V druhej zbierke sa v tej istej funkcii spomínajú: *hluché vody* (7), *vody poézie* (7), *vody utopencov* (27) a všetky tieto *vody* siahajú *až po samý okraj hviezd* (12), čiže unášajú básnika k vrcholným štádiám inšpirácie. Alebo na str. 51 čítame:

Ale je to rosa vzácnejšia od vôd v rokoch veľkej suchoty
Usmrcuje vo mne zbytočný hmyz starostí
Kriesi vo mne človeka

V nasledujúcich sbierkach slovo *voda* už stráca svoju funkciu nositeľa myšlienky

— obrazu básnikovho vnútorného života, stáva sa len pomenovaním skutočnej vody (napr. *vody vodopádu* v zbierke Vrchy sa ubránia, str. 16). Ešte raz sa slovo *voda* objaví v tejto zbierke v prenesenom význame vo veršoch na str. 11:

A potom možno poznáš
Že všetko nie je zhnité v krajine básnikov
Vetry hýbu vodami
Skaly majú odvahu
Stáť si na svojom mieste ...

V Speve lásky k novej Číne sa často spomína *Žltá rieka,* ale slovo *voda* sa tu vôbec neobjaví; podobne ho niet ani v poslednej básni V povstaní.

Tvrdosť a vytrvalosť, nepoddajnosť fyzickej i charakterovej stránky človeka symbolizujú v Brezinovej tvorbe substantíva *skala* a *kameň.* Napr. v prvej zbierke *vody ohrýzajú kameň* (49) čiže vnútorné problémy a bolesť ničivo pôsobia aj na fyzicky pevnú bytosť. Do tejto významovej oblasti spadá i spojenie: *premeň ma hoci v horiaci kameň* (42). V zbierke Volanie miesto spánku sa básnik zreteľne stotožňuje so *skalou* vo veršoch:

Som skala
Spievajúca
Letiaca do priepasti (12)

Na str. 15 zas hovorí *o čele vrytom do skaly.* A ďalej čítame:

Ako by malo zmysel rozoznávať človeka od kamenného mozgu
Od divých stád kamenia smerujúcich k priepasti (25)

Slová *priepasť, studňa* (ktoré básnik v prvých dvoch zbierkach dosť často spomína), aj *osud vodopádu* a *vodopády* z ďalších zbierok, vyvolávajú obraz hĺbky, hlbokej priepasti, symbolu nebezpečenstva, do ktorého sa ľudstvo neodvratne rúti.[3]

Slovo *kameň* v pôvodnom význame skutočnej skaly používa básnik už v zbierke Anjel pokoja na str. 17, kde je reč o kamennom anjelovi a v zbierke Slnečný deň pre všetkých, kde sa na str. 41 a 50 hovorí o tichu tatranských skál. Ale v zbierke Vrchy sa ubránia stojí slovo *skala* ešte aj v prenesenom význame, v podobnom, aký malo v prvých dvoch zbierkach:

Skaly majú odvahu
Stáť si na svojom mieste (11)

Na nasledujúcej strane je však už reč o obyčajných kameňoch v hore a o *nehostinných bralách* (13). V ďalších zbierkach sa slovo *skala* už nespomína ani v pôvodnom ani v prenesenom význame.

Pekné zážitky z mladosti a všetko dobré i úprimné zahrnul Brezina do slova *detstvo* (a jeho odvodenín), ktoré sa dosť často vyskytuje v jeho poézii a ktoré vyvažuje množstvo smutných obrazov, najmä v prvých zbierkach, napr.: *potemný kruh detstva* (N. s. n. 24) alebo v tej istej zbierke čítame:

---

[3] Kedysi štúrovci a ich nasledovníci pracovali s obrazmi výšky: vrchov a vysokých brál. Nadrealisti používajú opačné obrazy vodných hlbočín, krútňav a priepastí, čo zrejme poukazuje na odlišné, ba protichodné chápanie životnej problematiky a života vôbec.

Povedľa riek tak ako rané detstvo
Len v očiach nebudú už hniezdiť volavky (49)

V druhej zbierke sa spomínajú *náhrobky detstva,* čiže pamiatky na ranú mladosť, ktorá navždy odišla, alebo tú istú myšlienku vyslovuje básnik obrazom *hlboko v detstve* (12). Na str. 17 sú dosť plastické verše:

Od spomienky od detstva
Áno všetky rozprávky, ktoré aj tak splývajú
v najvzdialenejšiu ružu

V zbierke Volanie miesto spánku sa *detstvo* spomína ešte dva razy (19, 22) a vždy symbolizuje lepšiu časť básnikovho ja. V tomto zmysle využíva Brezina slovo *detstvo* a *decko* aj vo svojich ďalších zbierkach, napr.:

[Zrak] najkrajší zo všetkých
Dobrý a úprimný
Ako by patril decku (N. s. n. 52)

V podobných významoch používa básnik aj adjektívum *detský.* V zbierke Anjel pokoja na str. 23 nájdeme verše:

Prechodil som bosý
Svoje posledné detstvo

Na str. 30 zas píše, že *zanechá detstvo dávne.* To, že ide o spomienku, dosvedčujú verše:

Často sa ti zazdá u [!] známej cesty z detstva
Že na teba čakajú rubači pod horou
Ako ty čakáš na nich . . .
Nejednu prebdenú noc (19)

V básnicky prenesenom význame sa používa slovo *detstvo* aj v zbierke Slnečný deň pre všetkých v týchto veršoch:

A prečo nám ešte vždy
Toľko chybí do detstva
Ako do spánku kvetov (57)

V zbierke Vrchy sa ubránia používa básnik substantívum *detstvo* v pôvodnom i prenesenom význame. V pôvodnom stojí vo verši na str. 37: *V detstve bitý chudobou;* alebo: *Druhá (cesta) mi detstvo jasne pripomína* (47). V zbierke Najvyšší čas sa slovo *detstvo* vôbec nevyskytuje, iba slovo *deti, decko, detský,* a to v konkrétnom, pôvodnom význame. Tak isto len konkrétne *deti* sa spomínajú v Speve lásky k novej Číne (15, 30, 39, 40, 53), aj v básni V povstaní (7, 24).

Hlavné myšlienky svojich básní vyjadruje Brezina zväčša substantívom; aj pre obraz rýchle unikajúceho času si zvolil zvláštne, a pritom priliehavé pomenovanie: *rýchlik.* Je to *pancierový rýchlik vecí* v prvej zbierke (23) a *rýchliky zabudnutia* v zbierke Slnečný deň pre všetkých (14). Toto pomenovanie pre čas použil síce len dva razy, v dvoch zbierkach z rôznych období, ale pretože je konštantné, nemožno ho obísť bez povšimnutia.

Z uvedených príkladov vidno, že prvých päť básnických zbierok Jána Brezinu má podobný slovník, hoci slová v nich postupne strácajú prenesený význam a nadobúdajú význam pôvodný. Prelom v Brezinovej poézii znamená zbierka Najvyšší čas. Dotýka sa priamo konkrétnej budovateľskej problematiky, a to sa odráža aj na slovníku. Je v nej veľa odborných slov, napr.: *norma* (11), *práca* (13, 16, 20, 21), *sochory* (8), *cement, malta, tehly, štrk, skaly, fúriky* (14), *brigády* (15). V Speve lásky k novej Číne naznačujú hlavnú myšlienku substantívum *hviezda* a adjektívum *rudý/červený* (21, 24, 35), obe vyzdvihujúce spolupatričnosť bojujúceho proletariátu. Posledná báseň V povstaní sa aj tým líši od ostatných, že nemá nosných slov. V tejto básni majú niektoré nárečové alebo skomolené slová inú funkciu: charakterizujú postavy, ktoré v deji vystupujú. Napr. ženičky z Východnej nesú chlapom do hory *samô suchô* (24), Važťan pozdravuje tvrdo *Čest bud práci!* (13), čiže ľudové postavy charakterizuje básnik ich rodným nárečím. Ruského partizána prezrádza lámaná reč *Net Germanci?* (13); aj pre nemeckého vojaka je typická eliptická veta: *Hitler kaput, my už kaput* (24).

Podľa používania spomenutých nosných slov a ich významov možno predpokladať, že Brezinov prvý odrazový bod k socialistickému realizmu predstavuje už zbierka Anjel pokoja; veď hneď v prvej básni Sloboda hovorí: ... *oči nám zjasneli už od vidín stávajúcich sa telom* (9). Ale zásadný prelom je zreteľný až v zbierke Najvyšší čas. Túto skutočnosť potvrdzuje aj slovník celej Brezinovej tvorby.

Zaujímavý je v Brezinovej tvorbe výskyt expresív. Aj v ich rámci rozlišujeme dve skupiny: sú to jednak nežnou citovosťou podfarbené slová, napr. *nôcka, rúčky, nôžky* alebo slová s citovým prifarbením hnevu, rozhorčenia, ktoré sú veľmi blízke vulgarizmom. A týchto zhoršujúcich expresív je v Brezinovej tvorbe pomerne veľa, kým skupina expresív označujúcich kladný citový vzťah, je skromne zastúpená. Expresívne slová so zlepšeným významom nájdeme iba v poslednej básni, kde vo veršoch — často pripomínajúcich ľudovú pieseň — je tento druh expresív bežný, napr.:

keď na jeho rúčky
keď na vaše rúčky
železka vkladali (9); alebo:

spieva matka nôcku celú,
horí ručička (25).

Expresív vyjadrujúcich hnev a rozhorčenie pribúda postupne od zbierky k zbierke, primerane k tomu, ako básnik prechádza od abstraktných obrazov k líčeniu konkrétnej, každodennej problematiky — od sna k boju. V prvej zbierke je len jedno hrubšie expresívne zvolanie: *(Kam) do čerta* (19), v dvoch ďalších zbierkach expresív vôbec niet; hoci v zbierke Anjel pokoja básnik ironizuje *parochne šomrošov, komédiu tlačeníc, zdvihnuté nosy* (23), pre túto ostrú iróniu vyberá slová z neutrálneho slovníka. Expresíva sa objavujú až v zbierke Slnečný deň pre všetkých, v ktorej básnika ešte trápi *kat neistôt* (10) a z tohto pocitu vyplývajú expresíva, ba celé expresívne verše, napr. *agent provokatér* (9), *chameleón* (37) v prenesenom význame o človekovi, ktorý bezcharakterne, vypočítavo mení svoje presvedčenie, ďalej *pobchaj* (41). Expresívom je aj výraz *smilná samica zlata* (35). V zbierke Vrchy sa ubránia temer niet expresív okrem povzdychu chudobných pastierov, ktorí uprostred krásnej prírody žijú *tak na skapanie* (32).

Primeraný k polemickému zacieleniu politicky ostro vyhranenej zbierky Najvyšší čas je aj jej slovník bohatý na ostrejšie expresívne slová, najmä substantíva, ale i slovesá a frazeológiu, napr. v prenesenom význame ako nadávku používa Brezina slovo *šakal* (46). Vo veršoch tejto zbierky nájdeme takéto expresívne spojenia a frázy: *pili krv, pavúčia tvár, ohyzdné pupky* (7), *posielate do pekla* (13), *staré bahno zlata* (19), *zaniknú ako voš* (27), *politický šmelinár* (39), *topilo sa mu maslo na hlave* (39), *stali sa z capov záhradníci* (40), *ruvali sa z hladu ako beštie* (41), *svinstvo* (50) *robiť kšefty* (50). V tejto zbierke je z celej Brezinovej tvorby hádam najviac expresív, ktorými alebo charakterizuje prívržencov kapitalizmu, alebo im takéto slová vkladá do úst. Menej ich je v Speve lásky k novej Číne, kde sa v expresívnych veršoch spomínajú *votrelci* a *hydra* (12); ako nadávky používa básnik slová *hyeny* a *pijavice* (11) i *papuľa hyén* (11). Opovrhovanie nepriateľom triednym i frontovým prifarbuje autor zámerným výberom pejoratívnych ironických rusizmov: *kupčík* (12, 47), *Japončík* (38). Sú to slová, ktoré sa v slovenčine udomácnili až po druhej svetovej vojne.

V poslednej básni V povstaní zamenil Brezina svoj kultivovaný intelektuálsky slovník za prostú ľudovú reč, v ktorej sa striedajú ľudové, citovo podfarbené slová *smrtka* (14), *zubatá* (24), *robotárňa* (18) vo význame „fabrika", smutné oslovenie nešťastných žien *božie stvory* (11), žartovné slová *strídža* a *zázrak malý* s hrubšími expresívami, ako sú *(smrť) fľochá, gáni okáľami* (14), *rev dela, hrtan dela* (25). Do väčšiny týchto expresív vložil básnik svoju antipatiu k nepriateľovi.

Z uvedených príkladov sme zistili, že v začiatočnej Brezinovej tvorbe temer niet expresív. Pribúda ich postupne, keď autor prechádza od líčenia snov a vidín k zobrazovaniu občas i tvrdej životnej reality — (od zbierky Slnečný deň pre všetkých) — a hádam najviac ich je v Najvyššom čase. Menej expresív nájdeme v Speve lásky k novej Číne, ale v básni V povstaní ich zasa pribudlo.

Zaujímavú vrstvu slovných spojení tvoria v Brezinových básňach biblické obrazy. Niet ich veľa a prvý raz ich básnik použil v zbierke Anjel pokoja. Napr. na str. 9 čítame o *vidinách stávajúcich sa telom* a v básni Izba č. 117 (34) je invokácia *mocný Bože radosti.* V zbierke Slnečný deň pre všetkých zas spomína básnik *Boha pomsty* (12, 13). Aj v rétoricky podfarbenom Najvyššom čase, keď chce dodať svojim tvrdeniam slávnostného prízvuku, siaha Brezina do osvedčeného repertoáru biblických obrazov. Starozákonné „mene tekel fares" zavznieva v slovách: *smrť píše po stenách* (9), alebo na inom mieste čítame:

dnes baránok nevinný
na smrť obetovaný (31)

O Júliovi Fučíkovi píše obrazne ako o jednom zo svätcov,

čo vyviedli svet z podsvetia
radostnú smrť zaň podstúpili (57)

Biblické obrazy dodávajú majestátnosti a vznešenosti aj niekoľkým veršom v Speve lásky k novej Číne. Napr. symbolicky sa tu využíva motív trojkráľovej hviezdy:

... červená jasná hviezda,
ktorá šla pred nami, keď bolo hviezdy treba (21)

Biblicizmami sú i slová: *zatratenie* (23), *levová jama* (38). V poslednej básni

V povstaní niet biblických obrazov; hádam by sa k tejto slovnej vrstve mohol priradiť výkrik jednoduchej ženičky, utrápenej matky Ravlovej: *Matka Božia — ochráň nás* (27).

Brezinova poézia (podobne ako všetky diela nadrealistov) využíva aj slová odborné. V prvých zbierkach sú to iba *neón* a *Edison,* pomocou ktorých chce básnik vyvolať slávnostný obraz osvetleného veľkomesta. V zbierkach, ktoré vyšli od r. 1948, odborných slov pribúda, napr. *sanatórium, bacil, TBC.* V zbierke Najvyšší čas sú to už spomenuté slová z budovateľskej terminológie, v Speve lásky k novej Číne nájdeme vedľa *éteru granáty* a v básni V povstaní *kaťuše,* teda odborné vojenské názvy zbraní, nerozlučne späté s vojnovou tematikou, ktoré majú konkretizujúcu funkciu: vyvolať verný obraz poslednej vojny.

Využitie substantív a adjektív v prívlastkoch

Okrem substantív, ktoré tvoria samostatnú zložku, dôležitou zložkou estetického kánonu nadrealistov sú spojenia substantíva s adjektívom z protikladných významových oblastí, napr. abstraktnej a konkrétnej: *polnočný zvon, smädné žily,* čím sa dosahuje nápadný obraz. Inokedy vo funkcii prívlastku spojuje Brezina dve substantíva, ktoré sú významove veľmi vzdialené, napr. *voda spánku, rýchlik zabúdania, matka smrť.* Pretože, ako z uvedených príkladov vidíme, dochádza v nich ku konfrontácii na základe protikladných znakov, nájdeme tu vzťahy medzi oblasťou statickou a dynamickou, abstraktnou a konkrétnou, živou a mŕtvou. Tieto prívlastky, jedno už či zhodné alebo nezhodné, bližšie určujú vlastnosti vecí a tým tlmočia aj básnikov osobný, citový postoj k obrazu, ktorý pomocou nich dokresľuje. Pre nadrealizmus typicky exotický charakter majú v Brezinových prvých zbierkach najmä nezhodné prívlastky, v ktorých využíva spojenie dvoch takých pomenovaní, substantív, ktoré v bežnej reči nikdy nestoja pri sebe, napr. *rakva ulíc, myš obrazotvornosti, vlajka mihalníc, farba sveta, žeriav smútku.* V Speve lásky k novej Číne je ich tiež niekoľko, napr. *ihly granátov, hmyz dažďa, sira chaosu.* Takéto zvláštne nezhodné prívlastky strieda Brezina s niekoľkými bežnými, celkom prirodzenými, ako sú: *dotyk rúk, znak lásky, zármutok decka, ruky robotníka.* Tak ako sme to už pozorovali pri podstatných menách ako nositeľoch významu, aj prídavné mená vo funkcii epitet s iným zameraním používa Brezina vo svojich prvých zbierkach a s iným zameraním ich využíva vo svojej neskoršej tvorbe. V prvej a druhej zbierke niektoré adjektíva, ako epitetá k už spomenutým substantívam z oblasti pohrebnej tematiky, majú podobnú funkciu ako tieto podstatné mená, napr.: *umrlčie hlavy, mŕtvolný čas, mŕtve sochy sŕdc, mŕtve kyvadlá, mŕtvi milenci, pohrebný voz.* Tieto prídavné mená len podčiarkujú, zdôrazňujú hrôzu, nebezpečenstvo smrti a zániku, ktoré básnik v rôznych obrazoch stavia pred čitateľa. Iné adjektíva vo funkcii zhodného prívlastku majú za úlohu, aby svojou nápadnosťou a nezvyklosťou pri substantíve odľahlého alebo celkom protichodného významu upozornili na zvláštne vlastnosti každodenných javov, ktoré nám bežne unikajú, ako napr.: *bizarný hrob, opičí smútok, kamenný mozog, modrá priadza nervov, jantárový vietor, polnočný zvon, magický sen.* Zdôraznené epiteton v slávnostnom štýle stavia básnik niekedy archaicky za meno, napr. *veniec tŕňový.* Tak ako s nezhodnými, aj so zhodnými prívlastkami — epitetami, ktoré sú neobvyklé, nápadné a nové, striedajú sa celkom bežné, jednoduché prívlastky ako: *nedosiaty grúň, pancierový rýchlik, spálené dediny, kamenné mesto, hrozná samota, červená hviezda,* a takéto prívlastky prevládajú

v Brezinovej tvorbe od zbierky Najvyšší čas až po báseň V povstaní, v ktorej už vôbec niet nápadných obrazov, aké mali prevahu v prvých zbierkach. Vo všetkých ďalších Brezinových básňach prívlastky zhodné i nezhodné zavážia svojou prostotou, pádnosťou a priliehavosťou k jasne videnej veci alebo udalosti.

Lexikálno-štylistické využitie slovies

V epickej poézii, kde sa vo veršoch rozpráva nejaký súvislý dej, sú slovesá dôležitou zložkou básnickej reči, sú dynamickým faktorom. V lyrickej poézii je ich funkcia menej závažná, tu spojujú len jednotlivé básnické obrazy. A pretože väčšina Brezinových básnických zbierok má charakter lyrický a posledná kniha je tiež lyricko-epická báseň, niet v nich veľa slovies; básnik použil len najnevyhnutnejšie, a to zväčša v prítomnom čase. Spájajú obrazy, ktoré sa bezprostredne odrážajú v básnikovej mysli, alebo pred ním defilujú ako sprítomnené spomienky. Iba v niekoľkých reminiscenciách na minulosť využil minulý čas slovies a len zriedka sa vyskytne aj slovesný tvar v budúcom čase. Takéto využívanie slovies je jednotné v celej Brezinovej tvorbe; ešte aj v lyricko-epickej básni V povstaní používa historický prézent. Pritom spájanie jednotlivých obrazov nie je fádne, mechanické, lebo básnik využíva všetky slovesné tvary, určité a neurčité: prítomník *(tečie potok, otváram oblok, potvoria tvrdé dni, zmĺkne delo)*, minulý čas *(podložila míny, mladosť šla)*, podmieňovací spôsob (*Potom i táto noc bola by prelestnou; aby sme my teraz viac svetla mali)*, trpný rod *(vyspievané, videné veci, baránok obetovaný)*, neurčitok *(čo hrozia nakaziť, ešte raz v rukách mať, však čo kliať na osud)*, prechodník *(závidiac, pozorujúc, vidiac zástupy)*, činné príčastie prítomné *(horiaci kameň)* i slovesné podstatné meno *(odriekanie, volanie, ukončenie, spomínanie, zabúdanie)*. Expresívne slovesá využil Brezina v zbierke Najvyšší čas, napr. *chamtiť* (34) a v básni V povstaní, napr. *snoriť* (12) vo význame „hľadať"; *fľochať, gániť* (14) vo význame „zazerať"; (Fric) *čapce a drmolí* (24); *ženy vláčia* (23) stravu chlapom ukrytým v horách. Funkcia týchto expresív je tá istá ako úloha expresívnych substantív, o ktorej sme sa zmienili vyššie. Ale nie najšťastnejšie volil básnik expresívny slovesný tvar *domeinkampfoval* (30), ktorý nezapadá do kontextu uprostred líčenia jari a oslobodenia ani nikoho necharakterizuje (inteligenciu, ktorá sa zúčastnila na bojoch v povstaní rozhodne nie, tá sa takto nevyjadrovala) a pre autorskú reč tiež nie je vhodný.

Využitie slov v básnických figúrach

Pomerne často využíva Brezina vo svojej poézii básnické figúry vytvorené opakovaním slov, najčastejšie anaforu a polysyndeton, pomocou ktorých dodáva veršom určité citové zafarbenie, obyčajne nimi stupňuje účinnosť obrazu. V epifore a veľmi zriedka i v epizeuxe už využíva aj významovú nosnosť jednotlivých slov. Tieto figúry môžeme nájsť vo všetkých Brezinových básňach; najmä v zbierke Najvyšší čas veľmi často rečníckou metódou opakuje básnik určité závažné slovo na začiatku strof, takže vzniká anafora, napr.:

Nikde sa nekončí smäd
Nikde sa nezačína (52)
Ona je najsilnejšia
Ona je jediná (80)

Anafora je najčastejšia figúra, ktorú nájdeme vo všetkých Brezinových zbier-

kach. Postupne jej pribúda od zbierky k zbierke; najčastejšie ju básnik využíva v Slnečnom dni pre všetkých, kde pomocou nej dosahuje aj syntakticko-ideový paralelizmus. Takto je písaná celá báseň Prísaha (14):

Cez spretrhané mosty
Cez spálené dediny
Cez kaluže krvi
Cez náreky žien
Cez márne úkryty
Cez všetky tunele hrôz

V Speve lásky k novej Číne čítame verše:

Opäť ste farbili mučiarne na rudo
opäť ste mlčali jak svätci kamenní (35)

V básni V povstaní, nájdeme aj polysyndeton:

I to srdce nedočkavé
I hrom tiahle temne búši (6)

Epiforu použil Brezina len v zbierke Vrchy sa ubránia

Pred ním dážď
A za ním dážď (21)

Epizeuxa sa vyskytuje len v dvoch posledných Brezinových básňach, napr.: *I mŕtvi, i mŕtvi zaiste svedčiť budú* (Spev lásky k novej Číne, str. 23), alebo *noc-noc-noc hlboká* (V povstaní, str. 20).

Stavba prirovnania

Nadrealistická poézia analyzuje skutočnosť, rozkladá ju do rôznych, niekedy veľmi zvláštnych obrazov, upozorňujúc tak na nové vlastnosti vecí, prípadne na ich vlastnosti videné z nového zorného uhla. V Brezinovej tvorbe sa toto rozkladanie často uskutočňuje prirovnaniami uvedenými spojkou *ako*. A práve na tom, ako ubúdajú obrazy uvedené spojkami *ako, jak, sťa,* môžeme pozorovať aj básnikov odklon od nadrealizmu k realisticky prostým, pritom však novým obrazom, aké nájdeme v jeho dvoch veľkých posledných básňach. V prvých zbierkach sú prirovnania veľmi prekvapujúce, až násilné a je ich veľa. Tak napr. v zbierke Nikdy sa nestretnem sú takéhoto druhu:

Je to nezábudka
Nevyčerpateľná
Opojná
Ako smäd (43); alebo:

Vychodí slnce
Lahostajne a nezmyselne
Ako nesmierny mliekársky voz
Prázdny
Ako voda (46)

Obrazy v ďalšej zbierke Volanie miesto spánku sú už o niečo konkrétnejšie, napr.:

Je ticho ako po slzách
Ako občas v mlynici

...a tma občas slabne
Ako polnočný zvon volajúci na poplach (13)

Prirovnania v zbierke Anjel pokoja nadväzujú ešte na tón predchádzajúcich zbierok, na melanchóliu a roztrpčenosť z tvrdého zápasu, vystupňovanú do posledných fines, napr.: *Aby sme viac nešli od priepasti k priepasti / ako duchovia zlých* (10), *starých (hodín)... ako môj vrstovník žiaľ* (12), *neskutoční ako zdanie* (18), *rozkvitlých líc... ako oheň chryzantém* (34). Iba niekoľko prirovnaní je optimistických a tie už prirovnávajú ku konkrétnym skutočnostiam:

Ustatý
Smädný
Ako rota vojakov (13); alebo:
Čosi vo mne spieva
Ako večný vodomet (12);
Kým celkom nezmĺkne
Jak bezmenný robotník (13)

Medzi týmito obrazmi sú už aj prirovnania k aktuálnym, novým politickým skutočnostiam — a to je už tiež črta realizmu:

Podivných
Rozdielnych
Ako východ a západ (21);

Krásne
Ako prvé hodiny
Po ukončení vojny (11)

Podobného ladenia, konkrétne i nekonkrétne, sú prirovnania s *ako* a *jak* v zbierke Slnečný deň pre všetkých, napr.:

Večer bol prostý
Ako poézia
Ako krídeľ detí (31); alebo:
A boli slobodné
Ako večný oheň snov (39)

V ďalšej zbierke Vrchy sa ubránia, v ktorej je zreteľnejší básnikov odklon od nadrealizmu, už zrejme ubúda prirovnaní s *ako* a *jak*. Sú napospol prosté a jemné, hoci básnik v nich ešte vždy pracuje s abstraktnými pojmami, najmä v subjektívnej lyrike, napr.:

Tretia [cesta] je neschodná
Ako melanchólia (19); alebo:
Zem je tu veľká
Jak jej chudoba (35)

V Speve lásky k novej Číne Brezina skoro celkom opustil nadrealistické výrazové prostriedky, pre novú tému hľadal a našiel nové obrazy, prosté a priliehavé. Najlepšie to vidno na minimálnom počte prirovnaní s *ako*. Iba jedno z nich vyvoláva abstraktnú predstavu; ostatné obrazy sú veľmi konkrétne: *prúd... hlboký ako smrť* (27), *stáli ste... chlieb a mäso v ruke / ako praví gazdovia*

(29), *víťazili nad časom, / ktorý prikvačoval ako bomby lietadiel* (42), *zajtra ich s odporom vyvrhne celý svet / ako dnes ostrov Hainan* (49).

Ako ukázal lexikálno-štylistický rozbor, nositeľmi myšlienky vo väčšine Brezinových básní sú jednotlivé, zámerne volené alebo opakované slová. Iba báseň V povstaní nemá nosných slov. V tejto básni majú slová (nárečové, expresívne i novotvary) funkciu charakterizovať v deji vystupujúce postavy. Toto je už jasná črta realizmu, ku ktorému sa básnik blížil aj v posledných troch zbierkach, kde postupne prestal používať niektoré nosné slová v ich básnickom, prenesenom význame — ako ich používal v prvých nadrealistických básňach — a používa ich v pôvodnom význame ako pomenovania konkrétnych vecí, udalostí alebo pojmov. Tak isto od zbierky k zbierke možno pozorovať, ako Brezina upúšťal od prekvapujúcich, občas násilných básnických obrazov uvedených spojkami *ako (ak, jak, sťa)*, ktoré nahradil novými, sviežimi obrazmi z hovorovej alebo ľudovej reči. O príklone k realizmu svedčí aj triezva, vecná vetná skladba a interpunkcia v dvoch posledných poémach, aj štvorveršové strofy so striedavým rýmom v básni V povstaní, ktoré pripomínajú ľudovú pieseň nielen rečou a formou, ale aj konkrétnym dejom a baladickým námetom.

Jazyk ako nástroj umenia je aj v Brezinovej tvorbe odrazom skutočnosti. Preto sme na ňom mohli pozorovať aj básnikov postupný prechod od nadrealizmu k socialistickému realizmu. Výber i opakovanie slov, spojení, fráz a obrazov slúži, najmä v jeho posledných knižkách, na vyjadrenie nových skutočností novými umeleckými prostriedkami.

STAROSLOVIENSKE GLOSY V LATINSKEJ ZBIERKE KÁNONOV Z IX. STOROČIA

Alojz Mišković

Sekularizovaním knižnice kláštora sv. Emeráma v Regensburgu dostal sa do knižnice bývalej Kráľovskej bibliotéky v Mníchove kódex, ktorý obsahuje zbierku cirkevných kánonov, tzv. *rozšírenú Dionysianu.* (Cod. lat. Monac. 14008) — Na 28. strane tohto kódexu sú latinkou grifľom nad latinský text naškrabané slovanské glosy.

Glosy sú nadpísané nad tieto riadky:

XXXV. De primatu episcoporum.
isiku *komusdo*
Episcopos gentium singularum scire convenit
imeti
quis inter eos habeatur quem
bepovolení
uelut caput existiment et nihil amplius preter eius conscientiam gerant...

Opis kódexu podal B. Bischoff v diele *Die südostdeutschen Schreibschulen und Bibliotheken in der Karolingerzeit, I. Die bayer. Diözesen,* Leipzig 1940, str. 225. Obsahuje 259 strán rozmeru 440 x 325 mm (cca 330 x 205—215 mm) 2 stĺpce o 36 riadkoch s viac ako 200 pôvodnými iniciálkami, ktoré poukazujú na taliansky pôvod.

Novšie, v r. 1952, píše o Mníchovskom kódexe a stsl. glosách Wilhelm Lettembauer v časopise Orientalia Christiana Periodica, Vol. XVIII, N. III—IV na str. 246—269 pod titulom: *Eine lateinische Kanonensammlung in Mähren im 9. Jahrhundert.* Autor štúdie uvádza, že kódex vznikol v poslednej tretine IX. storočia. Hoci je bohato vyzdobený iniciálkami, prezrádza, že bol narýchlo odpisovaný. Oprava na str. 204 núka pokladať za miesto jeho vzniku Rím. Nedokončené slovo *lauda-*, ktorým sa končí jeden z riadkov, bolo doplnené inou rukou na okraji, pritom *t* s kruhovito uzavretým oblúčkom prezrádza charakteristickú formu písma, typického pre pápežskú kúriu.

Štyri glosové slovanské slová, ktoré sa v kódexe vyskytujú, pokladá Lettembauer za staroslovienske. Slovo *isiku* za stsl. datív sing. *(j)ęziku.* V tomto slove začiatočné *i-* stojí za *(j)ę-*. Prekvapuje, že glosátor nosovku nezvýraznil. Začiatočné *(j)ę-* pred prízvučnou slabikou pojal ako *i-*.

Stsl. slovo *(j)ęzykъ*, slov. *jazyk, reč,* vo význame „národ — gens" je preklad gr. *ethnos* a v tom význame vyskytuje sa len v textoch cirkevnej reči.

Stsl. *(j)ęzyci*, gr. *ta ethné*, znamená „pohania". Jednotlivé slovanské reči upotrebujú toto slovo vo význame „ľud" iba v ranej perióde svojho vývoja v súvislosti s cirkevnou rečou. *Gentium singularum* je preložené ako *isiku komusdo* — čo zodpovedá stsl. *(j)ęzyku komužьdo,* doslovne po lat. *genti cuilibet.* Je to datív príslušnosti miesto genitívu, čo, ako vetná konštrukcia, v stsl. nie je zriedkavé.

Imeti je infinitív stsl. *iměti,* lat. *habere.* Slovo *bepovoleni* je asi pisársky omyl miesto *bezpovoleni* od stsl. predložky *bez* a gen. plur. slovesného podstatného mena *poveleniję*, nominatív *poveleńje*, gr. *prostagma, keleusis, búléma, gnómé* od slovesa *povelěti*, slov. *rozkazovať.* Je tu latinským písmom nedokonale zapísaná skupina *-ьję* v gen. pl. Javí sa to ako voľný preklad výrazu *praeter conscientiam.*

XXXV. kánon zbierky pseudoapoštolských kánonov, v ktorom sú uvedené glosy, vypráva o hierarchickom poriadku. Z porovnania toho kánonu s gréckym textom vychodí, že glosy sú doslovným prekladom gréckych výrazov.

Grécky text znie: *Tús episkopús hekastú ethnús eidenai chré ton en autois próton, kai hégeithai auton hós kefalén, kai méden ti prattein peritton aneu tés ekeinú gnómés ekeina de mona prattein hekaston, hosa té autú paroikia epiballei kai tais hyp' autén chórais ...* (Hefele, *Conciliengeschichte* I, 1873, str. 811.)

Grécky text má *hekastú ethnús.* Tomu zodpovedá v glosách *isiku komusdo.* Gréckemu *hégeithai* v glosách zodpovedá *imeti.* Grécke *aneu* je v glosách predložkou *bez* presnejšie preložené ako lat. *praeter.*

Povelenie — poveleńje je prekladom gréckeho *gnómé.* Tieto jazykové skutočnosti vedú nás k poznaniu, že glosy prekladajú do stsl. nie latinský text XXXV. kánonu tzv. *rozšírenej Dionysiany,* ale tomu kánonu zodpovedajúci grécky text.

Pre lepšie pochopenie významu glos treba nazrieť do dejín zbierok cirkevných zákonov.

Na západe pozbieral cirkevné zákony v rokoch 498—501 Dionysius Exiguus. Platnosť tejto zbierky zatlačila zbierka kánonov zvaná *Dionysio-Hadriana,* ktorú pápež Hadrián I. v r. 774 odovzdal Karolovi Veľkému. Obsahuje zbierku Dionysiovu, ale vo viacerých bodoch sa odchyľuje od čistej *Dionysiany.* Kódex lat. Vatic. 5845, napísaný medzi rokom 915—934 beneventským písmom, obsahuje druhú verziu *Dionysiany,* zbierku dekretálií s úvodom, *decreta Symmachi,* zoznam názvov iných prídavkov *Dionysio-Hadriany* a napokon prílohu 79 dokumentov. Táto príloha, ktorú Ballerini nazýva *Collectio additionum Dionysii,*

jestvuje aj v zbierke kánonov, ktorú Fr. Maassen podľa *Dionysio-Hadriany,* alebo Hadriany, nazval *rozšírenou kolekciou Hadrianovou.*

Keď Maassen, dobrý znateľ prameňov a literatúry kánonického práva (porov. Fr. Maassen, *Geschichte der Quellen und der Literatur des canonischen Rechts im Abendlande bis zum Ausgang des Mittelalters,* I, Graz 1870), hoci Ballerini zbierku správne pomenoval menom *Collectio additionum Dionysii,* túto vývojovú formu označil ako *rozšírenú Dionysio-Hadrianu,* je nepochybné, že nie je len vývojom alebo rozšírením *Hadriany,* ale samostatným rozvitím s *Hadrianou* spoločného základu. Táto zbierka ostala nám len v 4 rukopisoch a nazýva sa *rozšírená Dionysiana* (adaucta).

Táto *rozšírená Dionysiana,* ako vychodí z porovnania zachovaných kódexov, vyvinula sa v oblasti byzantsko-ravenskej. V západnej časti cirkvi nebola v úžitku.

Rukopis takej *rozšírenej Dionysiany,* ako vidno z glos, dostal sa do slovanského kraja. Vzhľadom na to, že Clm. 14008 pochádza z kláštora sv. Emeráma v Regensburgu, ako aj z iných dôvodov, ktoré ešte uvedieme, tým slovanským krajom je pravdepodobne Veľká Morava.

Z XV. kapitoly legendy o Metodovi vieme, že svätý Metod koncom života preložil cirkevný zákonník čiže tzv. nomokánon, kormčuju knigu.

Príslušné miesto v preklade znie: „Teraz však i nomokánon, t. j. pravidlo zákona a knihy otcov preložil."

Henrich Felix Schmidt r. 1922 jazykovým výskumom zistil, že tým nomokánonom bol nomokánom Jána Scholastika *Synagogé en 50 titloi.* (Ján Scholasticus [565—577] bol carihradským patriarchom.) Synagogé zachovala sa v troch cirkevnoslovanských textoch: 1. *Usťužskaja kormčaja,* rkp. z 13. stor. v Rumiancovovom múzeu, č. 230, 2. rkp. Bibl. Moskovskej duchovnej akadémie z 16. stor., č. 54, 3. rkp. odpísaný z rukopisu Usťužskaja kormčaja r. 1826. Podľa zistenia H. F. Schmidta v pratexte *Usťužskaja kormčaja* možno vidieť preklad sv. Metoda. Cudzie slová, ktoré sa v ňom upotrebujú, poukazujú na moravský pôvod.

Kánon textu v rukopise *Usťužskaja kormčaja* odpovedajúci 35. pseudoapošt. kánonu *rozšírenej Dionysiany znie:* „Svetychъ apostolъ kanonъ m̄d: „Episkopomъ kogoždo jazyka vědeti dostoitь svoiego starěišinu, iměti i jako glavu i bez volě jego ničto že tvoriti, ta že tъkmo tvoriti, jaže imъ vъ svoiei oblasti dostojatь i jaže podъ nimi sutь strany..." (I. I. Sreznevskij, *Objavlenije drevnich russkich spiskov kormčej knigi,* St. Petersburg 1897, v Sborniku otdelenia russkogo jazyka i slovesnosti akademii nauk.)

Tu je glosovaný ako kánon č. 34. Pôvodný text Metodom preloženého kánonu prešiel mnohými zmenami, ale zhodu s glosami z neho ešte možno vytušiť.

Roku 879 pozval Ján VIII. sv. Metoda do Ríma, aby ako pápež z jeho úst počul a poznal, či tak zachováva a káže, ako to slovom aj písmom svätej rímskej cirkvi sľúbil. (Porov. *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda,* Turč. Sv. Martin 1950, str. 173.) O veci upovedomil pápež aj Svätopluka. (Porov. v cit. publikácii na str. 171.) Ale Metod vyšiel z konzistoriálneho zisťovania svojej pravovernosti očistený. Pápež dal túto skutočnosť na vedomie Svätoplukovi listom *Industriae tuae* z roku 880: „My však zistiac, že on je vo všetkých cirkevných učeniach a službách pravoverný a užitočný, poslali sme ho vám znovu, aby spravoval zverenú mu cirkev Božiu..." (l. c. str. 176.) Tento list cirkevnoprávne postavenie Metodovo normatívne upevnil. Pápež potvrdil mu ním jeho arcibiskupské právo.

Okrem toho Wichingovi, ktorý sa stal nitrianskym biskupom, jednoznačne nariadil, aby bol svojmu arcibiskupovi poslušný, ako to učia sväté kánony. A v liste je výslovne povedané aj to, aby kňazi, diakoni alebo akíkoľvek iní duchovní, či už Slovieni, alebo hociktorej národnosti, ktorí žijú v hraniciach Svätoplukovej krajiny, boli podriadení a poslušní vo všetkom už spomenutému arcibiskupovi Metodovi, „aby vôbec nerobili bez jeho vedomia" (l. c. str. 177.).

Tento výraz, načo upozornil súkr. doc. Heinz L ö w e z Kolína, je doslovne prevzatý z toho istého pseudoapoštolského kánonu, ktorý mal byť základom pre organizáciu moravskej cirkvi, kde sa hovorí o postavení arcibiskupa. A je veľmi pozoruhodný a šťastlivý prípad, že v zbierke kánonov rukopisu Clm 14008 je práve toto miesto glosované. Táto skutočnosť pomáha nám vysvetliť aj genézu glos. Glosy vpísali na príslušné miesto, keď na Svätoplukovom dvore v súvislosti s pápežskou bulou *Industriae tuae* rozoberali kánon 35, na ktorý sa pápež odvoláva slovami, „aby bol poslušný vo všetkom svojmu arcibiskupovi, ako sväté kánony učia" (l. c. str. 176.) Vpísané slová sú vybraté z Metodovho prekladu nomokánonu, ktorého spomínaný kánon pri čítaní a rozoberaní pápežského listu prečítali a porovnali s príslušným latinským textom našej rozšírenej *Dionysiany,* Clm 14008. Glosy zapísal ktosi tak, ako ich počul z úst niektorého Sloviena alebo aj samého Metoda. Preklad nomokánonu bol písaný hlaholicou, ktorú poznali len Slovieni.

Zistením týchto faktov potvrdzuje sa najprv pravdivosť údajov v ŽM, že Metod koncom života preložil do staroslovienčiny nomokánon. Po druhé z týchto zistení vychodí, že glosy sú najstaršou písanou pamiatkou slovanskou vôbec, pretože z povedaného vyplýva, že pápež poslal kódex Clm 14008 do Veľkej Moravy najneskoršie roku 880, aby v novej provincii mali právnu normu na jej spravovanie. Pritom je veľmi charakteristické to, že to nebola norma, ktorá platila vo Franskej ríši, ale norma iného typu, ravensko-byzantská.

Napokon z povedaného je zjavné aj to, že výskumy v oblasti staroslovienskeho jazyka ešte nie sú skončené.

Podľa kláštora, kde opatrovali kódex Clm 14008, možno glosy nazývať s v ä t o e m e r á m s k y m i.

DISKUSIE

VYDÁVAŤ ČI NEVYDÁVAŤ NÁREČOVÉ MONOGRAFIE?

Anton Habovštiak

V ostatnom čase zo strany Vydavateľstva SAV i zo strany činiteľov, ktorí majú na starosti vydávať vedecké p blikácie pracovníkov SAV, počuli sme rozmanité názory o vydávaní vedeckých publikácií. Po vydaní dv ch nárečových monografií (F. Buffa, *Nárečie Dlhej Lúky,* G. Horák, *Nárečie Pohorelej*) sa na niektorých miestach konštatovalo, že z hospodárskeho hľadiska je neúnosné vydávať nárečové monografie, a to pre veľký finančný náklad a malý odbyt a že v budúcnosti nemožno počítať s vydávaním nárečových mon grafií.

Dôvod hospodársky je nepochybne závažný, ale je diskutabilné, či ho možno ako jediný uplatňovať pri vydávaní takých závažných diel z vlastivedných disciplín, ako sú nárečové monografie.

Na valnom zhromaždení Jazykovedného odboru Matice slovenskej v Martine r. 1946 sa konštatovalo, že v slovenskej dialektológii sa javí zreteľný nedostatok nárečových monografií a že okrem *Liptovských nárečí* prof. J. Stanislava niet vlastne monografie, ktorá by vyčerpávajúcim spôsobom podávala nárečie niektorého slovenského uzavretého celku (porov. E. Pauliny, *O úlohách slovenskej dialektológie,* Jaz. sbor. I—II, 1946—47, 260). Na uvedenom zhromaždení sa teda vyslovila požiadavka spracovať a vydať čím skôr monografie, ktoré by vyčerpávajúcim spôsobom zachytili dosiaľ neprebádané a nespracované jazykové oblasti. Táto požiadavka ostáva ustavične aktuálna a v terajšom období ešte naliehavejšia z viacerých dôvodov.

V ostatných desiatkach rokov sme na Slovensku svedkami veľmi intenzívneho zotierania nárečových rozdielov, a to z niekoľkých príčin. Veľmi významnou príčinou je hospodárska prestavba Slovenska. Presun obyvateľov z poľnohospodárstva do priemyslu v týchto rokoch má zaiste nemalý vplyv na zotieranie nárečovej rozdrobenosti. Okrem toho vplyv priemyselných stredísk, miest a kultúrnych centier je neporovnateľne väčší, ako bol v minulosti. Ale nielen vplyv strediska, ktoré je hospodársky, sociálne a kultúrne nadradené svojmu okoliu, pôsobí nivelizačne na miestne nárečia. Veľmi silný je aj tlak spisovného jazyka, ktorý v ostatných rokoch nadobúda svoj vplyv aj v najširších ľudových vrstvách.

Dnes, v dobe vyrovnávania sociálnych protív, je vyrovnávanie nárečových rozdielov aktuálnejšie než inokedy. Hovoriť nárečovo sa často hodnotí ako určitý znak nekultúrnosti, neúcty voči jazyku, ba aj ako znak menejcennosti tej osoby, ktorá takto rozpráva. Nie div, že obyvatelia dedín v styku s príslušníkmi iných dedín, a najmä s príslušníkmi miest, usilujú sa hovoriť spisovne a bez nárečového zafarbenia. Tieto a mnohé iné činitele veľmi intenzívne pôsobia na zotieranie nárečových rozdielov. Ak sa teda nárečia nezachytia v tomto štádiu ich vývinu, v blízkej budúcnosti bude ich spracovanie omnoho ťažšou, ba v určitom zmysle aj neuskutočniteľnou úlohou.

Nechceme tvrdiť, že v ostatných rokoch sa zbieraniu nárečového materiálu nevenovala pozornosť, ba naopak, venovalo sa mu veľa pozornosti, lebo bolo potrebné zozbierať materiál pre chystaný Atlas slovenského jazyka. Výskum pre

jazykový atlas sa však zameral zväčša na zachytenie podstatných hláskoslovných, tvaroslovných a čiastočne i lexikálnych javov, ale nie na podrobné spracovanie slovenských nárečí, čo je možné len v rámci nárečových monografií, bez ktorých je — podľa akademika Fr. Trávníčka —, aj spracovanie jazykového atlasu prakticky nemysliteľné. Túto požiadavku vyslovil akademik Fr. Trávníček r. 1954 na celoštátnej dialektologickej konferencii v Brne.

Pri diskusiách o vydávaní nárečových monografií stretli sme sa aj s názorom, že nárečia síce treba spracovať, ale po spracovaní uložiť ich do archívu a odporúčať ich záujemcom v rukopise. Takýto spôsob sa v minulosti neosvedčil. Napr. svojho času sa skúmaním nárečí v obciach Bošáckej doliny zaoberal aj L. V. Rizner. Výsledkom usilovného zbierania materiálu bol pomerne rozsiahly nárečový slovník, ktorý však tlačou nevyšiel. Slovník v rukopisnej podobe ostal nevyužitý a širšiemu okruhu záujemcov aj prakticky neprístupný. Pre širšiu verejnosť je zatiaľ prístupný len všeobecne známy a často používaný, ale zastaralý a nepostačujúci Kálalov slovník.

Zdá sa nám, že nie je celkom opodstatnená ani námietka, podľa ktorej nárečové monografie nemajú odbyt. Spomenutá nárečová monografia J. Stanislava je úplne vypredaná a ako záslužná nárečová práca je známa nielen u nás, ale aj v zahraničí. Prirodzene, nárečové monografie sa nepredávajú tak rýchlo ako napr. beletria a s predajom treba počítať na viac rokov. V takomto prípade však nemožno hovoriť o strate na knihe.

Je celkom prirodzené, že vydanie nárečovej monografie sa spája s veľkými finančnými nákladmi. S týmto faktom však treba rátať pri vydávaní každej takejto a podobnej publikácie. Podľa nášho názoru odmietnuť vydanie niektorej vedeckej publikácie len preto, že kniha nebude mať odbyt a že z nej bude malý finančný zisk, je predsa len nesprávne. Nárečová monografia je vlastne súhrn jazykových javov, ktoré sa v ľude udržali po storočia a v ktorých sa odráža história jazyka a národa. Nárečia sú pre národ určitou historickou hodnotou, ktorej treba venovať pozornosť aspoň tým, že sa nárečia usilujeme spracovať v tom období, keď zo dňa na deň nenávratne miznú.

Súčasne pokladáme za vhodné upozorniť na skutočnosť, že Maďarská akadémia vied vydala prácu P. Királya *(A keletszlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei,* Budapest 1953), v ktorej sa autor zaoberá rozborom jazykových pamiatok výlučne slovenskej proveniencie. Sú to jazykové pamiatky z 18. storočia a s dejinami maďarského jazyka majú pomerne málo spoločného. Možno predpokladať, že odbyt takejto práce teoreticky je naozaj minimálny a finančný náklad veľký, lebo v tomto prípade išlo o sadzbu ťažkých a zložitých historických textov, a publikácia predsa vyšla.

Vydávať nárečové monografie je potrebné aj z toho dôvodu, že menšie štúdie o nárečí bývajú zväčša neúplné; zaoberajú sa zvyčajne jedným problémom a nepodávajú celkový obraz opisovaného nárečia. Treba však pripomenúť, že u nás sa nemôžu uverejňovať ani len menšie nárečové štúdie, lebo na ich uverejňovanie Ústav slovenského jazyka nemá vlastný časopis, a tak bádatelia v slovenskej dialektológii ostávajú bez publikačných možností. Ďalej treba pripomenúť, že nárečové monografie nemajú cenu len pre jazykovedu, ale aj pre pracovníkov z iných vlastivedných vedeckých odborov, predovšetkým pre historikov a národopiscov.

V súvislosti s vydávaním nárečových monografií treba sa nám ešte zaoberať otázkou kvality nárečovej monografie. Aká má byť nárečová monografia, ne-

možno dosť jednoznačne určiť. V každom prípade by sa však pri vydávaní mala uprednostniť nárečová monografia, 1. v ktorej sa skúmateľ zaoberá väčšou zemepisnou oblasťou, 2. ktorá si všíma nárečie z každej stránky, a to zo stránky hláskoslovnej, tvaroslovnej, syntaktickej i slovníkovej, 3. ktorá sa nezaoberá len popisom nárečových javov, ale v ktorej sa autor usiluje aj o ich vysvetlenie z historického hľadiska. Takto spracovaná nárečová monografia poskytuje dôležitý materiál pre dejiny nášho jazyka, pre historickú gramatiku a v istom zmysle aj pre spisovný jazyk.

Ostáva ešte otázka, ktoré nárečové oblasti treba predovšetkým spracovať a publikovať. Materiál zo slovenských nárečí je zatiaľ dosť bohatý, ale rozhodne nie úplný. Najlepšie boli dosiaľ preskúmané stredoslovenské a západoslovenské nárečia, no predbežne chýbajú nárečové monografie aj z týchto oblastí. Zo západoslovenských nárečí vyžadovalo by sa monograficky spracovať Záhorie a tiež oblasť trenčianskeho Považia. Zo stredného Slovenska potrebné sú monografie najmä z Tekova, Hontu, Novohradu, Gemera a Oravy. Veľmi sa cíti potreba spracovať aj východoslovenské nárečia, o ktorých sa v súčasnej dialektológii vie pomerne najmenej.

Dobre sme si vedomí, že potrebných a naliehavých úloh je veľa na najrozmanitejších miestach, ale aj dôležitosť úloh sa musí odstupňovať. Sú veci, ktoré možno odložiť, ale sú aj veci, ktoré v budúcnosti už nebude možno spracovať. Podobne ako v oblasti národopisu aj v oblasti dialektológie sa právom volá po urýchlení prác na zbieraní a spracovaní materiálu, o ktorom vieme, že má tendenciu stratiť sa alebo navždy odumrieť. V tomto období máme ešte možnosť venovať sa spracovaniu nárečí. Treba ju využiť, lebo v blízkej budúcnosti môže už byť neskoro.

ZPRÁVY A POSUDKY

PRACOVNÁ KONFERENCIA O OTÁZKACH SLOVENSKEJ GRAMATIKY A SLOVNÍKA

V dňoch 15.—16. decembra 1955 usporiadal Ústav slovenského jazyka SAV konferenciu o otázkach slovenskej gramatiky a slovníka. Okrem interných pracovníkov zúčastnili sa na nej zástupcovia Ústavu pro jazyk český ČSAV, zástupcovia filologických katedier z Filozofickej fakulty UK a z Vysokej školy pedagogickej v Bratislave.

Cieľom konferencie bolo osvetliť niektoré sporné otázky, ktoré sa vynorili pri spracúvaní I. zväzku chystanej slovenskej gramatiky a niektoré sporné otázky slovníka. Konferencia mala pracovný ráz.

Program prvých troch poldní zaplnili gramatické otázky a štvrtý poldeň sa riešili otázky slovníka.

Úvodný referát ku gramatickej časti porady predniesol doc. J. Ružička. Postavil v ňom otázku vymedzenia morfológie, otázku sporných slovných druhov a sporné otázky z tradičných slovných druhov.[1]

[1] Referát J. Ružičku s názvom *Sporné otázky slovenskej morfológie* sa odtláča v tomto čísle SR na str. 2—18.

Všetky tri časti vyvolali živú diskusiu.

Doc. Jóna odporúčal zaradiť podrobné výklady o využívaní slovných tvarov nie do morfológie, ako je to v gramatikách E. Paulinyho—J. Ružičku—J. Štolca, pre češtinu v gramatike B. Havránka—Al. Jedličku, ale do skladby, a to do tej časti, do ktorej ich zaraďujú sovietske gramatiky, do náuky o spojeniach slov. Podľa mienky doc. Jónu náuka o tvorení slov nepatrí do morfológie, ale slovné druhy sa ťažko dajú charakterizovať bez zmienky o živom tvorení jednotlivých slovných druhov a bez ich morfologickej analýzy. Náuku o tvorení slov bude treba v príručkách i v chystanej akademickej gramatike podávať osobitne a v rámci morfológie by mali byť odkazy na túto kapitolu.

Dr. Dokulil z Ústavu pro jazyk český odporúčal zaradiť do morfológie tvorenie tvarov. Tvorenie slov nie je už vecou gramatiky, i keď má s ňou veľa styčných bodov. No z morfológie nemožno vylučovať náuku o využití tvarov. Jej zaradenie do syntaxe by zatemnilo podstatu skladby. Medzi hľadiskom syntaktickým a morfologickým jestvuje podstatný rozdiel. Morfologický plán má istú samostatnosť voči syntaxi.

Dr. Horecký osvetľoval hranicu medzi morfológiou a náukou o tvorení slov. V morfológii treba hovoriť o využití tvarov aj o využití slovotvorných prípon z hľadiska ich významu. Formálna stránka tvorenia slov patrí celá do náuky o tvorení slov. V morfológii sa tieto formálne otázky môžu uviesť do tej miery, ako sa bude hovoriť o zmenách hlások (striedanie, alternácie).

Prof. Pauliny nepokladá otázku vymedzenia morfológie voči syntaxi za veľmi nejasnú. Ani by ju nestaval ako teoretickú otázku. Mathesiusova téza, že jazyk má funkciu pomenovaciu a usúvzťažňovaciu, ukazuje na koreň tejto veci. Z hľadiska pomenovacej funkcie jazyka sa zaoberáme so slovami ako stavebným materiálom. Patria sem slovotvorné postupy aj formálne hláskoslovné veci (sled hlások v morféme, neutralizácie atď.), aj ohýbanie. Rovnako sem treba zaradiť aj otázku slovných druhov, lebo jednotlivé slovotvorné postupy sú dané slovným druhom.

Iná je metodická otázka, ako tieto veci prakticky uvádzať v gramatikách, aby sa dali ľahko nájsť. Dôležité je nemiešať hľadisko praktické (prehľadnosť gramatickej príručky) s teoretickým hľadiskom.

Kand. Ďurovič hovoril o morfológii a syntaxi ako o dvoch stránkach tej istej veci. Morfológia je oblasťou možností — syntax je zasa oblasťou, v ktorej sa tieto možnosti konkrétne využívajú. Každé syntaktické použitie slova je realizovanie tých potenciálnych možností, ktoré slovo virtuálne má.

Ďurovič sa dotkol aj otázky hranice morfológie a náuky o slovnej zásobe. Nepripúšťa zaradiť do morfológie slovotvorbu. Odôvodňuje to históriou slovotvorných i ohýbacích prípon. Historicky celkom zákonite každý slovotvorný afix po istom čase splýva s koreňom a tvorí nový základ. To je svedectvom, že pomenovací základ a afix sú jednotkami toho istého radu, kým ohýbacia prípona (pádová, osobná) splýva s pomenovacím základom len celkom výnimočne, aj to len tak, keď vypadne z paradigmy (napr. *dubkom, cicerkom*).

Dr. Peciar hovoril o vzťahu morfológie k hláskosloviu. Nadhodil otázku, kde preberať napr. striedanie hlások, ktoré má morfologický dosah, t. j. vyskytuje sa pri ohýbaní i pri odvodzovaní slov. Výklady tohto javu v doterajších gramatikách sú veľmi kusé a pri každom slovnom druhu sa zaraďujú inak. Striedanie hlások si vyžaduje samostatnú kapitolu, na ktorú by bolo možno pri každom jednotlivom vzore odkazovať.

Dr. Daneš zhodne s prof. Paulinym dôvodil, že otázka vymedzovania morfológie je skôr praktická než teoretická, nie však prakticistická. V dnešnej jazykovede je už pomerne jasné, čo je syntax a čo morfológia. Ide tu len o metodickú otázku, akým spôsobom postupovať, aby sa výklady neprekrývali, lebo každý jav v jazyku má vždy niekoľko vzťahov na rozličné strany.

Na komplexnosť jazykových javov upozornil aj dr. Filipec. Pri výklade jednotlivých zložiek jazyka preferujeme vždy len jednu stránku (napr. gramatickú) a do úzadia odsúvame druhú (lexikálnu) alebo naopak. Preto slovotvorbu treba spracovať na

dvoch miestach: na jednom z hľadiska sémantického, na druhom z hľadiska formálneho. Formálna stránka slov patrí nepochybne do gramatiky.

Dr. Filipec upozornil aj na styčné body medzi morfológiou a štylistikou prostredníctvom syntaxe. Gramatik musí prizerať aj k štylistickému zaradeniu jazykových javov.

Dr. Dokulil dôvodil proti kand. Ďurovičovi, že neslobodno zamieňať syntax s jazykovým prejavom, vetu s konkrétnym prehovorom. I veta, ak ju chápeme ako gramatickú formu výpovede, patrí do oblasti virtuálnej, potenciálnej. Až konkrétna výpoveď aktualizuje isté vetné vzorce. Myšlienkové obsahy, ktoré sú podkladom prehovoru, vyjadrujú sa v jazyku najskôr na pláne syntaxe. Syntax si vytvára prostriedky morfologické. Prostriedky sa však odpútavajú od syntaxe, utvárajú vzájomné vzťahy, a tým iný plán jazyka — morfológiu. Pri tvorení slov naopak, i najproduktívnejší sufix, napr. *-teľ*, zostáva v priamom kontakte so skupinou slov istého lexikálneho okruhu, neodpútava sa od nej. Tu dochádza k abstrakcii iného druhu, preto ju nemôžeme zaradiť do gramatiky.

V každom pláne jazyka treba rozlišovať význam a formu. V morfológii musíme vidieť samostatný plán jazyka, a to tak z hľadiska formy, ako aj obsahu, nielen akúsi sústavu technických prostriedkov jazyka.

Definíciu a rozdelenie častíc rozobral vo svojom diskusnom príspevku dr. Ondrus.[2]

V ďalšom diskusnom príspevku[3] doc. Štolc kriticky rozobral častice v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953 a pokračujúc v diskusii žiadal kladnú definíciu častíc ako slovného druhu, aby sa neopakovalo už také nejednotné a nepresné klasifikovanie niektorých neohybných slov, aké nachádzame v Pravidlách.

Kand. Ďurovič, reagujúc na vývody doc. Štolca, ukázal, ako častice v jazyku fungujú, a súčasne ich rozdelil na dve základné skupiny: 1. modálno-slovesné (*kiež, nech* a pod.), ktoré zaraďujú celú vetu do niektorého modálneho plánu, 2. zreteľové alebo vydieľajúce, ktoré sa vzťahujú len k jednotlivým slovám a zdôrazňujú ich špecifickú závažnosť (*len, aj, aspoň, práve*).

Prof. Isačenko nadviazal na požiadavky doc. Štolca a poukázal na to, že najskôr treba presne vymedziť pojem príslovieok, až potom pristupovať k ostatným neohybným častiam reči. Príslovky treba vymedzovať z hľadiska ich vzniku, významu a syntaktickej platnosti. Vymedzil 4 skupiny:

1. príslovky súvzťažné s adjektívami (*pekný spev — pekne spievať*). Prof. Pauliny ich správne nazýva slovesným atribútom;
2. okolnostné príslovky, ktoré určujú celú predikáciu, nielen sloveso;
3. kvantitatívne príslovky (*mnoho, málo*);
4. tradičné gradačné príslovky (*veľmi, takmer* a pod.), ktoré sú tretím členom v určovacej syntagme.

Po otázke častíc prišla na pretras otázka modálnych slov. Kand. Ďurovič sa usiloval osvetliť podstatu modálnych slov ako slovného druhu. Nestotožňuje modálne slová so vsuvkami, ako referent doc. Ružička a prof. Vl. Šmilauer. Vsunuté postavenie je len jedno z typických postavení modálnych slov. Uvádzacie slová sú dvojaké: 1. modálne, 2. hodnotiace.

1. Uvádzacie slová modálne nie sú vetnými členmi, ale zaraďujú výpoveď medzi áno — nie, t. j. na os afirmácia — negácia (napr. *samozrejme, pravdepodobne, možno, sotva*). Sú často korelované s adjektívami (*pochopiteľný — pochopiteľne*).

2. Uvádzacie slová hodnotiace nedotýkajú sa reálnosti. Reálnosť, ako bola konštituovaná slovesným modom, ponechávajú. Vyjadrujú hodnotiace stanovisko k reálnosti výpovede (napr. *bohužiaľ, na šťastie, na nešťastie, chvalabohu*).

---

[2] Diskusný príspevok *K otázke častíc v slovenskom jazyku* pozri na str. 57—58.

[3] *Častice ako slovný druh v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953;* pozri na str. 59—62.

Dr. Dokulil sa postavil skepticky k modálnym slovám ako samostatnému slovnému druhu, lebo ťažko určiť, kedy ešte príslušné substantíva, adjektíva a príslovky patria k pôvodnému slovnému druhu a kedy by už mohli byť modálnymi slovami.

Doc. Blanár upozornil v týchto súvislostiach na tú metodologickú okolnosť, že medzi jazykovými javmi v skutočnosti ani niet presnej hranice; sú javy typické a prechodné.

Pri vymedzovaní predikatív diskutoval kand. Ďurovič so zamietavým stanoviskom hlavného referátu k tejto otázke. Predikatíva nemôžeme zaraďovať k slovesám, lebo vid sa pri predikatívach vyjadruje len lexikálne, kým pri slovesách gramaticky. Rozdelil predikatíva na 3 skupiny: 1. modálne *(treba)*, 2. stavové *(je/bolo mi zima, teplo* a pod.), 3. predikatíva ako hodnotiace výrazy pri nejakej vedľajšej vete *(je dobré/dobre, že si prišiel)*.

Prof. Isačenko upozornil na oblasti vzniku predikatív. Je to 1. negácia (tak vzniklo lat. *necesse est;* rus. *neľzʼa*), 2. z pojmov označujúcich časový úsek (staroslovienske *nagodě,* rus. *pora* = vhodný čas).

O otázke spony sa podrobnejšia diskusia nerozvinula. Jediný príspevok k tejto oblasti predniesla M. Marsinová, a to sémantický rozbor sponových slovies.[4]

Doc. Štolc predniesol svoj príspevok o kongruentnom skloňovaní prídavných mien, zámen, číslovieok.[5]

Dr. Horák v rozsiahlom príspevku[6] odôvodnil svoje členenie adjektív na: 1. akostné, 2. vzťahové, 3. privlastňovacie.

Dr. Oravec v diskusii pripomenul, že základné členenie adjektív sa musí opierať nielen o význam, ale aj o nejaké formálne kritérium, a tým je stupňovanie. Podľa toho máme 2 skupiny adjektív: akostné, ktoré sa stupňujú, vzťahové, ktoré nemožno stupňovať.

S týmto delením súhlasili aj ďalší diskutujúci (dr. Horecký, doc. Jóna, dr. Filipec, prof. Pauliny, prof. Isačenko) a priniesli preň ďalšie argumenty, alebo vnášali doň isté korektúry.

Dr. Horecký pokladá individuálne privlastňovacie adjektívum za najviac vzťahové. Radí vyčleniť samostatnú skupinu akostno-vzťahových adjektív, ktoré sa v základnom význame nestupňujú, ale v prenesených významoch sa môžu stupňovať.

Prof. Pauliny sa staval záporne k stanovisku tých, ktorí kladú stupňovanie na tú istú rovinu ako odvodzovanie. Stupňovanie treba zaradiť ku gramatickým kategóriám adjektíva.

Prof. Isačenko sa stotožnil s Paulinyho mienkou o stupňovaní. Stupňovanie je základným kritériom na oddelenie akostných adjektív od vzťahových. Vidno to z toho, že sa k nemu viažu aj ďalšie možnosti na vyjadrovanie stupňa vlastnosti: príslovky *(veľmi, hojne, bohato, trochu),* deminutívne prípony *(drobnučký* a pod.), možnosť tvoriť od takýchto adjektív príslovky. Aj porovnanie s inými jazykmi (napr. s nemčinou) ukazuje, že adjektíva prestávajú byť akostnými, keď stratia schopnosť stupňovať sa a naopak. Aj medzi vzťahovými adjektívami je z významovej stránky niekoľko skupín, je napr. veľký rozdiel medzi privlastňovacími adjektívami *otcov kabát* (= ktorý patrí otcovi ako vlastníctvo) a *Šlingov prípad* (= prípad so Šlingom).

Tvaroslovnú problematiku substantív načrtol dr. Dvonč.[7]

O definovaní, vymedzovaní a členení zámen hovoril dr. Oravec.[8]

Diskusný príspevok o číslovkách, najmä rozčleňovacích predniesol dr. Peciar.[9] Dr. Peciar hovoril aj o triedení slovies a navrhol, aby sa táto otázka riešila v spolupráci

---

[4] *Sémantický rozbor sponových slovies;* pozri na str. 50—53.

[5] *Kongruentné skloňovanie v slovenčine;* pozri str. 33—43.

[6] *K významovému roztriedeniu prídavných mien;* pozri str. 29—33.

[7] *Z problematiky podstatných mien;* pozri str. 20—29.

[8] *Sporné otázky pri zámenách;* pozri str. 43—47.

[9] *Poznámky o niektorých druhoch číslovieok;* pozri str. 47—50.

so školskými odborníkmi. Tvorenie prísloviek kriticky rozobral dr. Krajčovič.[10] Celú diskusiu o otázkach gramatiky zhrnul doc. Ružička.[11]

Program ostatného poldňa zaplnil referát a diskusia o štylistickom rozvrstvení slovnej zásoby slovenčiny.

Referát na túto tému predniesol dr. Horecký.[12] Diskusné príspevky mali dr. Schnek o expresívach[13], M. Hayeková[14] o deminutívach a E. Smiešková[15] o augmentatívach.

Dr. Horecký zameral svoj referát prakticky, aby pomohol pracovníkom na slovníku pri štylistickom zaraďovaní slov. Predsa však vyvolal ním aj diskusiu o teoretických otázkach štýlu a štylistiky.

Dr. Filipec hovoril o kritériách delenia slovnej zásoby. Referent delil slovnú zásobu podľa kritéria pojmového, kombinovaného s morfologickým, slovotvorným a štylistickým, dr. Filipec žiada za základ hľadisko lexikálno-sémantické. Treba rozlišovať pojem a význam slova, medzi ktorými je taký rozdiel ako medzi kostrou holou a obrastenou svalstvom. Ďalej podčiarkol ustavičné prechádzanie slov z jedného štýlu do druhého, neprestajný pohyb medzi štýlmi.

Doc. Blanár doplňal referát dr. Horeckého v tom zmysle, že popri štýle odbornom, umeleckom a novinárskom treba aj v slovenčine uznávať hovorový štýl. Dá sa bezpečne poukázať na niektoré slovníkové a syntaktické prvky, ktoré svedčia v prospech tohto štýlu.

Prof. Pauliny súhlasil s postupom referátu pri určovaní kritéria na delenie slovnej zásoby. Jednotné kritérium tu vidno v tom, že všetky hľadiská umiestil referent do jednej roviny. Upozornil však na to, že niektoré javy sú rôznorodé a presahujú z jednej oblasti do druhej, napr. slovo je archaické aj knižné. Zastával s doc. Blanárom hovorový štýl v slovenčine. Súkromný styk pomocou spisovného jazyka nemožno vylučovať, a to je práve oblasť hovorového štýlu.

Podobne dôvodil aj dr. Ondruš.

Dr. Helcl ukázal, že v konkrétnej slovnikárskej práci pri štylistickom diferencovaní slov treba prizerať aj na hľadisko slovotvorné.

Ďalší diskutujúci: doc. Jóna, dr. Filipec, prof. Isačenko, doc. Blanár, dr. Peciar sa sústredili na otázky, či je v slovnej zásobe systém, aký, v čom ho treba vidieť. K jednoznačným záverom sa neprišlo.

Diskusiou o niektorých praktických otázkach štylistického označovania slov a záverom dr. Horeckého[16] sa konferencia skončila.

J. Oravec

MEDZINÁRODNÝ SLAVISTICKÝ SJAZD V BELEHRADE

1. Medzinárodná spolupráca slavistov, narušená druhou svetovou vojnou, obnovuje sa pomalšie, ako by to vyžadoval úspešný rozvoj slavistiky. Neúplná výmena publikácií sťažuje prehľad o vykonanej práci. Skôr než sa nadviaže na tradíciu veľkých svetových slavistických kongresov, treba odbúrať rozličné prekážky a pripraviť podmienky. Po skromnejšom sjazde berlínskom bezpochyby najväčší význam mal v tomto ohľade medzinárodný slavistický sjazd v Belehrade, ktorý sa uskutočnil v dňoch

---

[10] *Z problematiky slovenskej príslovky;* pozri str. 53—57.
[11] *Zhrnutie diskusie o morfológii;* pozri str. 18—19.
[12] *Členenie slovnej zásoby;* pozri str. 63—69.
[13] *K otázke expresívnych slov;* pozri str. 71—75.
[14] *Deminutíva v slovníku, ich štylistické označenie a využitie;* pozri str. 75—78.
[15] *Augmentatíva a ich miesto v slovníku spisovného jazyka;* pozri str. 78—102.
[16] *Záver z diskusie o členení slovnej zásoby;* pozri str. 70.

15.—21. septembra 1955 z iniciatívy slovanských seminárov juhoslovanských univerzít. Predsedom organizačného výboru bol prezident Srbskej akadémie vied Alexander Belić. Na sjazde sa zúčastnilo okolo 60 slavistov zo 16 štátov a do 140 mladších i starších slavistov z Juhoslávie. Okrem zástupcov z Nemeckej demokratickej republiky a okrem niektorých jednotlivých významných pracovníkov, ktorí z rozličných dôvodov nemohli prísť (ako napr. M. Vasmer, K. Nitsch, Š. Kniezsa), po prvý raz od varšavského a krakovského kongresu (r. 1934) si zasadla prevažná časť slavistov z Východu i Západu za spoločný pracovný stôl. Už sám tento fakt má pre rozvoj ďalšej spolupráce neobyčajný význam. Československá akadémia vied vyslala na sjazd túto delegáciu: akad. B. Havránek (vedúci delegácie), akad. A. Mráz, korešp. člen ČSAV Fr. Wollmann, korešp. člen ČSAV J. Dolanský, prof. J. Kurz, prof. K. Horálek a doc. V. Blanár. Sjazd trval týždeň. Dva dni sa venovali organizačným otázkam, dva dni sa čítali referáty o vývine slavistiky za posledných desať rokov a dva dni sa prednášali vedecké referáty. Medzitým účastníci navštívili hrob Neznámeho vojaka na Avale, Nový Sad, Sremske Karlovce a Stražilovo, kde československá delegácia položila veniec na hrob Branka Radičevića. Po vyčerpaní programu predseda organizačného výboru zhodnotil vrelými slovami prácu sjazdu. Za delegácie zo slovanských krajín zaďakoval organizátorom sjazdu V. Vinogradov, za ostatné delegácie A. Mazon. „Odchádzame s presvedčením, že naše dielo pracuje za mier." Tieto Mazanove slová dobre charakterizujú celú atmosféru belehradského sjazdu.

Úlohy sjazdu plasticky rozviedol A. Belić vo svojom otváracom prejave. Priaznivejšia politická situácia s nádejou na trvalý mier poskytuje reálne podmienky pre pokračovanie vo svetových slavistických kongresoch. Najprv však treba dohovoriť základné organizačné otázky. Treba zvoliť stály slovanský komitét, ktorého úlohou bude organizovať budúce slavistické kongresy. Pretože výmena publikácií medzi vedeckými ústavmi bola v posledných rokoch nedostačujúca, ako úvod do štúdia otázok poslúžia bibliografické referáty o vývine slavistiky v jednotlivých krajinách od konca druhej svetovej vojny. V budúcnosti treba sústavne spracovávať bibliografiu slavistických prác a vydávať ju v ročenke slavistickej bibliografie. Slavistika má osobitný význam najmä pre slovanské štáty, kde je v istom zmysle národnou vedou. Oboznámenie sa so slavistickou problematikou nerozširuje len pracovný obzor, ale pomáha riešiť i problémy domáceho jazyka. Okrem pravidelnej výmeny dosiahnutých pracovných výsledkov musíme pomýšľať i na výmenu pracovníkov. Referáty o odborných otázkach, ktoré sú koniec koncov vlastným cieľom, majú ukázať dnešný stav slavistiky. Materiály z bibliografických i odborných referátov budú publikované v zborníku sjazdu.

Je radostnou skutočnosťou, že medzinárodný slavistický sjazd v Belehrade položil základy pre riešenie predložených úloh. Bol zvolený stály slovanský komitét, ktorý má 12 členov a 12 náhradníkov. Predseda je zo štátu, v ktorom bude budúci slovanský kongres. Stály slovanský komitét bude zvolávať medzinárodné sjazdy a kongresy. Plénum prijalo návrh pracovného výboru sjazdu na takéto zloženie členov a náhradníkov: V. Vinogradov a V. Borkovskij (SSSR), T. Lehr-Spławiński a W. Doroszewski (Poľsko), B. Havránek a J. Dolanský (Československo), A. Mazon a A. Vaillant (Francúzsko), Vl. Georgiev a P. Dinekov (Bulharsko), E. Hillová a W. Mathews (Anglicko), R. Jakobson a W. Lednicki (USA), S. Peterson a G. Gunnarson (Škandinávske štáty), A. Belić a A. Barac (Juhoslávia), G. Maver a E. Lo Gatto (Taliansko), E. Petrovici (Rumunsko) a Š. Kniezsa (Maďarsko), M. Vasmer (Nemecká spolková republika) a R. Jagoditsch (Rakúsko). Plénum ďalej schválilo tieto návrhy pracovného výboru:

Budúci medzinárodný slavistický kongres bude v Moskve v r. 1958. Za predsedu Stáleho slovanského komitétu bol zvolený akad. V. Vinogradov.

Vydávanie slovanskej bibliografickej ročenky pre slovanské krajiny sa bude organizovať v Krakove. Bibliografické stredisko pre práce publikované v neslovanských krajinách sa utvorí pri univerzite v Leydene. Pri akadémiách sa utvoria výmenné

strediská, ktoré budú obstarávať výmenu publikácií a budú sa starať o doplňanie medzier z vojnových a povojnových vydaní.

Stály slovanský komitét požiada vlády, aby kultúrnymi konvenciami umožnili systematickú výmenu starších i mladších vedeckých pracovníkov.

2. Referáty o vývine slavistiky za posledných 10 rokov prebiehali v dvoch sekciách: v jazykovednej a literárnej. Pred plénom odzneli tie referáty, v ktorých sa spájala jazykovedná i literárna produkcia.

Na tomto mieste sa zmienime predovšetkým o referátoch týkajúcich sa jazykovedy. O práci juhoslovanských slavistov hovoril prof. M. Hraste v referáte, ktorý vypracovali profesori M. Stevanović, M. Hraste, A. Bajec, B. Koneski a R. Djordjić. Najvýznamnejším dielom chorvátskych lingvistov je Slovník chorvátskeho a srbského jazyka Juhoslovanskej akadémie v Záhrebe; po vojne vyšli zväzky 53—62; za 4—5 rokov bude toto veľké dielo ukončené. P. Skok dokončil etymologický slovník srbochorvátčiny. V Srbsku sa rozpracovávala problematika súčasného jazyka, najmä otázky syntaktické. Menej sa pracovalo v oblasti dejín jazyka. Historickými otázkami a štúdiom starých jazykových pamiatok sa viac zaoberali záhrebskí lingvisti. Metodicky sa pridržajú ženevskej a pražskej lingvistickej školy. Z časopisov vychádza Rad, Južnoslovenski filolog a Slovo. V Slovinsku vyšlo 7 ročníkov Slavističnej revije; najbohatší materiál obsahuje ročník venovaný prof. Ramovšovi. Pozornosť zasluhuje i dielo o slovinskej spisovnej výslovnosti a Ramovšove akcentologické štúdie. Bol utvorený Ústav slovinského jazyka, komisia pre terminologický, etymologický a topografický slovník, komisia pre lingvistický atlas. Nahtigalov úvod do štúdia slovanských jazykov (Slovanski jeziki) vyšiel v dvoch vydaniach. V Skopje vyšli základné normotvorné diela spisovnej macedónčiny: macedónsky pravopis a gramatika. Dôležitá je najmä dvojdielna gramatika Koneského. Macedónski lingvisti vydávajú časopis Makedonskijot jazyk.

B. Havránek sa sústredil na porovnávaciu slovanskú jazykovedu v ČSR; prehľad doplnil prácami, ktoré sa zaoberajú štúdiom českého a slovenského jazyka. Spomenul okruhy otázok, ktorým sa venovala najväčšia pozornosť, a uviedol hlavné diela. O prípravách slovníka staroslovienskeho jazyka hovoril J. Kurz. Slovník, ktorého potreba je taká naliehavá, bude hotový do 3—4 rokov.

Bohatú prácu sovietskych slavistov (predovšetkým v oblasti rusistiky) predstavil V. Vinogradov. Ukázal, ako usmerňujú výskum všeobecné problémy. Pozornosť vzbudilo systematické rozpracovávanie problémov spisovnej ruštiny (napr. za redakcie prof. Bulachovského sa pripravuje zborník prác o problematike súvetia). Osobitne treba vyzdvihnúť, ako dobre sa sovietska delegácia na sjazd pripravila. Sovietski lingvisti rozdali účastníkom sjazdu tlačené publikácie o vývine slavistiky v SSSR a pripravili výstavku najvýznamnejších publikácií.

Všestrannosť poľskej slavistiky vynikla z referátu T. Lehra-Spławińského. V Poľsku sa s úspechom pestuje historicko-porovnávacie štúdium, ktorému pomáha prehĺbené bádanie toponomastické (otázka pravlasti Slovanov). V základnej práci o indoeurópskej akcentuácii venoval J. Kuryłowicz dosť pozornosti prízvuku v slovanských jazykoch. Poľskí slavisti sa venovali štúdiu slovanskej historickej gramatiky a dialektológie, jazyku literárnych diel, medzislovanským jazykovým vzťahom (najmä vzťahy poľsko-české). Zd. Stieber doplnil referát Lehra-Spławińského prehľadom bohato rozvitej poľskej dialektológie. Hovoril o metódach a pracovnom pláne. Do tlače je pripravený 1. zväzok nárečového atlasu (mapy a text). Zdá sa, že poľská slavistika bola v poslednom desaťročí najúspešnejšia.

Ľ. Andrejčin podal prehľad najdôležitejších bulharských jazykovedných diel (referát pripravil spolu s I. Lekovom). Príručný slovník bulharského spisovného jazyka, z ktorého doteraz vyšli 4 čísla, bude dokončený v r. 1958. Mladenovov slovník vyšiel do písmena *K*, ostatnú časť vydá Bulharská akadémia vied. V mnohom ohľade sa prehĺbil pohľad na súčasnú gramatickú stavbu (práce Andrejčinove, Balanove). V oblasti bulharskej fonetiky, ortoepie a dialektológie pracuje sústavne St. Stojkov. Najmenej kádrov má výskum dejín bulharčiny. K. Mirčev vydal kurz dejín bulharského

jazyka. Metodologickým základom sú sovietske diskusie o marxistickej jazykovede.

Z referátov o vývine slavistiky v neslovanských krajinách A. Vaillant (Les études slaves en France dans dix dernières années) načrtol organizáciu slavistického štúdia vo Francúzsku. K stoliciam slovanských jazykov pridali ukrajinčinu; nateraz je najlepšie obsadená ruština. Nakoniec Vaillant uviedol najvýznamnejšie slavistické práce.

Pozornosť vyvolal referát profesora harvardskej univerzity R. Jakobsona. Jakobson ukázal, aký je špecifický prínos Ameriky pre slavistiku. Študuje sa jazyk a folklór Slovanov v Amerike, t. j. v novom prostredí. Pre prácu lingvistov je príznačná spolupráca s rozličnými vednými odbormi. Bol zostrojený špeciálny prístroj na čítanie palympsestov (R. Jakobson navrhol, aby sa týmto prístrojom sfotografovali Kijevské listy). Prednosťou tohto fotografovania je, že sa môžu zachytiť aj také znaky (napr. hudobné), ktoré nie sú okom viditeľné. Hoci v poslednom čase badať príklon k historickej gramatike, najväčšia sila americkej jazykovedy je podľa Jakobsona opisná gramatika. Pripravuje sa veľká gramatika súčasnej spisovnej ruštiny; zvukový rozbor sa robí röntgenologicky; skladba je rozvrhnutá do 10 zväzkov. Referent pripisuje veľký význam teórii komunikácie (z teórie pravdepodobnosti; teória má rusko-americký pôvod). K vybudovaniu tejto teórie prispela matematika. Pre krátkosť času nemohol R. Jakobson základy teórie komunikácie podrobnejšie rozviesť.

V referáte The organisation of slavic studies and their various aspects in the United States W. Lednicki zdôraznil, že na troch amerických univerzitách sú zastúpené kompletne všetky slovanské jazyky, takže tieto univerzity zodpovedajú najlepším slavistickým centrám v Európe. Úlohu americkej slavistiky formuloval Lednicki takto: „Štúdiom slovanských jazykov, literatúry a dejín má sa dať Slovanom žijúcim v Amerike patričné sebavedomie, aby necítili menejcennosť, ale aby sa cítili rovnocenní ako americkí občania."

O organizácii slavistického štúdia v Anglicku hovorila E. Hillová. V dnešnom Anglicku sú tri slavistické centrá: Oxford, Cambridge, Londýn. Celkove je dnes v Anglicku systemizovaných 76 miest pre prednášateľov slavistických disciplín. K ruštine sa pomaly priberajú aj iné slovanské jazyky.

P. Király referoval o práci maďarských slavistov. Vyšiel prvý zväzok široko založenej práce Š. Kniezsu: Slovanské prvky v maďarčine. No najdôležitejším slavistickým dielom je príprava slovenského historického slovníka po Bernoláka; excerpujú sa sloveniká z Maďarska. „Keď sa to podarí, — zdôraznil P. Király, — budeme môcť dať do rúk slovanskej verejnosti prvý slovenský historický slovník." V ďalšej časti svojho nemecky koncipovaného referátu, ktorý pre krátkosť času po slovensky rezumoval, Király spomenul Kniezsovu polemiku so Stanislavovým Slovenským juhom. Š. Kniezsa zastáva názor, že juhoslovanský pôvod obyvateľstva v Zadunajsku sa nedá popierať. Šlo vraj o to obyvateľstvo, ktoré žilo aj v Nitriansku. Bolo to, nazdáva sa Kniezsa, juhoslovanské obyvateľstvo, ktoré sa nedá bližšie určiť. V Maďarsku sa v posledných rokoch začína pestovať najmä srbochorvátčina (L. Hadrovics). Vychádza nový slavistický časopis Studia Slavica.

R. Jagoditsch poukázal na výborné podmienky pre štúdium slavistiky v časoch „veľkého Rakúska". Dnes sa pestuje slavistika na troch univerzitách (Viedeň, Graz, Innsbruck), vyšli 4 ročníky časopisu Wiener slavistisches Jahrbuch. Rakúski slavisti jednak spolupracujú na všeobecne slavistických problémoch, jednak riešia špecificky slovanské problémy v Rakúsku: štúdium slovanskej reči po (dobrovoľné, nie násilné) ponemčenie.

O ťažkých pracovných podmienkach talianskych slavistov sa zmienil G. Maver (La slavistica italiana nell ultimo decennio).

Na staršiu tradíciu nadväzuje slavistika v Nemeckej spolkovej republike. Slavistika sa pestuje na univerzitách v Göttingen, v Heidelbergu (tam vychádza Vasmerov Zeitschrift für slavische Philologie) a hlavným strediskom sa stáva Mníchov (Diels, Koschmieder, Schmaus). Koschmieder prepracováva teoretické otázky skladby a pripravuje ruskú historickú gramatiku. Bezpochyby najvýznamnejším dielom je Vasmerov ety-

mologický slovník ruštiny. Češtinou sa zaoberá Kunstmann v Hamburgu. Niekoľko prác sa týka slovenských jazykovedných a literárnovedných otázok (kvantita v slovenčine, disertácia o J. Kráľovi). Referoval A. Schmaus.

S problematikou a prácou rumunských slavistov oboznámil účastníkov sjazdu E. Petrovici.

Sovietsky delegát P. Treťakov rozobral prácu Slovanského ústavu, ktorý je v SSSR pričlenený k historickému ústavu.

S podnetnými návrhmi vystúpil nakoniec profesor štrassburskej univerzity R. Triomphe. Navrhol, aby funkciu lektorov slovanských jazykov zastávali odborníci z materskej krajiny a nie emigranti, aby sa zaviedli výmenné lektoráty a aby sa umožnili prázdninové cesty poslucháčov do všetkých slovanských krajín. Napokon podal návrh, aby sa založili stolice pre pozvaných univerzitných profesorov z cudziny.

Na základe predneseného bilancovania možno urobiť takéto pozorovanie: Výskum jednotlivých slovanských jazykov sa konal prevažne na slovanskej pôde. Výnimku tvorí štúdium ruského jazyka, ktoré má dosť pestovateľov (medzi nimi sú aj vynikajúci) i mimo slovanských krajín. Na slovanskej pôde sú hlavné strediská i pre štúdium starej slovienčiny a cirkevnej slovančiny. Mimo slovanských území sa venovalo najviac pozornosti otázkam historickým a etymologickým, tu vzniklo aj niekoľko pozoruhodných prác z oblasti porovnávacej slovanskej jazykovedy. Na územiach, kde sú slovanské menšiny, začína sa sústavne skúmať jazyk slovanskej menšiny v inorečovom prostredí. Tak sa dostávajú do popredia špeciálne úlohy slavistiky napr. v Amerike, Rakúsku a i. Študuje sa aj vplyv slovanského jazyka na inoslovanský menšinový jazyk (napr. v Bulharsku; tejto problematike sa začína venovať pozornosť aj v Poľsku a Juhoslávii).

3. Vedeckými referátmi sa mala ukázať pestrosť problematiky, ktorá sa v dnešnej slovanskej jazykovede rieši. Pretože hlavnou úlohou sjazdu bolo vyriešiť základné organizačné otázky, týkajúce sa ďalšej spolupráce a organizovanej výmeny skúseností medzi slavistami celého sveta, na program sa nedostali referáty o zásadných metodologických otázkach. Z toho istého dôvodu neboli presnejšie vymedzené tematické okruhy referátov. Pri všetkej tematickej pestrosti by boli mnohé referáty vyvolali živú a plodnú výmenu názorov, keby sa bol mohol pripustiť vzhľadom na časovú tieseň aspoň obmedzený čas na diskusiu.

Pracovný výbor sjazdu prijal prečítanie týchto vedeckých referátov (pretože v posledný deň sa i jazykovedné referáty čítali v dvoch sekciách, podávam len ich súpis):

Predseda A. Vaillant.

1. A. Belić: O značaju glagola sa dva vida u slovenskim jezicima.
2. W. K. Matthews: The old bulgarian graups *št/žd*.
3. V. Kiparsky: O stabilizacii slavianskogo akcenta.
4. E. Nieminen: Die Frage, ob es im Ostseefinnischen urslavische Lehnwörter gibt.
5. L. Hadrovics: Problemi madjarskih elemenata u srpsko-hrvatskom jeziku.

Predseda T. Lehr-Spławiński.

1. Vl. Georgiev: Koncepcijata za indoevropejskite guturali i nejnoto otraženije vъrchu etimologijata na slavianskite dumi.
2. W. Doroszewski: Dialektologia a metoda historycznoporownawsza w językoznawstwie.
3. V. Novak: Morfološki preobražaji slovenskih pisama u zoni slovensko-latinske simbioze.
4. G. Luciani: Quelques réflexions d'un étranger sur l'enquête de Letopis Matice srpske relative à la langue littéraire serbocroate.
5. Dj. Sp. Radojčić: Stare srpske povelje i rukopisne knjige za vreme Drugog svetskog rata.

Predseda W. K. Matthews.

1. T. Lehr-Spławiński: Kilka uwag o stosunkach językowich celtycko-prasłowianskich.
2. B. Havránek: Studium vývoje spisovných slovanských jazyků v souvislosti s vývojem společnosti.
3. J. Hamm: Praslovensko *ě* u zapadnoslovenskim i južnoslovenskim jezicima.
4. I. Lekov: Otklonenija ot fleksivnija stroež na slavianskite ezici.
5. V. Tomanović: O nekim slučajevima dijateze u srpsko-hrvatskom i ruskom jeziku.

Predseda Vl. Georgiev.

1. K. Horálek: Potřeba srovnávací slovanské lexikologie.
2. V. Blanár: Lexikologická a gramatická problematika vlastných mien.
3. S. Živković: O slovenskom glagolskom vidu.
4. L. Jonke: Ideološki osnovi zagrebačke filološke škole 19. st.
5. B. Koneski: Primedbe o jeziku slovenskich apostola tzv. najstarije redakcije.

V. Blanár

ŠTÚDIUM SLOVENČINY NA MOSKOVSKEJ UNIVERZITE

Východní Slovania sa už oddávna zaujímali o jazyky a kultúru príbuzných slovanských národov, zaujímali sa teda aj o slovenčinu. Už v *Leksikone slavenorosskom i imen tolkovanii* Pamva Beryndu, ktorý podával súpis používania rôznych lexikálnych vrstiev v cirkevnej slovančine (Kijev 1627), nachádzame pre porovnanie aj príklady zo slovenčiny. Tvorca ruskej vedy a zakladateľ moskovskej univerzity M. V. Lomonosov vo svojich filologických prácach široko využil materiál zo západoslovanských jazykov a objasnil ich vzájomné vzťahy. Ruské časopisy zo začiatku XIX. storočia, najmä *Vestnik Jevropy,* uverejňovali často poznámky o živote a kultúre slovanských národov. Zprávy o Slovákoch a o osobitnostiach ich jazyka sa tiež uverejňovali v časopise *Vestnik Jevropy.*

Začiatok systematického štúdia a vyučovania iných slovanských jazykov na moskovskej univerzite je spätý s činnosťou prof. O. M. Boďanského. Boďanskij študoval u význačného slavistu P. J. Šafárika, naučil sa po slovensky priamo na Slovensku a od roku 1843 ako profesor slavistiky oboznamoval každoročne študentov nielen s češtinou, ale i so slovenčinou. V prvých rokoch študenti čítali iba diela J. Hollého, písané bernoláčtinou. Boďanskij sa však snažil oboznámiť študentov aj s prostou rečou ľudu. V máji 1843 písal Ľ. Štúrovi: „Veľmi ľutujem, že vydanie Kollárových slovenských spievaniek už nedostať. Neostáva mi nič iné, ako oboznamovať našu mládež s vaším jazykom podľa diel Hollého a toto sa nezhoduje s mojou metódou prednášania. Sám som sa učil a aj iných chcem učiť slovenské nárečie podľa pamiatok, v ktorých je ľudový jazyk najčistejší, t. j. podľa ľudových piesní a až potom prejsť k jazyku knižnému, inými slovami: od ľahšieho a obyčajného k ťažšiemu a menej obvyklému, menej prirodzenému." Keď Ľ. Štúr a jeho stúpenci uzákonili novú spisovnú slovenčinu, Boďanskij rozoberal na svojich prednáškach druhý diel almanachu *Nitra* a iné diela. Tak sa moskovská univerzita stala jednou z prvých univerzít, kde sa slovenčina prednášala a študovala.

O slovenčinu sa zaujímali aj iní ruskí slavisti. Je známe, že I. I. Sreznevskij už roku 1832 vydal v Charkove *Slovenské piesne,* ktoré zapísal od putujúcich drotárov. Neskôr počas cesty po Slovensku zostavil nárečový slovníček slovenských horalov, ktorý je uložený v archíve AV SSSR a čaká na uverejnenie. — P. I. Keppen v *Bibliografických listoch* uverejnil zprávy „o rôznych odtienkoch slovenského nárečia" a recenzie Bernolákovej gramatiky a slovníka. Neskôr prof. T. D. Florinskij

uverejnil vo svojich *Prednáškach zo slovanskej jazykovedy* (druhý diel, Kijev 1897) podrobný náčrt slovenčiny, ktorý rozvíril svojho času živú diskusiu.

Po Boďanskom sa už nevenovala dostatočná pozornosť praktickému štúdiu slovanských jazykov. Konali sa iba krátke semestrálne prednášky, podávajúce základné znalosti predmetu. Situácia sa zmenila v roku 1921, keď na filologickú fakultu bol pozvaný odchovanec kazanskej univerzity prof. A. M. Selišče v (1886—1942). Seliščev, talentovaný vedec a dobrý organizátor, vytvoril predpoklady k prehĺbenému štúdiu slovanských jazykov. Popri praktických cvičeniach začali sa prednášať dejiny a dialektológia jednotlivých slovanských jazykov. Prednášal to sám Seliščev. Neskôr v prvom diele svojej knihy *Slovanská jazykoveda* (Moskva 1941) uverejnil aj systematický prehľad dejín slovenského jazyka a dialektológie. I keď sa vedecké záujmy prof. Seliščeva sústreďovali na výskum Macedónska, dobre poznal slovenskú vedeckú literatúru a problémy slovenskej jazykovedy. Jeho štúdie kladne zhodnotili aj na Slovensku.[1]

Pod vedením prof. Seliščeva doc. A. G. Širokovová vypracovala a v roku 1944 obhájila dizertáciu o slovenských nárečiach Zemplína.

Po oslobodení Československa od nemeckého fašizmu a po nadviazaní vzťahov priateľstva a spolupráce medzi SSSR a slovanskými krajinami sa podstatne zmenili aj úlohy slovanského oddelenia filologickej fakulty Moskovskej štátnej univerzity. Ukázala sa potreba slavistov prakticky ovládajúcich slovanské jazyky. V roku 1949 popri češtine, poľštine, bulharčine a srbčine začala sa prednášať slovenská gramatika a literatúra. Slovenčinu začal prednášať doc. N. A. Kondrašov, ktorý roku 1949 obhájil kandidátsku dizertáciu *Kategória životnosti a neživotnosti v slovenčine*. Zostavil plány pre štúdium súčasnej slovenčiny a dejín slovenského jazyka, ktoré vyšli tlačou za redakcie prof. S. B. Bernšteina v roku 1951. Na začiatku práce bolo treba zvládnuť veľa ťažkostí, zavinených hlavne nedostatkom slovenskej literatúry. Slovenské knihy sa do roku 1945, aj neskôr, dostávali do sovietskych knižníc nepravidelne; chýbali potrebné príručky a slovníky. Ako text na čítanie bol vydaný roku 1952 po slovensky román P. Jilemnického Kronika. Gramatické príručky súčasného slovenského jazyka a dialektológie sa rozširovali v rukopisoch.

V prvej skupine poslucháčov študujúcich slovenský jazyk a literatúru bolo 11 ľudí. Študijný plán bol zostavený takto: V prvom ročníku študenti venovali 8 hodín týždenne počiatočnému oboznámeniu sa s fonetickým systémom a gramatickou stavbou súčasnej slovenčiny. Na konci roku už čítali so slovníkom diela súčasných spisovateľov. V druhom ročníku sa venovali 4 hodiny týždenne praktickému štúdiu jazyka, 2 hodiny systematickej prednáške zo slovenskej gramatiky (fonetika a morfológia) a 3 hodiny dejinám slovenčiny a dialektológii. Každý študent vypracoval ročníkovú prácu, venovanú otázkam slovenskej jazykovedy. Medzi témami boli napr.: Vývin jerov v slovenčine, Vývin samohlások v dlhých a krátkych slabikách, Tvorenie formy genitívu podstatných mien, Výnimky z rytmického zákona atď.

V treťom ročníku sa pokračovalo v praktickom štúdiu jazyka, prednášala sa gramatika (syntax) a začalo sa so štúdiom českej a slovenskej literatúry. (Slovenská literatúra pre nedostatok odborníkov sa preberala, bohužiaľ, iba v odbornom seminári.)

Seminár venovaný problémom slovenského kmeňoslovia pracoval úspešne celý semester. V lete roku 1952 táto skupina podnikla exkurziu do Zakarpatskej oblasti USSR, ktorá je prírodnými podmienkami blízka Slovensku. Okrem pozorovaní slovníka miestneho obyvateľstva podarilo sa v niektorých osadách zistiť, že mnohí obyvatelia zo staršej generácie sú pôvodom Slováci a pamätajú si svoj rodný jazyk. Veľmi sú rozšírené slovenské piesne; miestne ukrajinské obyvateľstvo ich spieva, hoci často ani nerozumie význam jednotlivých výrazov. Treba podotknúť, že počas celého tretieho roku štúdia zaoberali sa študenti aj češtinou a počúvali prednášky z historickej gramatiky a dialektológie.

[1] Pozri recenziu J. Stanislava, Jazykovedný sborník I—II, 1946—47, str. 118—121.

Práca štvrtého ročníka sa zamerala hlavne na zdokonalenie praktických vedomostí zo slovenčiny. Vypracovali sa slovenské prednášky, usporiadali sa tematické besedy o dejinách, zemepise, literárnej vede atď., ba aby si poslucháči nadobudli potrebnú prax, všetci prekladali zo slovenčiny do ruštiny. Tieto preklady diel J. Kalinčiaka, S. Hurbana-Vajanského, M. Kukučína, J. Gregora-Tajovského, J. Jesenského, P. Jilemnického, ktoré vypracovali študenti, vyšli tlačou ako zborník *Slovackije povesti i rasskazy* (Moskva 1953).

V poslednom, piatom ročníku hlavnou úlohou študentov bolo napísať diplomové práce. Siedmi študenti si vybrali témy svojich prác zo slovenskej jazykovedy a štyria z literatúry. Najzaujímavejšie boli práce zo slovenskej syntaxe. L. N. Smirnov vo svojej diplomovej práci *Pasívne konštrukcie v slovenčine a češtine* dôkladne rozobral rozsiahly konkrétny materiál (jazyk spisovateľov, súčasnú tlač a zistenia dialektologické), podal podrobný opis pasívnych konštrukcií, oddeliac pritom javy spoločné pre všetky slovanské jazyky od javov charakteristických len pre slovenčinu a češtinu. Pri rozbore pasívnych konštrukcií tak z hľadiska morfologickej štruktúry slovesa, ako i z hľadiska sémanticko-syntaktických spojení slovesa, L. N. Smirnov ukázal, že „ako prostriedok vyjadrenia slovesného rodu nevystupuje natoľko forma slovesa alebo príčastia, ako skôr osobitné sémanticko-syntaktické spojenia slovesa alebo príčastia s inými slovami vo vete". Preto zvratné formy slovesa a trpné príčastie sú iba osou pasívnej konštrukcie. Dnes L. N. Smirnov pracuje v Slovanskom ústave AV SSSR na probléme vidovo-časových vzťahov slovenského slovesa.

Aj L. I. Vasiljevová pokračuje v práci na svojej diplomovej téme *Neosobné vety v súčasnej slovenčine.* Niekoľko prác sa venovalo opisu funkcií pádových konštrukcií. T. I. Voronkinová pracovala na téme *Genitív časový v spisovnej slovenčine,* N. B. Trojepoľská napísala prácu *Funkcie lokálu v slovenčine a češtine* a I. I. Ivanovová sa venovala téme *Prísudkový inštrumentál v súčasnej slovenčine.*

G. V. Matvejevová v diplomovej práci *Vplyv ruštiny na slovnú zásobu slovenčiny* rozobrala základné spôsoby, akými slovenčina vyjadruje pojmy sovietskej skutočnosti alebo pojmy, ktoré vznikli pod vplyvom ruštiny, opísala slovenské neologizmy a preskúmala zmeny významov niektorých slov, ktoré nastali pod vplyvom ruštiny.

Z. F. Sokolovová v práci *Fonetický a morfologický systém štúrovčiny* popri výklade spomenutých faktov venovala pozornosť štúdiu historických okolností pri vzniku spisovnej slovenčiny.

Nie menej zaujímavé boli aj diplomové práce zo slovenskej literatúry. J. V. Bogdanov v práci *Niektoré osobitnosti realizmu v románe P. Jilemnického Pole neorané* objasnil celý rad všeobecných otázok týkajúcich sa rozvoja súčasnej slovenskej literatúry. V poslednom čase pripravil veľkú prácu o novej slovenskej próze a pracuje na dizertácii o realistických tradíciách slovenskej prózy v diele Jilemnického. I. A. Šuchninová napísala prácu *Revolučný romantizmus J. Kráľa* a pripravuje dizertáciu o jeho diele. E. M. Olonovová sa zaoberala témou *Odraz socialistického pretvorenia slovenskej dediny v románe Fr. Hečku Drevená dedina* a teraz pokračuje v štúdiu tejto témy. J. P. Zalesská predložila štúdiu *Román Fr. Kráľa Cesta zarúbaná,* ktorá je kritickým zhodnotením spisovateľovho diela. Autorka tu ukázala miesto rozoberaného románu v dejinách slovenskej literatúry.

Bohužiaľ, doteraz vyšlo tlačou málo prác zo slovenskej jazykovedy. Iba N. A. Kondrašov uverejnil dve svoje štúdie v publikáciách Moskovskej štátnej univerzity.[2] Teraz pripravuje stredný slovensko-ruský slovník a na návrh katedry píše učebnicu slovenčiny podľa osnov univerzitných prednášok.

Prví absolventi slovenistickej skupiny v SSSR sú pracovitým a pevne zomknutým kolektívom, ktorý bude schopný v budúcnosti rozpracovávať rôzne problémy sloven-

[2] *Očerk istorii slovackoj dialektologii,* zborník Slavianskaja filologija, Moskva 1951; *Kategorija ličnosti imen suščestviteľnych v slovackom jazyke,* Slavianskaja filologija II, Moskva 1954.

skej jazykovedy a literatúry. Niektorí z bývalých poslucháčov sú ašpirantmi, iní pracujú vo vedeckých ústavoch, knižniciach a vydavateľstvách.

Roku 1954 sa znova urobil nábor študentov pre štúdium slovenčiny. Prihlásilo sa 9 poslucháčov. Títo študenti sú teraz v druhom ročníku svojho štúdia.

N. Kondrašov, docent moskovskej univerzity
(Preložili J. Bardún a I. Kotnaj)

UNIV. PROF. VLADIMÍR ŠMILAUER ŠESŤDESIATROČNÝ

Univ. prof. dr. Vladimír Šmilauer dožil sa 5. decembra 1955 šesťdesiat rokov. Slovenským jazykovedcom i učiteľom je prof. Šmilauer známy a blízky jednak tým, že mnoho rokov pôsobil na slovenských stredných školách (v šk. r. 1922/23 — 1925/26 vyučoval na gymnáziu v Žiline a v šk. r. 1926/27 — 1937/38 na reálnom gymnáziu v Bratislave, od r. 1933 ako habilitovaný docent), jednak svojimi jazykovednými prácami, v ktorých bohato načrel i do problematiky dejín slovenčiny.

Vladimír Šmilauer začal svoju vedeckú činnosť u prof. E. Smetánku na Karlovej univerzite v Prahe, kde študoval bohemistiku a germanistiku. Prvou jeho väčšou prácou bola obsiahla monografia z oblasti staročeskej skladby *Poloha přívlastku v Kronice Bartoše Písaře* (vznikla už v r. 1919—20, vyšla knižne prepracovaná a doplnená r. 1930). Otázky skladby upútali prof. Šmilauera natrvalo. Prešiel však od starej češtiny k novej. Výsledkom jeho záujmu o nerozpracované a spletité otázky syntaxe sú jednak jeho bohaté štúdie v zborníkoch *První hovory o českém jazyce* (v I. vyd. *Hovory o českém jazyce,* 1940) a *Druhé hovory o českém jazyce* (1947), jednak jeho systematické a dosiaľ najvýznamnejšie dielo *Novočeská skladba* (1947, v rozsahu 472 strán). Šmilauerova Skladba vyznačuje sa bohatstvom materiálu, utriedeného s jedinečnou prehľadnosťou a zmyslom pre systematiku. Novosť koncepcie, ktorej základom je skúmanie syntaktických vzťahov a ich hierarchie, ako i prihliadanie na vzťahy skladby k sémantike a štylistike, autor šťastne spojil s jasnosťou výkladu. Metodické zretele, ktoré prof. Šmilauer uplatnil vo svojej Skladbe ako skúsený pedagóg, urobili toto dielo obľúbenou učebnicou nielen na českých, ale i na slovenských vysokých školách. Zároveň je však Šmilauerova Skladba cenným prínosom v riešení teoretických otázok skladby slovanských jazykov. Je a dlho bude východiskom monografických prác z českej i slovenskej skladby.

Druhou obľúbenou oblasťou vedeckých záujmov prof. Šmilauera sú otázky tvorenia slov, úzko spojené s otázkami sémantiky. I týmto otázkam venoval prof. Šmilauer obsiahle partie v Hovoroch.

Za Šmilauerovho pôsobenia na Slovensku vznikli jeho práce z oblasti dejín slovenčiny. Otázke, ktorá svojho času bola v slavistike predmetom živých diskusií, venoval Šmilauer monografiu *Slovenské střídnice jerové a změna ě, e > a, o.* R. 1932 vyšiel Šmilauerov habilitačný spis *Vodopis starého Slovenska* (600 strán). Autor tu zhromaždil mená slovenských vôd z uhorských listín do r. 1300, vyložil podrobne ich etymológiu, osvetlil spôsoby pomenovania vôd na Slovensku a tým prispel k dôkladnejšiemu poznaniu dejín slovenčiny a osídlenia Slovenska, ako i k riešeniu otázok slovanskej toponymie. Najmä pre najstaršie dejiny slovenčiny má táto monografia význam základný.

Bádateľskú činnosť prof. Šmilauera dopĺňajú jeho časopisecké príspevky, ako napr.: *Jazykový materiál slovenských listín do r. 1300* (Listy filologické LX, 1933); *Osídlení a národnosti Spiše* (Bratislava IX, 1935); *Co se změnilo za padesát let v českém pravopise* (Časopis pro moderní filologii XXII, 1935); *Vojenské názvosloví ručních střelných zbraní a kulometů* (Naše řeč XX, 1936) a i.

Pre výchovu mladých kádrov majú veľký význam Šmilauerove učebné texty (skriptá) pre poslucháčov vysokých škôl (napr. *Skladba, Tvarosloví, Základní pojmy mluv-*

nické, Úvod do stč. hláskosloví, Zásoba slovní a význam slov, Obohacování slovní zásoby, České historické tvarosloví s přídavkem skladebním, Učebnice větného rozboru, Technika filologické práce a i.). Svoju učiteľskú funkciu vykonáva prof. Šmilauer s láskou a obetavosťou. Dopĺňuje ju hojnými verejnými prednáškami, najmä pre učiteľov, a popularizačnými článkami.

Bohatá je Šmilauerova činnosť redaktorská a zpravodajská. V časopise Bratislava po celý čas jeho trvania (1927—37) oboznamoval čitateľov s novými prácami českej, nemeckej a maďarskej jazykovedy. Od r. 1935 viedol časopis Pravopisný poradca (vyd. Typografia) a uverejnil v ňom celé desiatky článkov a poznámok o otázkach slovenského pravopisu, gramatiky a slovníka. Od r. 1939 je členom redakčnej rady časopisu Naše řeč, do ktorého stále prispieva. Od r. 1939 do r. 1951 redigoval slavistickú časť Časopisu pro moderní filologii; tam uverejnil množstvo drobných zpráv, v ktorých čitateľov oboznamoval s výsledkami zahraničnej jazykovedy. Prispieva i do Listov filologických, Českého jazyka a iných časopisov. Prof. Šmilauer je jedným z redaktorov Příručního slovníka jazyka českého (od 1. časti IV. dielu).

Mnoho záslužnej práce vykonal prof. Šmilauer ako člen alebo predseda rozličných pracovných komisií (napr. názvoslovnej komisie Ministerstva stavebného priemyslu, ortoepickej a pravopisnej komisie ČSAV, komisie pre vypracovanie učebných osnov a i.).

Kto bližšie poznal prof. Šmilauera a jeho prácu, musí si povšimnúť kladné črty jeho osobnosti: vyrovnanosť, skromnosť a čestnosť, zápal za pravdu a húževnatosť v práci. Tieto vlastnosti, ako i vynikajúce pedagogické schopnosti robia osobnosť prof. Šmilauera príťažlivou najmä pre jeho žiakov. Želáme mu, aby ich odchoval ešte celé stovky. Želáme mu úprimne nové úspechy aj v jeho bádateľskej práci.

Š. Peciar

ANTONÍN DOSTÁL, VÝVOJ DUÁLU V SLOVANSKÝCH JAZYCÍCH ZVL. V POLŠTINĚ. Vydalo Nakladatelství československé akademie věd, Praha 1954. Vedecký redaktor akad. Antonín Salač. Recenzent akad. Bohuslav Havránek. Str. 95. Cena brož. 33,— Kčs.

Monografickým spracovaním duálu v indoeurópskych jazykoch, najmä v slovanských jazykoch, sa zaoberalo pomerne málo jazykovedcov. Najvýznačnejšou monografiou o duáli v slovanských jazykoch je práca L. Tesnièra: *Les formes du duel en slovène* (Paris 1925). Štúdia A. Dostála je ďalším cenným prínosom o duáli v slovanských jazykoch. V porovnaní s prácou L. Tesnièra treba vyzdvihnúť úsilie A. Dostála zamýšľať sa aj nad príčinami vývinu, resp. zániku duálových tvarov v slovanských jazykoch. L. Tesnière zameriava svoju prácu geograficky popisne, skúma predovšetkým súčasné rozšírenie tvarov dvojného čísla v slovinčine, a len sekundárne sa opiera o historické texty zo XVI. stor. Príčiny osobitného vývinu duálu v slovinčine a zánik duálu v ostatných slovanských jazykoch nerieši. Práca A. Dostála je cenná práve preto, že sa autor pokúša o nové riešenie otázky vývinu duálu v slovanských jazykoch.

Štúdia A. Dostála, ako to aj sám názov naznačuje, sleduje dva okruhy problémov: duál v slovanských jazykoch všeobecne a špeciálne vývin duálu v poľštine. Úvodom sa autor zaoberá otázkou gramatického čísla s osobitným zreteľom na dvojné číslo. V prvej kapitole, nadpísanej Podstata gramatického čísla, A. Dostál opisuje spôsoby, akými sa vyjadruje kategória gramatického čísla v slovanských jazykoch, no necharakterizuje samotnú podstatu gramatického čísla. V ďalšej kapitole O podstate duálu poukazuje na to, že pri vysvetľovaní vývinu slovanského duálu sa zvyčajne vychádzalo z porovnávania so stavom v primitívnych jazykoch, kde popri duáli bol aj ambál, triál, prípadne aj kvartál, a preto sa zánik duálu a jeho nahradenie plurálom vysvetľovalo zjednodušene substituovaním pôvodného konkrétneho vyjadrovania gramatického čísla

vyjadrovaním abstraktným. Taký výklad — podľa A. Dostála — neprihliada náležite na základný pojmový vývin kategórie gramatického čísla. A. Dostál predpokladá dve možnosti pojmového vývinu duálu: 1. duál bol pôvodne založený na číselnom pojme dva a len neskôr sa zmenil na duál založený na pojme párovosti, dvojice; 2. duál pôvodne vyjadroval pojem dvojice a až sekundárne sa zblížil s číselným pojmom dva. Druhú vývinovú možnosť pokladá za pravdepodobnejšiu. Ďalej A. Dostál upozorňuje na tesný vzťah medzi duálom a plurálom v slovanských jazykoch od najstarších čias počnúc.

Cenné sú najmä ďalšie kapitoly, v ktorých sa autor zaoberá otázkou vzniku a zániku duálu, príčinami nahradenia duálu plurálom a zachovávaním a miznutím duálu v slovanských jazykoch. A. Dostál súhlasí so starším spôsobom vysvetľovania vzniku duálu, podľa ktorého duál súvisí s pozorovaním dvojíc v prírode a na ľudskom tele. Autor pokladá duál za staršiu gramatickú kategóriu ako plurál. Odmieta názor, že zánik duálu ako gramatickej kategórie je v spojitosti s kultúrnou vyspelosťou národa. Poukazuje na neúplný vývin, nerovnomerné zachovanie a rozšírenie duálových tvarov v indoeurópskych jazykoch a skúma vývin duálu v slovanských jazykoch. Konštatuje, že od najstarších historických čias v slovanských jazykoch dvojné číslo zaniká a nahrádza sa množným číslom. Osobitný vývin majú len tri slovanské jazyky: staroslovienčina, slovinčina a lužická srbčina. Zachovávanie duálu v týchto jazykoch je okrem iných činiteľov podmienené aj tým, že všetky spomenuté jazyky sú z hľadiska geografického rozmiestenia okrajovými slovanskými jazykmi, ktoré sa dostali do styku so susednými neslovanskými jazykmi: staroslovienčina s gréčtinou, slovinčina a lužická srbčina s nemčinou, ďalej s latinčinou atď. V staroslovienčine sa duál používal logicky dôsledne. Z porovnania staroslovienčiny s ostatnými slovanskými jazykmi najstaršieho historického obdobia je zrejmé, že v staroslovienčine sa duál používal oveľa častejšie ako v iných slovanských jazykoch. Napr. stará ruština v pomere k staroslovienčine predstavuje pokročilé štádium zániku duálu. Vzhľadom na veľmi pomalý vývin gramatickej stavby nie je mysliteľné, že by sa v staroslovienčine zachovalo svedectvo o najstaršom spôsobe používania duálu v slovančine. V staroslovienčine nastal nový vývin duálu, ktorý Dostál vysvetľuje intelektualizáciou staroslovienčiny ako spisovného jazyka, na čom mal zásluhu jej zakladateľ Konštantín Filozof. Zachovanie dvojného čísla až podnes, pravda s určitými inováciami, v dvoch slovanských jazykoch, v slovinčine a lužickej srbčine, Dostál tiež vysvetľuje okrajovou pozíciou týchto jazykov, ktorá podmienila na jednej strane styk s vyspelými západnými kultúrami, na druhej strane zase do istej miery aj stratu kontinuity s ostatnými slovanskými jazykmi. Práve preto v týchto jazykoch nastáva vedomé úsilie o udržanie starobylého charakteru jazyka. Duál sa v týchto jazykoch nielen zachoval, ale sa dokonca vybudoval ešte vo väčšej miere. Tá skutočnosť, že staroslovienčina, slovinčina a lužická srbčina sa zavčasu dostali do styku s vyspelými neslovanskými kultúrami, podmienila práve rozvoj dvojného čísla v týchto jazykoch. Týmto A. Dostál zároveň aj vyvracia starší názor, že zachovanie duálu je známkou kultúrnej zaostalosti, a správne zdôrazňuje, že otázku duálu treba skúmať predovšetkým ako problém jazykovedný. V tejto súvislosti možno pripomenúť, že v jave substitúcie duálu plurálom odráža sa aj celková vývinová tendencia mnohých jazykov zjednodušiť morfologický systém v prospech rozvíjajúcej sa syntaxe (porov. JČ VIII, 1954, 171).

V druhej časti svojej štúdie A. Dostál na staropoľskom materiáli dokazuje svoje tvrdenie, že vo väčšine slovanských jazykov sa vývin duálu v historických dobách javí ako pokračovanie a dovŕšenie zániku duálových tvarov ako vonkajších vyjadrovacích prostriedkov pojmového duálu. A. Dostál si volí skúmať otázky vývinu duálu v starej poľštine práve preto, lebo tam bol vývin obdobný ako v ostatných slovanských jazykoch (okrem staroslovienčiny, slovinčiny a lužickej srbčiny). Vývin duálu sleduje jednak na staropoľských textoch literárneho charakteru (biblia, žaltár), jednak na textoch vyznačujúcich sa blízkosťou k hovorovému a ľudovému jazyku (v právnických textoch a tzv. rotách). Na základe jazykového rozboru staropoľských textov A. Dostál uzatvára, že od najstarších historických čias počnúc (od 14.—15. stor.) nebol duál v poľ-

štine živý ako gramatická kategória, ale bol len systém plurálový. A. Dostál predpokladá, že v slovanských jazykoch ešte v predhistorickej dobe (pravda, všade nie v rovnakom čase) v gramatickej kategórii čísla nastala pojmová zmena, totiž gramatické číslo založené pôvodne azda na párovosti zmenilo sa na číslo založené na plurálnosti. Duálové tvary sa potom používali ako anomálne tvary pre plurál. Rozbor staropoľských textov ukazuje, že formy dvojného čísla boli obmedzené len na uzavretý kruh substantív *(oczy, uszy* aj *ręce),* na číslovky *dwa, oba* a na slová viazané s nimi kongruenciou. Od všetkých podstatných mien sa netvorili duálové tvary. Ešte zriedkavejšie sa tvorili duálové tvary od zámen, prídavných mien a slovies. Vývin duálových tvarov poukazuje na pomalý vývin gramatickej stavby jazyka. Hoci dvojné číslo ako samostatné gramatické číslo už dávno prestalo existovať, predsa sa v jazyku držia tvary dvojného čísla ako nepravidelné tvary množného čísla.

Práca A. Dostála je cenný prínos do slavistiky, najmä pre zaujímavé a podnetné výklady tých javov, ktorým venovali pozornosť už viacerí bádatelia.

K. Habovštiaková

ROZLIČNOSTI

Chýbať — chybovať — chybieť — chybiť. — Príbuznosť týchto slovies je zjavná. Prvé sloveso *(chýbať)* sa okrem prípony od ostatných líši ešte aj kvantitou v koreni. Rozdielnosť prípon (ako to ukážeme nižšie) pri slovesách *chýbať, chybovať, chybieť* nie je využitá ani na odlíšenie významov, ani na odlíšenie vidov. Tieto slovesá sú teda synonymá v najvlastnejšom zmysle slova a iba pri slovese *chybieť* možno hovoriť o istom málo zreteľnom zafarbení smerom k hovorovosti. Okrem toho sa dá zistiť, že sa tieto tri synonymá nerovnako často vyskytujú v rôznych jedinečných kontextoch. Napr. slovesom *chybieť* sotva možno nahradiť sloveso *chýbať* vo vete *Dnes chýba v triede päť žiakov.* Toto je však už výsledok podrobnejšieho sémantického rozboru — vcelku možno povedať, že slovesá *chýbať, chybovať, chybieť* majú základný význam spoločný.

Základný význam slovies *chýbať, chybovať, chybieť* je „nedostávať sa niekomu niečoho, mať nedostatok niečoho, nemať niečo; nevyskytovať sa, nenachádzať sa, nebyť". Napríklad: *Prečo mal ísť Pavo po drevo, keď chýbalo ňaňovi?* (Jégé) — *„... prsty si mi poodtŕhal!" a dvíha [Kata] nohu, aby si omakala, koľko jej chýba z nich.* (Timrava) — *... len palošík chýba mu pri boku...* (Botto) — *Ktosi ukazoval ruku, z ktorej chybovali štyri prsty...* (Urban) — *Ujedá si chutne — vidno, že jej v cudzom svete oddávna chybovalo toto domáce... jedlo...* (Kukučín) — *... my nie sme fajný dom. To jej [Milke] chybuje.* (Stodola) — *Notárius prečítal mená chybujúcich detí.* (Kukučín) — *Mäkčeň nad posledným písmenom chybí.* (Šoltésová) — *Čo osoží, že je to veľkolepé, keď chybí, čo je hlavné: vzduch, sloboda a výšava.* (Kukučín)

Sloveso *chybiť* sa od slovies *chýbať, chybovať, chybieť* odlišuje vidom i významom. Je to dokonavé sloveso so základným významom „urobiť chybu". Napríklad: *Vidí, že chybil, i prosí za odpustenie...* (Timrava) — *„... chybil som, že som neslúchal..."* (Kukučín)

Možno tu vyčleniť ešte význam „nezasiahnuť cieľ, netrafiť". Napríklad: *Milostivý sa unáhlil, chybil zajačka.* (Blaho) — *... strelil som raz — chybil som...* (Kalinčiak).

Sloveso *chybiť* má aj zvratnú podobu *chybiť sa.* Tu tiež možno hovoriť o dvoch významoch: 1. „nestretnúť sa, nenatrafiť na seba, obísť sa"; 2. (zriedkavé) „nedosiahnuť niečo".

Pretože nám ide najmä o pomer medzi slovesami *chybiť* a *chybovať,* spomenieme

ešte, že sa dokonavé sloveso *chybiť* vyskytuje aj s predponami. Máme slovesá *schybiť* a *pochybiť*. Napríklad: *Elenka neuznú, že schybila, cíti sa ukrivdenou, keď jej dohovárame.* (Šoltésová) — *Osnovateľ pochybil, že vynechal trest žalára...* (Hečko) — Tu si treba všimnúť osobitne to, že sloveso *pochybiť* v súčasnom jazyku sémanticky nesúvisí so slovesom *pochybovať*, ani so slovesom *chybovať*. Stojí osobitne a má význam „prejavovať nedôveru, nedôverovať, neveriť", napr.: *Aj o tom pochybujem, že by tak ľahko vletel Nemcom do náručia.* (Ondrejov)

Sloveso *chybovať* sme už na začiatku zaradili ako synonymum k slovesám *chýbať, chybieť*. Možno tak urobiť jednoznačne, a to preto, že vo všetkých pätnástich dokladoch, ktoré na toto sloveso máme (doklady sú v lístkovom materiáli ÚSJ; odtiaľ sú aj uvedené citáty), možno ho nahradiť synonymným slovesom *chýbať*. V slovníku spisovného jazyka slovenského (autori A. Jánošík — E. Jóna) je sloveso *chybovať* rozčlenené na tri významy, ktoré presne korešpondujú s významami slovesa *chýbať*. V Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1940 je sloveso *chybovať* zaradené do hniezda k slovesu *chýbať* (tam je aj *chybieť*). Aj to jasne poukazuje na synonymitu týchto slovies. Pravidlá z r. 1931 a Tvrdého Slovenský frazeologický slovník sloveso *chybovať* neuvádzajú.

Predchádzajúci rozbor dokazuje, že postup v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953, v ktorých sa sloveso *chybovať* neuvádza ako synonymum pri slovese *chýbať* (ani ako osobitné heslo), ale ako nedokonavý korelát pri slovese *chybiť*, nie je správny. Chyba je najmä v tom, že sa sloveso *chybovať* neuvádza vôbec do súvisu so slovesom *chýbať*. Malo by tak byť najmä preto, že frekvencia slovesa *chybovať* je iba o málo menšia ako frekvencia slovesa *chýbať* (pričom, pravda, ide o jasnú synonymitu). Frekvencia slovesa *chybovať* ako nedokonavého korelátu k slovesu *chybiť* však nie je nijaká alebo skoro nijaká. Máme poruke iba dva nepreukazné doklady zo športovej rubriky Pravdy: „Vojaci... chybovali praktizovaním vysokej hry..." (28. III. 1955) — „Hledík bol o poznanie lepší, v prihrávkach však tiež často chyboval." (4. X. 1955) — Použitie slovesa *chybovať* v týchto dokladoch treba pokladať za chybné.

Záverom možno povedať, že v spisovnej slovenčine nemáme k slovesu *chybiť* nedokonavý korelát. Máme zaň náhradu v spojení *robiť chybu*, ktoré je čo do vidu korelatívne so spojením *urobiť chybu*, pravda, aj so slovesom *chybiť*. Normovanie slovesa *chybovať* ako nedokonavého korelátu k slovesu *chybiť* by bolo v spisovnej slovenčine umelé. Pravda, netreba zabúdať ani na to, že by sa ani pri tejto možnosti na druhej strane sémantický súvis so slovesom *chýbať* nestratil — vzniklo by homonymum.

M. Urbančok

Uverejniť — zverejniť. — Slovesá *uverejniť* a *zverejniť* sa formálne líšia predponou, ale je medzi nimi aj významový rozdiel, takže ich nemožno ľubovoľne zamieňať.

Uverejniť/uverejňovať znamená „vydať, vydávať tlačou, vytlačiť dlhší či kratší písaný prejav alebo nejaké dielo, urobiť ho známym verejnosti prostredníctvom tlačeného slova." Uverejňuje sa obyčajne v novinách a časopisoch; uverejňujú sa zprávy a články, básne a štúdie, len zriedka obšírnejšie práce, napr. román na pokračovanie. Knihy, romány, rozsiahlejšie štúdie alebo vedecké diela sa *vydávajú*, neuverejňujú sa. Napr. správne sa použilo sloveso *uverejniť* v týchto vetách: *Sovietska jazykoveda do uverejnenia práce J. V. Stalina úplne stagnovala.* (Kultúrny život) — *Všetky normy uverejnené v Slovenskom zákonníku sa priebežne číslujú.* (Luby) — *Keď Milkine hlúposti uverejňujete, napíšem vám aj ja jednu.* (Timrava) — *A nespieval nikto tie ľrečité piesne, čo ich posiaľ neuverejnil v zborníku žiaden zberateľ.* (Fr. Kráľ).

Sloveso *zverejniť* má iný význam; znamená toľko ako „urobiť niečo všeobecne známym, vyhlásiť, rozhlásiť niečo, jedno či tlačou alebo slovom (napr. verejnou alebo rozhlasovou prednáškou, prípadne vyhláškou), oboznámiť s niečím verejnosť". Napr. úradné alebo štátne tajomstvo sa zverejní tým, že sa prezradí takej osobe alebo osobám, od ktorých sa zpráva o ňom ďalej šíri. Alebo neznáme dielo niektorého spisovateľa sa tak zverejní, že sa vydá s patričným komentárom, že sa o ňom povie prednáška

alebo napíše štúdia, čiže verejnosť sa naň upozorní. Správne sa používa sloveso *zverejniť* v týchto vetách: *Bola obava, že by zverejnenie pojednávania mohlo ohroziť dosiahnutie želaného výsledku.* (D. Krno) — *Považujeme za potrebné apelovať týmto na neho, aby výsledok svojej zaujímavej práce zverejnil.* (Pravda) — *Ich súkromie bolo otvorené dokorán a každé slovo, každý pohľad zverejnený.* (Jilemnický) — *Kým sa dotkneme mena Ladislava Štolla, musíme zverejniť vtipnú a charakteristickú básničku, ktorú zložil Jiří Taufer.* (Hečko)

Sloveso *zverejniť* má však ešte jeden význam, a to „urobiť prístupným verejnosti". Tento význam sa stal všeobecne známy a používa sa iba po poštátnení šľachtických a súkromných palácov, parkov i umeleckých zbierok, ktoré slúžia verejným účelom. V Bratislave napr. zverejnili park Pionierskeho paláca.

Podľa spomenutého vidno, že sloveso *zverejniť* má širší význam ako sloveso *uverejniť*, preto ich nemožno zamieňať, nie sú synonymá. A už vôbec nemožno namiesto nich použiť sloveso *vydať/vydávať*. Takéto chyby sa robili v našich časopisoch, napr. v Eláne (1946, č. 5/6) písali o „zverejnení ukážky z prekladu" a Kultúrny život (1953, č. 47) uverejnil článok, v ktorom sa píše o „osnovateľoch nového zverejnenia Jesenského románu". Stalo sa tak asi preto, že ešte nedávno sa sloveso *zverejniť* len zriedka používalo, aktuálnym sa stalo až dnes.

Z uvedeného vidíme, že toto sloveso má len dva významy, a to: 1. urobiť niečo všeobecne známym, upozorniť verejnosť na niečo; 2. sprístupniť, dať niečo do služieb verejnosti; na rozdiel od slovesa *uverejniť*, ktoré znamená tlačou vydať (v novinách) kratší príspevok.

M. Hayeková

Dvere, inštr. pl. dverami/dvermi. — V inštr. pl. má podstatné meno *dvere* dva tvary: *dverami* a *dvermi*. Podľa Pravidiel slovenského pravopisu možno tieto tvary používať ľubovoľne, pretože sa uvádzajú popri sebe bez akejkoľvek poznámky. (Pozri vydanie z roku 1953, str. 71 a str. 159.) V Pravidlách je iba istá nedôslednosť z hľadiska uvádzania poradia týchto tvarov. Na str. 71 sa najprv uvádza tvar *dverami* a potom tvar *dvermi*, na str. 159 sa oba tvary uvádzajú v opačnom poriadku. Slovenská gramatika od Eugena Paulinyho — Jozefa Štolca — Jozefa Ružičku (tretie, prepracované a rozšírené vydanie, Martin 1955, str. 165, § 224) a Mária Šalingová (O dvojtvaroch v spisovnej slovenčine, SR XVIII, 1952/1953, 33) uvádzajú na prvom mieste tvar *dverami*.

V tejto poznámke chceme ukázať, že oba tvary sa nepoužívajú úplne ľubovoľne, naopak, že pri ich používaní je istá pravidelnosť, ktorá nám dovoľuje utvoriť poučku o používaní oboch tvarov. Pri tomto rozbore opierame sa o materiál Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied a o niektoré jazykové príručky.

Najprv si všimneme predložkové spojenie tvarov *dverami* a *dvermi*, potom bezpredložkové spojenie týchto tvarov.

V prevažnom počte dokladov sa vyskytuje tvar *dvermi* po predložke *predo*. Napr.: *Ešte aj vtedy, keď front bol predo dvermi, verejne vyhlasoval, že Nemci zaženú Rusov.* (Pravda 1947, čís. 15, str. 2 e). — *Ústavodarný sjazd... zvolanie ktorého je predo dvermi, vypracuje konkrétne formy.* (Stalin, Spisy IV, 1952, 59) — *Sústredenie hlavných síl revolúcie, keď povstanie je predo dvermi* a keď prísun záloh *k predvoju je podmienkou úspechu.* (Stalin, Spisy VI, 1952, 3) — *Svadba predo dvermi, (čepiec) mal by už byť hotový.* (Timrava, Spisy VIII, 1949, 47) — *Temer všecci rečňíci najme na tom sa zastavuvali, že už len teraz, keď je psota a bjeda predo dvermi, od všetkích pravomocnosťí krajini návrhi sa pitajú.* (Slov. N. N. I, 1845, 47, 19) — *Predo dvermi máme jeseň, dobu blativého počasia.* (Budovateľ II, 39, 5) — ... *predo dvermi zobkajú si jarabaté sliepočky.* (Martin Rázus, Svety I, 8) — *Predo dvermi zastane koč.* (Martin Rázus, Svety I, 60) — Tvar *dverami* je tu doložený dvoma dokladmi: *Kým bola vojna a nebezpečenstvo stálo predo dverami, stretali sa výzvy našich organizácií so živým ohlasom.* (Stalin, Spisy V, 1952, 20) — ... *zavolal hajdúcha Adama Konopu, stojaceho predo dverami a odo-*

vzdal mu list. (Branecký, Fráter Johannes, 16) — V Slovníku spisovného jazyka slovenského od Antona Jánošíka a Eugena Jónu (Turčiansky Svätý Martin 1946—1949) nachádzame po predložke *predo* doklad s tvarom *dverami* aj s tvarom *dvermi* (v hesle *dvere* na str. 519): *Rosinina svadba je predo dvermi.* (Rázus, Júlia II, 65) — *Majú veselie predo dverami.* (Tvrdý)

Podľa dokladov a podľa vlastného jazykového vedomia sa nám ukazuje ako správne spojenie *predo dvermi.* (Vo vlastnom význame príslovkového určenia miesta, ale aj vo význame príslovkového určenia času: „onedlho", ktorý uvádza Slovník spisovného jazyka slovenského na cit. strane.)

Po ostatných predložkách je v prevažnom počte dokladov tvar *dverami.* Napr.: *Koč už stojí pred dverami.* (Timrava, Spisy IX, 1942, 203) — *Veď iste viete, ako to ide pri troch deťoch a zima pred dverami.* (Pravda IV, 1947, 222, 3) — *Nech si pred svojimi dverami zametá.* (Timrava, Spisy IX, 1942, 48) — *Predbežné britské vyhlásenie však člena komisie neuspokojilo a komisia sa zišla za zavretými dverami.* (Pravda V, 1948, 13, 3a) — *Prečo sa všetko patlá za zatvorenými dverami, bez kontroly verejnosti.* (Pravda IV, 1947, 65, 2 d). Používanie tvaru *dvermi* je tu ojedinelé: *V tom zvonček nad dvermi zazvonil.* (Čajak, Rodina Rovesných, 1928, 4) — *Zastala pred dvorovými dvermi.* (Sv. H. Vajanský, Suchá ratolesť, 25) — *Pred dvermi niekto šramotí.* (Ivan Stodola, Básnik a smrť, 1946, 44.)

Všimnime si teraz čistý (bezpredložkový) pád. V tomto prípade prevažuje používanie tvaru *dverami.* Napr. *Vojde do bytu a tresne dverami.* (Karvaš, Ľudia z našej ulice, 1951, 17) — *... vkradol sa odchýlenými dverami do jej izby.* (Jégé, Alina Országhová, 1949, 14) — *Vybehne, plesnúc dverami.* (Timrava, Spisy IX, 1942, 197) — *Chvíľu sme nakukávali i polosklenými dverami do krčmy.* (Ľudo Bešeňovský, Biele dni, Turčiansky Svätý Martin 1942, 184) — *Buchla dverami a už jej nebolo.* (Bešeňovský, l. c. 88) — *... tma odrazu sa vytratila kdesi bočnými dverami.* (Gráf, Oceľové vlny, Turčiansky Svätý Martin 1941, 11) — *Tresol dverami a odišiel do kancelárie.* (Horák, Vysoká pec, 1950, 102) — *... byty, obrátené oknami a balkónovými dverami...* (Žela Inovecká, Dobrá rada nad zlato — bez údaja strany) — *Veterné prúdy sa rozvádzajú prevažne veternými dverami.* (Úvod do baníctva, 1950, 82) — Zo Slovníka spisovného jazyka slovenského (str. 519) môžeme ešte uviesť tieto príklady: *Troma oblokmi ziva na mestečko... jedným oknom a dverami hľadí rovno do stráne Grabovika.* (Kukučín IV[1], 4) — *Bočnými dverami z kostola vyšla procesia.* (Urban, Živý bič, 177) — Z Gramatiky jazyka slovenského od Bela Letza (Bratislava 1950) môžeme okrem dokladu z Kukučína, ktorý sa tu už cituje zo Slovníka spisovného jazyka slovenského, uviesť tento ďalší doklad z Kukučína: *Kuchynskými dverami sa valí hustý dym, ťahá sa rovno na pôjd.* (str. 542 cit. gramatiky)

Naproti tomu doklady na tvar *dvermi* v bezpredložkovom spojení sú menej početné: *... prítomní vislaňec Pešťjanski vkradnuv sa dvermi.* (Slov. N. N. 1846, 206b, 38) — *... buchol dvermi, vyšiel z príbytku a išiel hľadať spoločníkov.* (Kalinčiak, Reštavrácia V, 72) — *„Veľmi dobre", prisvedčil a vzdialil sa zadnými dvermi.* (Kukučín IX, 1923, 48) — *Pán... doktor... vchádza práve dvermi.* (Rázus, Krčmársky kráľ I, 14) — *Otvorenými dvermi počuť bubon hrčať.* (Martin Rázus, Svety I, 61) Slovník spisovného jazyka slovenského uvádza na str. 519 tento doklad na tvar *dvermi: Na to vzal klobúk, plesol dvermi a vyšiel z domu.* (Beblavý, Jánošík, 219)

Nazdávame sa, že z rozboru materiálu Ústavu slovenského jazyka SAV a spomínaných jazykových príručiek môžeme o používaní tvarov *dverami* a *dvermi* vyvodiť asi takýto záver: Tvar *dvermi* sa používa po predložke *predo,* tvar *dverami* sa používa po iných predložkách a v čistom (bezpredložkovom) páde. Toto zistenie bude potrebné preniesť aj do normatívnych a do praktických jazykových príručiek spisovnej slovenčiny. Pre príručky navrhujeme takúto poučku: V inštr. pl. má podst. meno *dvere* tvar *dverami.* Tvar *dvermi* sa používa v zaužívanom výraze *predo dvermi.*

Ján Damborský (Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy, I.

Hláskoslovie — Náuka o slove, V. vydanie, opravené a značne doplnené, Nitra 1930, str. 192, § 196) pri podstatnom mene *dvere* uvádzal tvar inštr. pl. *dvermi*. Tvar *dverami* uvádzal v zátvorke ako tvar, ktorý vznikol analógiou. Naopak Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1931 (str. 120), Pravidlá z roku 1940 (str. 177) a Slovník spisovného jazyka slovenského (str. 519) uvádzajú len tvar *dverami*. Ukazuje sa, že ani jedno z týchto riešení nezodpovedá dnešnému skutočnému stavu v používaní tvarov *dverami* a *dvermi*.

L. Dvonč

Tvorenie zdrobneniny od slova dar. — Pri predvianočnom nákupe povšimli sme si takéto nápisy v našich predajniach: „Dárček i keď malý, veľkú radosť spraví" — „Dedo Mráz kupuje dárky od nás" — „Kupujte praktické dárky pre svojich najmilších" — „Vhodný dárček" — „Vhodný dárok". Všade sú nesprávne utvorené zdrobneniny od podstatného mena *dar*.

Podľa normy slovenského spisovného jazyka sa od slova *dar* zdrobnené meno netvorí príponou *-ok*, ale príponou *-ček* bez predĺženia korennej samohlásky, teda *darček*. Aj Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953 uvádzajú iba zdrobneninu *darček* (str. 145).

V tejto súvislosti treba pripomenúť, že tvorenie zdrobnenín príponou *-ok* s predĺžením krátkej korennej samohlásky základného slova je síce obvyklé (napr. *hlas — hlások, hrad — hrádok, vlas — vlások, kameň — kamienok, kvet — kvietok*), ale zároveň treba vedieť, že od každého podstatného mena sa používajú zdrobneniny len s istými ustálenými príponami. Tak napr. od slova *voz, kôň* možno tvoriť zdrobneniny len príponami *-ík, -íček*, teda *vozík, vozíček, koník, koníček*, ale príponou *-ček* zdrobneniny nemožno tvoriť.

Podobne zas príponou *-ček* možno tvoriť zdrobneniny len od istých slov, najčastejšie od substantív zakončených na *-ec*, napr. *kopec — kopček, hrniec — hrnček, vrabec — vrabček*, ale aj od iných, napr. *mlyn — mlynček, dom — domček, strom — stromček, dub — dubček, syn — synček* a aj *dar — darček*. Ako je zrejmé z príkladov, pri tvorení zdrobnenín príponou *-ček* sa pôvodná krátka koreňná samohláska základného slova nepredlžuje.

Pretože príponami *-ok* a *-ček*, podobne ako aj ostatnými odvodzovacími príponami, nemožno odvodzovať zdrobneniny od každého podstatného mena a zároveň preto, že pri tvorení zdrobnenín príponou *-ček* sa krátka koreňná samohláska základného slova nepredlžuje, ba dokonca aj dlhá koreňná samohláska základného slova sa kráti, náležitá zdrobnenina od slova *dar* je *darček*.

K. Habovštiaková

Tvary slovies hrať sa a znieť v prítomnom čase. — Kde-tu počujeme vety: „Prečo sa nehraješ?"; „Jožko sa hraje". Takto veľmi často hovoria aj pracovníčky detských jasieľ a materských škôl, a potom nie čudo, keď nesprávne tvary „hrajem-hraješ-hraje-hrajeme-hrajete" si osvojujú aj deti: „Hrajem sa" — „Marienka sa hraje" — „Prečo sa nehrajete?".

Sloveso *hrať sa* časuje sa podľa vzoru „volať", teda *hrám sa* (ako *volám*), *hráš sa* (ako *voláš*), *hrá sa* (ako *volá*); *hráme sa* (ako *voláme*), *hráte sa* (ako *voláte*), *hrajú sa* (ako *volajú*). Nie je správne, keď podľa tvaru tretej osoby množného čísla *(hrajú sa)*, ktorá je v koncovke zhodná s typom „hrejú", tvoria sa aj tvary ostatných osôb: „hrajem sa, hraješ sa, hraje sa, hrajeme sa, hrajete sa".

Podobné chyby sa robia aj pri tvaroch slovesa *znieť*. Tvary „zneje (znejem-zneješ-znejete)" sú nesprávne. Sloveso *znieť* sa časuje podľa vzoru „rozumieť". Jeho náležité tvary prítomného času majú mať podobu: *znieм — znieš — znie — znieme — zniete — znejú*.

G. Horák

NOVÉ KNIHY SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

P. Vajcík

Školstvo, študijné a školské poriadky na Slovensku v XVI. storočí

Obdobie, ktorým sa autor vo svojej štúdii zaoberá, je nepochybne jedným z najzaujímavejších a na dokumenty najbohatších, hoci je predpoklad, že z historických záznamov sa zachovalo len asi 70%.

XVI. storočie bolo totiž údobím, keď sa školstvo na Slovensku vymaňovalo spod cirkevného područia a zakladali sa mestské, ako aj súkromné (zväčša šľachtické) školy. Bolo to súčasne obdobie, keď do škôl začal prenikať humanizmus, a konečne obdobie, v ktorom sa náboženské boje výrazne odrážali aj tlakom na školy. Hoci zakladanie mestských škôl si vynútili hospodárske pomery (bohatý rozvoj miest a remesiel i obchodu), ostávala škola ešte dlho vzdialená od praktického života. Iba v druhej polovici XVI. stor. pribúda k vyučovaniu aritmetiky, pravda vzácne, aj praktický predmet, hlavne z odborov obchodu.

Mestá zasahovali do vlastných škôl nielen tým, že menovali učiteľov, boli patrónmi škôl a vydávali školské poriadky a predpisy o disciplíne, ale aj tým, že finančne podporovali školy, ba poskytovali štipendiá študentom. Podľa najstarších záznamov bolo v tomto storočí na Slovensku 132 mestských škôl. Zachovali sa doklady o tom, že sa vyučovala aj slovenčina a v niektorých mestách (Ban. Bystrica, Kremnica, Bratislava, Kežmarok) boli školy nemecké.

Zaujímavou časťou knihy je kapitola o študijných poriadkoch a školských zákonoch s krátkym úvodom z dejín jednotlivých škôl a dokumenty uverejnené v pôvodnom znení. Text je spestrený fotokópiami rôznych originálnych listín, reprodukciami drevorytov atď.

SAV, Bratislava 1955, strán 180, cena viaz. Kčs 41,50.

P. H. d'Holbach

Systém prírody

Holbachovo hlavné dielo Systém prírody je popredným dielom francúzskej osvietenskej fizolofie. Právom bolo pomenované „bibliou materializmu". Autor stojí v ňom otvorene na materialistických pozíciách a podáva ucelený mechanisticko-materialistický svetonáhľad. Rieši v ňom hlavne problémy gnozeologické, etické, sociologické a filozoficko-náboženské. Dielo zhŕňa a rieši takmer všetku súčasnú filozofickú problematiku a možno ho považovať za kompendium francúzskej osvietenskej materialistickej filozofie. Je nazývané „encyklopédiou názorov francúzskych materialistov". Názory francúzskych osvietenských materialistov si boli veľmi podobné, často ich jeden autor preberal od druhého. V Holbachovom Systéme prírody našli svoj najsystematickejší výraz.

Dielo je rozdelené na dve časti: v prvej rieši autor niektoré problémy filozofie prírodných vied, problémy gnozeologické, etické a sociologické, druhá časť je venovaná otázkam náboženským. O poslaní diela hovorí autor hneď v predslove. Chce slúžiť blahu ľudskej spoločnosti, odstráneniu jej bied a zaisteniu jej pozemského šťastia. To bol hlavný cieľ Holbachovej tvorby. Aj vtedy, keď Holbach rieši najabstraktnejšie a od života zdanlivo najvzdialenejšie problémy, má vždy na mysli službu praxi, človeku a jeho dobru. To je cieľ jeho vedeckej práce, k nemu vedú všetky chodníčky jeho myslenia. Kniha je určená pre poslucháčov filozofie a vedeckých pracovníkov.

SAV, Bratislava 1955, strán 222, cena brož. Kčs 29,10.

J. Kovalčíková — Fr. Poloczek

Slovenské ľudové tance I

Slovenská socialistická kultúra vyrastá zo silného koreňa ľudového folklóru, z bohatej ľudovej múdrosti, z nekonečne krásneho počtu piesní a tancov. Je nepopierateľné, že socialistická spoločnosť najsprávnejšie a najvyššie ocenila kultúru ľudu, ktorý umeleckou formou či už v ľudovej piesni alebo tanci stvárňoval svoje myšlienky, radosť, bôle, nenávisť voči útlaku a vieru v slobodný život. Takéto hodnotenie vyvoláva úctu k našej kultúrnej minulosti a umožňuje nehatene zbierať, publikovať a ďalej rozvíjať toto národné ľudové umenie.

Takto vznikla i táto zbierka tancov, ktorá okrem toho, že chce fixovať zozbierané materiály, má slúžiť pre vedecké štúdium a najmä ako pomôcka súborom ľudovej umeleckej tvorivosti, choreografom i skladateľom. Pohybový opis tu uverejnených tancov urobila J. Kovalčíková, výskum viedol, organizoval a melódie k tancom zapísal Fr. Poloczek.

Dielo je prvým pokusom o systematické vydávanie slovenských ľudových tancov. Pri ich zápise sa konštatovalo, že mnohé tanečné pohyby vyskytujúce sa v jednom tanci opakujú sa i v iných tancoch, a to nielen v určitých obciach, oblastiach, ale i na celom Slovensku. Práve toto priviedlo autorov k tomu, aby systemizovali tieto často sa vyskytujúce tanečné pohyby výstižnými termínmi a tým doplnili Tyršovu terminológiu, ktorú si vyvolili ako základ opisného systému.

SAV, Bratislava 1955, strán 167, cena viaz. Kčs 75,—.

SLOVENSKÁ REČ
časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka
Ročník XXI, 1956, číslo 1—2
Vydalo v Bratislave roku 1956
Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Hlavný redaktor univ. doc. dr. Eugen Jóna
Výkonná redaktorka Marta Marsinová
Vytlačili Severoslovenské tlačiarne, n. p., Martin
Výmer PK HSVZ čís. 18163/50-II/3.
Cena Kčs 3,—.